

Bijdrage tot de kennis van de historiographie der Bataafsche Republiek

<https://hdl.handle.net/1874/255302>

1906

BIJDRAGE =====
TOT DE KENNIS VAN DE
HISTORIOGRAPHIE DER
BATAAFSCHE REPUBLIEK

JEANNETTE ELIAS

recht

6

A. qu.
192

BIJDRAGE TOT DE KENNIS
VAN DE HISTORIOGRAPHIE DER BATAAFSCHE
REPUBLIEK.

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0361 5212

BIJDRAGE --- ---

TOT DE KENNIS VAN DE HISTORIOGRAPHIE DER BATAAFSCHE REPUBLIEK

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN
DOCTOR IN DE NEDERLANDSCHE LETTEREN AAN DE RIJKS-
UNIVERSITEIT TE UTRECHT, NA MACHTIGING VAN DEN
RECTOR MAGNIFICUS DR. F. A. F. C. WENT, HOOGLEERAAR
IN DE FACULTEIT DER WIS- EN NATUURKUNDE, VOLGENS
BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT TEGEN
DE BEDENKINGEN VAN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN
WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN OP DINSDAG 12 JUNI 1906
DES NAMIDDAGS TE 3 UUR DOOR JEANNETTE ELIAS
GEBOREN TE AMSTERDAM

Aan mijne Moeder
en de nagedachtenis van
mijnen Vader.

Aan het einde mijner akademische vorming is het mij eene behoefte, mijn oprechten dank uit te spreken jegens allen, die mij daarbij van hunne gewaardeerde hulp hebben gediend.

Allereerst jegens U, hooggeachte Promotor, Hooggeleerde KERNKAMP, die mij gedurende mijn geheelen studietijd en ook reeds daarvoor hulpvaardig den weg hebt gewezen. Met niet genoeg te schatten welwillendheid hebt Gij U altoos bereid laten vinden, aan mijne wenschen om voorlichting en raad tegemoet te komen, inzonderheid thans weder ten aanzien van dit proefschrift. Toen ik mijn aanvankelijk plan, om een uitvoeriger studie te leveren door bijzondere omstandigheden heb laten varen, hebt Gij genoeg willen nemen met den hier volgenden bescheiden arbeid.

Ook U, Hooggeleerde Heeren, GALLÉE, MULLER, KRÄMER en VAN DER WIJCK betuig ik mijn dank voor het van U genoten onderricht. De uren, onder Uw gehoor doorgebracht, Zeer Geleerde VAN GELDER, behooren tot de aangenaamste en leerrijkste van mijn verblijf aan onze hoogeschool. Uw onderwijs, Zeer Geleerde CALAND, heb ik mede immer op hoogen prijs gesteld.

Ten slotte kan ik niet nalaten een enkel woord te richten tot U, Hooggeleerde BOLLAND, die, hoewel niet aan onze Universiteit verbonden, toch ook Utrechtsche studeerenden van Uw rijken geest genieten doet. Uwe leerlinge te zijn geweest, behoort tot de schoonste herinneringen van mijnen studietijd.

INHOUD.

INLEIDING	bl. 1
HOOFDSTUK I. DE TIJDSCHRIFTEN	bl. 22

De Advocaat der Nationale Vrijheid, bl. 24; De Vraag-al, bl. 25; De Vriend des Volks, bl. 28; De Republikein, bl. 29; De Democraten, bl. 35; De Nieuwe Post van den Neder-Rhijn, bl. 38; De Politieke Opmerker, bl. 39; De Domkop, De Politieke Sleeper, bl. 41; Heraclyt en Democryt, bl. 42; De Politieke Blixem, bl. 43; De Politieke Donderslag, De Revolutionnaire Vraag-al, bl. 44; De Constitutioneele Vlieg, De Janussen, De Arke Noachs, Sem, Cham en Japhet, bl. 45; De Burger Politieke Blixem, De Heer Politieke Blixem, bl. 46; De Mentor, Het Nationaal Magazijn, bl. 48; De Nieuwe onverwachte Courier, bl. 50; Janus, Heer Janus Januszoon, De oude, echte Janus, De Brabbelaar, De Telegraaph, Het anti-politiek Haspelstertje, De jonge Argus, De Waarheidsdelfver, Themis, bl. 51.

HOOFDSTUK II. DE CONTEMPORAINE GESCHIEDSCHRIJVERS. bl. 52

ROGGE, bl. 54; ZILLESSEN, bl. 58; LOOSJES, Vervolg van WAGENAAR over 1793—1798, bl. 69; APPELIUS en Verv. WAG. over 1798—1801 bl. 80; Verv. WAG. over 1798—1801, bl. 84; C. VAN DER AA, Geschiedenis van den Oorlog (1793—1802), bl. 85; Slot, bl. 95.

INLEIDING.

Het is de klacht van vele historici, dat tijdperken van bloei door tijdgenooten behoorlijk beschreven zijn en ook door schrijvers van latere geslachten bij voorkeur tot voorwerp van wetenschappelijke vorschingen worden uitverkoren, terwijl tijdperken van verval door beide kategorieën van schrijvers worden veronachtzaamd.

De jaren der Bataafsche Republiek, door onze historici verwaarloosd voor de meer roemrijke tijden van den opstand en de 17de eeuw, zijn echter juist door verschillende tijdgenooten met groote voorliefde beschreven. Een feit, waaruit mede blijkt, hoe de schatting dezer gebeurtenissen bij tijdgenoot en nakomeling uiteenloopt. LEGRAND, de Fransche diplomaat, is in 1894 nog huiverig eene diplomatieke geschiedenis der Bataafsche Republiek in het licht te geven, uit vrees het nationale gevoel te zullen kwetsen; CORNELIS ZILLESSEN, een uitgewekene van 1787, acht het tijdperk, door hem beleefd, „het belangrijkste, 't welk de geschiedenis der wereld ooit heeft opgeleverd.”¹⁾

Dat de Bataven het belang van eigen prestaties op staatkundig gebied verre hebben overschat, is niet te loochenen, maar evenmin kan worden ontkend, dat deze veel belangwekkender zijn, dan de schaarschte der studiën, in de 19de eeuw er aan gewijd, zou doen vermoeden. Een Rijk des Lichts, zooals de Bataven hebben verwacht, is in 1795 niet aangebroken, maar een Rijk der Duisternis, waarvoor de nakomeling dien tijd heeft willen doen doorgaan, was het evenmin. Het is een hoogst belangrijke tijd voor de ontwikkeling zoowel van het staatkundige als van het maatschappelijke en geestelijke leven. Het oude is

¹⁾ CORNELIS ZILLESSEN, *Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden* (1793—1798), Deel I, Opdracht.

verdwenen, de grondslagen voor eene nieuwe ontwikkeling worden gelegd. Maar de opwinding, door de verandering teweeggebracht, is niet de voorbode geweest van eene krachtige stijging, van een opbloei van het nationale leven, van eene tweede gouden eeuw voor handel en nijverheid. Zulk eene herleving hadden de Bataven juist van hunne omwenteling verwacht en toen ze uitbleef, heeft de tijdgenoot, teleurgesteld, over de revolutiejaren gezwezen, die hij in de eerste jaren met zoo'n geestdrift had beschreven. Ook latere historici hebben eigenlijk dezelfde opvatting gehuldigd: zij hebben het groote belang dezer staatkundige revolutie, die tevens eene verandering van maatschappelijke en economische verhoudingen beteekende, voorbijgezien, daar ze in een tijd van diep nationaal verval tot stand is gekomen. Op het verval hebben zij zich blind gestaard en zodoende hebben zij de kiemen van nieuw leven, in die lijdensjaren gelegd, niet ontwaard.

De waan, dat de staatkundige revolutie de verloren welvaart zou hergeven, is in de tweede helft der 18de eeuw door den loop der gebeurtenissen ontstaan. Langzamerhand heeft zich in de hoofden der burgerij eene associatie van denkbeelden gevormd, die hen er toe heeft gebracht oorzakelijk verband te gaan leggen tusschen de Engelschgezinde politiek van den stadhouder, den gebrekkigen regeeringsvorm der Republiek en het verval van handel en nijverheid.

In 1747 was hiervan nog geen spoor te bekennen: toen in de Republiek eene paniek ontstond bij het naderen der Fransche legers, werd WILLEM IV tot Stadhouder uitgeroepen en weldra werd hem eene uitgestrekte macht verleend om den regeeringsvorm te verbeteren. Toen hij deze niet gebruikte om een einde te maken aan de misbruiken van de regentenheerschappij, welke reeds lang het misnoegen der burgerij hadden opgewekt, toen keerde de ontevredenheid zich ook tegen het stadhouderlijk bewind en na 1751 onder het regentschap van ANNA VAN HANNOVER tegen de Engelschgezinde politiek.

Reeds lang vóór 1787 waren de invloedrijke kooplieden in de Republiek met hunne vrienden en creaturen werkzaam geweest om een eind te maken aan Nederlands afhankelijkheid van het

gehate Engeland. De neutralen, vooral Denen en Hamburgers, hadden een groot deel van den Hollandschen handel naar hunne havens weten te lokken en de Hollandsche vrachtvvaart was sterk verminderd tengevolge der oorlogen, door de Europeesche naties in de 18de eeuw gevoerd, daar de Admiraliteiten niet meer bij machte waren de handelsvloot, als in de 17de eeuw, door een sterk convooi te beschermen. Engeland was het, dat in den loop der 18de eeuw ten koste van onzen handel eigen grootheid had opgebouwd; overal verdrong het ons van de wereldmarkt. En ook in Indië werd Engelands houding dreigend. Sedert CLIVE en HASTINGS staan de kantoren der Compagnie in Voor-Indië onder Engelsch toezicht en CLIVE had reeds gedreigd met een bezoek aan Batavia.¹⁾ Geen wonder, dat de Hollandsche kooplieden, verontwaardigd over de Engelschgezinde politiek van het stadhouderlijk hof, getracht hebben Engeland zijdelings te bekampen door diens vijanden, Frankrijk en Amerika, te steunen.²⁾ De Amsterdamsche kooplieden hadden groot belang bij den smokkelhandel op Amerika. Een verbond met de opstandelingen achtten zij gewenscht om Engeland van dit handelsgebied te verdringen. Algemeen was in ons land de geestdrift voor de Amerikaansche opstandelingen, deels omdat hunne worsteling herinneringen aan den strijd om eigen onafhankelijkheid wakker riep, deels omdat de patriotten hier de staatkundige vrijheid zagen verwerkelijken, waarnaar ook zij streefden. Ook in Frankrijk was de sympathie voor de zaak der Amerikanen groot. De geschiedenis der 18de eeuw toch is de geschiedenis van een tweeden honderdjarigen oorlog, van den grooten kolonialen strijd tusschen Engeland en Frankrijk, een strijd, waarvan het Napoleontische tijdvak de grootsche slot-scène is.³⁾ Niet alleen de nationale haat, voortgekomen uit het koloniaal antagonisme, ook het enthousiasme voor de Amerikaansche ideeën van staatkundige vrijheid heeft vele Franschen de wapenen doen opnemen. Zoo schrijft LA FAYETTE: „L’Amérique va devenir le respectable et sûr asile de la vertu, de

1) P. J. BLOK, Geschiedenis van het Nederlandsche Volk, VI: 368-369.

2) JOH. E. ELIAS, De Vroedschap van Amsterdam 1578—1795, I: CLXIII—CLXV.

3) J. R. SEELEY, The expansion of England, p. 24.

l'honnêteté, de la tolérance, de l'égalité et d'une tranquille liberté." De Fransche regeering heeft dit streven bevorderd, daar zij het als eene welkome afleiding beschouwde voor de revolutionnaire neigingen harer onderdanen. Ook in Frankrijk werden de vijanden van het aristocratisch-monarchale Engeland verkondigers van de leer van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap.

Sedert het uitbreken van den Amerikaanschen vrijheidsoorlog hebben de kleine zeemogendheden steeds nauwer aansluiting gezocht bij Frankrijk, dat in 1778 tot het sluiten van een of- en defensief verbond met de Amerikanen was overgegaan. In dit land toch zagen zij hun kampioen tegen het overmachtige Brittenrijk. Ook toen is de op handen zijnde ondergang van Engeland voorspeld, ook toen werd er voor boycot van Engelsche artikelen geijverd. Maar deze strijd tegen geheel West-Europa heeft Engeland niet kunnen knakken: het bleef oppermachtig ter zee. De Republiek, die van dit verbond tegen Engeland herstel van de oude handelsglorie, terugkeer van de verdwijnende welvaart en bevrijding van het stadhouderlijk bewind had verwacht, heeft in die jaren eene onherstelbare schade geleden. Het slappe voeren van den oorlog werd — zeer ten onrechte — aan den Prins verweten en het scheen, dat de patriotten de beraamde revolutie zouden doorzetten. Terwijl de onrust in Frankrijk toenam en de houding van den minister van buitenlandsche zaken VERGENNES weifelend bleef, is de Engelschgezinde stadhouderlijke partij door Pruisische hulp er weer bovenop geholpen. De vervolging en de verdrukking van de onderliggende partij na 1787 heeft opnieuw den haat versterkt tegen den stadhouder en tegen de regenten, waarvan velen in 1787 eene zwenking naar de stadhouderlijke partij hadden volbracht. Hechter dan ooit was de band, die Engelschgezinde politiek naar buiten en reactionnaire politiek naar binnen samensnoerde en steeds vaster werd de overtuiging der patriotten, dat het toenemend verval van handel en nijverheid mede aan deze verderfelijke staatkunde was toe te schrijven.

Niet bij machte om na het uitbarsten van den oorlog in 1793 door geweld een einde aan het stadhouderlijk bewind

te maken, hebben de omwentelingsgezinden een ander middel te baat genomen; zij hebben een passieven tegenstand geboden door de leeningen, die de regeering had uitgeschreven, te doen mislukken. De regeering had in de jaren na de restauratie der Oranje's, vooral na 1793, veel geld noodig en dit was niet te krijgen zonder de medewerking van de „haute finance” hier te lande, vooral van de Amsterdamsche beurs. Reeds in 1788 hadden de patriotsche bankiersfirma's de regeering niet willen helpen, voordat de vervolgingen tegen de patriotten gestaakt zouden worden.¹⁾ In den zomer en het najaar van 1794, toen de geldnood op het hoogst gestegen was, hebben de patriotten met alle denkbare middelen getracht om het der regeering onmogelijk te maken geld te krijgen: zij maakten het finantiël beheer van den Raadpensionaris verdacht en bedreigden de deelnemers in de laatste leeningen met hunne wraak.²⁾ De Hollandsche financiers toch behoorden deels tot de Doopsgezinden, Roomsche-Katholieken en andere buiten het bewind der zaken gesloten kerkgenootschappen, zoodat zij geen belang hadden bij het behoud juist van deze regeering, deels tot de vrienden van Frankrijk, het handelsgebied van vele huizen. Tevergeefs klopte de landsregeering bij het stijgen van haren geldnood bij hen allen aan; niemand wilde haar bijstaan. De Amsterdamsche beurs, in deze jaren nog de bankier van gansch Europa, weigerde alle hulp om zich erover te wreken, dat de bewindsmannen hare adviezen in zake de richting der algemeene politiek hadden verwaarloosd.³⁾ Zoo moest de republiek, nu eenmaal de zenuw van den oorlog afgesneden werd en ook de natuur haar tot weerloosheid doemde, zich wel lijdelijk door Fransche legers laten bezetten.

Toen eenmaal de omwenteling tot stand was gekomen, toen de stadhouder was vertrokken en de regenten waren afgezet, zijn de bewerkers van dien ommekeer met geestdrift aan het werk getogen om hunne idealen te verwerkelijken. Veel hebben

¹⁾ A. J. VAN DER MEULEN, *Studies over het Ministerie van VAN DE SPIEGEL*, bl. 334 en 337.

²⁾ Ibid. bl. 410—411.

³⁾ TH. JORISSEN, *De overgave van Amsterdam in 1795*, bl. 47.

zij hiervan verwacht; zoo niet herleving van de welvaart, dan toch het stuiten van het verval en het optreden eener regeering, die staatkundige vrijheid zou waarborgen. Ondertusschen hadden hunne denkbeelden over staatkunde sedert 1787 eene groote wijziging ondergaan; de uitgewekenen hadden in hunne Fransche ballingschap heel wat dieper ingrijpende wijzigingen leeren eischen, dan het „grondwettig herstel”, waarvoor zij in de jaren vóór 1787 hadden geijverd. De historici der Bataafsche Republiek hebben niet nagelaten hierop te wijzen.

De patriotten waren wel ijverige leerlingen van de Meesters der Fransche Revolutie geweest, maar het groote verschil van den toestand in Frankrijk en in de Vereenigde Provinciën is hun ontgaan.

Het vervallen verklaren van de voorrechten van adel en geestelijkheid, de verkoop der „biens nationaux” hebben in Frankrijk breede kringen van de bevolking onverbrekkelijk aan de revolutie verbonden. In ons land was dit slechts in zeer geringe mate het geval. Wel bracht het opheffen der gilden en het wegnemen van de belemmeringen, die aan den in- en uitvoer der gewesten onderling in den weg waren gelegd, veranderingen teweeg in de economische verhoudingen, maar groote belangen, als in Frankrijk bij het scheppen van eenen welvarenden boerenstand, waren hier niet mede gemoeid. Dergelijke verbeteringen hebben de welvaart niet terug doen keeren. En dit juist hadden de tijdgenooten verwacht. Zij hebben niet ingezien, dat eene staatkundige revolutie wèl de oorzaken van verval, die door binnenlandsche toestanden worden bepaald, kan wegnemen, maar dat eene dergelijke revolutie, zelfs al gaat ze gepaard met eene radicale verandering in de buitenlandsche politiek, niet het economisch verval kan tegenhouden, wanneer dit voortkomt uit en samenhangt met eene algeheele verandering in de economische verhoudingen van de landen van West- en Noord-Europa. Deze fout was des te grooter, daar onze welvaart en ons verval juist die verhoudingen tot basis hadden.

Vóór 1795 werd het verval doorgaans aan den verderfelijken regeeringsvorm, aan de Engelschgezinde politiek en aan het verdwijnen der oud-vaderlandsche deugden toegeschreven. Toen

de twee eerste oorzaken na 1795 vervallen waren, werd de steeds toenemende kwijning aan het voortduren van den oorlog geweten en aan den onzekeren staatkundigen toestand, vóór het tot stand komen eener constitutie. Anderen weer hebben dien achteruitgang aan de verbastering van het volk toegeschreven en veel van herboren burgerdeugd verwacht. De oorzaken werden meer gezocht binnen de grenzen dezer gewesten, in gebrek aan energie, in verkeerde maatregelen e. d., inplaats van in de gewijzigde verhoudingen in Europa.

Des te merkwaardiger daarom is het werk van Mr. R. METELERKAMP „De Toestand van Nederland in vergelijking gebracht met die van eenige andere landen van Europa,” in 1804 verschenen. De verhouding van onzen economischen toestand tot die van andere landen van Europa wordt als maatstaf genomen om onze welvaart te beoordeelen. In de inleiding betoogt de schrijver, dat ons land, dat een eeuw geleden nog aan de spits der Europeesche wetenschap stond, nu wel een 25 jaar ten achter is. Zoo ontbreekt ten eenenmale eene staathuishoudkundige beschrijving van ons land. Volgens de methode van de buitenlandsche geleerden heeft hij dan een overzicht gegeven van den toestand van ons gemeenebest: „een overzicht slechts en niet een geheel uitgewerkt stuk,” ¹⁾ daar de genoegzame opgaven hiervoor gemist werden. Niet alleen ontbreekt een onderzoek „naar de wezenlijke en betrekkelijke macht van dit land op ware statistische gronden”, ²⁾ maar er is ook gebrek aan bronnen over onze welvaart. ³⁾ Toch heeft de schrijver getracht zooveel mogelijk materiaal te verzamelen en berekeningen te geven: DE BOSCH KEMPER verwijt hem echter terecht vele oppervlakkige berekeningen en onderstellingen te hebben gegeven. ⁴⁾

In de eerste afdeeling worden de uitgestrektheid, de vruchtbaarheid van het land, de waterstaat en de bevolking besproken.

¹⁾ METELERKAMP, Toestand van Nederland, I: 15.

²⁾ Ibid. I: 13. — ³⁾ Ibid. I: V.

⁴⁾ JHR. MR. J. DE BOSCH KEMPER, Letterkundige Aanteekeningen betreffende de geschiedenis van het Nederlandsche staatsleven en staatsrecht, bl. 388.

In zijne behandeling der volksvoeding¹⁾ deelt METELERKAMP mede, dat sjouwers en dergelijke werklui een 25 jaar geleden veel meer konden tillen dan in zijnen tijd; hij verklaart dat door de gewijzigde voeding: aardappelen hebben de meelspijzen verdrongen, inplaats van bier wordt koffie en thee, niet meer dan „gecouleurd water” gedronken. De minder goede voeding heeft op hare beurt het gebruik van drank sterk bevorderd. De prijzen der levensmiddelen zijn $\frac{1}{3}$ gestegen in die jaren, terwijl de loonen gelijk blijven: vandaar eene algemeene apathie bij het volk.

De tweede afdeeling bevat een overzicht van het nationaal vermogen, van handel en industrie. Eerst worden visscherij, landbouw en veeteelt behandeld; de voornaamste oorzaak van het verval der visscherij is naast schaarschte van visch, de mededinging van andere volken.²⁾ Ons land echter „is niet geschikt om op zichzelve en door den landbouw alleen te bestaan,” het heeft de winsten van den koophandel volstrekt noodig.³⁾ Een der groote oorzaken van den bloei van ons land was hierin gelegen, dat de meeste volken van Europa, ten minste van Noord-Europa, hun eigen producten nog niet verwerkten, terwijl ons land reeds een hooger peil van beschaving had bereikt; „de meerdere zekerheid” en „de godsdienstige en burgerlijke vrijheid” hadden dit in de hand gewerkt. „Deze beide oorzaken zijn niet meer,” de meeste landen van Europa zijn tot dien trap van beschaving gekomen, dat zij eigen voortbrengselen bewerken. Vandaar het verval van onze fabrieken.⁴⁾ Naast de industrie hadden onze voorouders hun welvaart aan den bloeienden, in vergelijking met dien van andere landen, zeer uitgebreiden handel te danken. Het tijdperk van den grootsten bloei eindigt reeds in 1648; dan beginnen de andere volken van Europa te ontwaken: „de uitbreiding van den handel van andere volken deed reeds de beginselen der betrekkelijke vermindering van de onze, welke daarvan het noodzakelijk gevolg moest zijn, bespeuren.”⁵⁾ Uit de vergelijking met andere landen van Europa,

1) METELERKAMP, Toestand van Nederland, I: 40—45.

2) Ibid. I: 66.

3) Ibid. I: 89. — 4) Ibid. I: 91—93. — 5) Ibid. I: 115—120.

die op dezelfde wijze worden behandeld, wordt dan de gevolgtrekking gemaakt, dat onze macht, vooral relatief, sterk is achteruitgegaan.

In de derde afdeeling wordt de staat der geldmiddelen behandeld: op het overzicht van het finantiëel systeem der republiek volgt eene beschouwing van Hollands finantiën tot op het amalgame. ¹⁾ De toestand, die in 1795 reeds allergevaarlijkst was, verergert, ja de finantiën krijgen den doodsteek door de tallooze schokken der omwenteling en door de Fransche legers. ²⁾ De billijkheid van het amalgame wordt erkend. Een geheel of gedeeltelijk staatsbankroet acht de schrijver haast onvermijdelijk, al heeft hij alle hoop op herstel nog niet opgegeven: door vrede van buiten en rust van binnen kan nog veel gered worden. Middelen tot herstel worden niet aangegeven; deze te zoeken wordt aan eene „verstandige” regeering overgelaten. ³⁾

Eene vergelijking met de finantiën van de andere landen van Europa leert, dat de staatsinkomsten dezer landen gestegen zijn. Niet aldus in ons land: nergens is de staatsschuld relatief zoo hoog.

De vierde afdeeling is aan land- en zeemacht gewijd. Het resultaat is, dat onze landmacht ook relatief veel geringer is, dan die van andere landen. Nederland, dat viermaal zoo groot is als Saksen, heeft een leger, dat slechts anderhalf maal sterker is dan het Saksische. Uit een en ander blijkt duidelijk, dat METELERKAMP het verband tusschen de economische ontwikkeling van ons land en van de naburige rijken heeft opgemerkt, een samenhang, die den meesten tijdgenooten is ontgaan. Hij verkondigt de meening, dat de macht van eenen staat niet op zich zelve kan worden beschouwd, dat het niet mogelijk is „de macht van een land en derzelver bronnen, het nationaal vermogen en welvaart, te beoordeelen, dan uit de vergelijking met die van andere landen.” ⁴⁾ Over de geschiedenis van de jaren vanaf 1795 laat de schrijver zich zelden uit; kenmerkend voor den geest des tijds is de uitlating, dat voor het land niets meer te

¹⁾ Ibid. II: 15 vlg. — ²⁾ Ibid. II: 52. — ³⁾ Ibid. II: 110—111.

⁴⁾ Ibid. I: 245.

wenschen ware, „dan dat alles, wat sedert een tijdvak van 25 jaar is voorgevallen, en de gevolgen daarvan, met eenen geheel ondoorzienbaren sluier bedekt en in eene eeuwige vergetelheid gedompeld werd; tenminste, dat niets daarvan in de geheugenis der natie overbleef dan een leerzaam voorbeeld voor het vervolg,”¹⁾ een wenk, slechts al te goed door de historici der 19de eeuw ter harte genomen!

Ook de verwerkelijking der staatkundige vrijheid — naast het stuiten van het verval, het doel der omwenteling — werd slechts op zeer onvolkomen wijze bereikt. Bij het streven naar eene constitutie naar Fransch model hebben de Bataven uit het oog verloren, dat er een hemelsbreed verschil was tusschen den staatkundigen toestand in Frankrijk en dien in ons land.

Inderdaad was de staatkundige revolutie in de Vereenigde Provinciën van gansch anderen aard dan die in Frankrijk. Het vervallen van koning- en stadhouderschap, het verdwijnen van een staatkundig bevoorrechten adelsstand en van het patriciaat, het samenkomen van eene door de bevolking gekozen vertegenwoordiging vormden niet veel meer dan eene uiterlijke overeenkomst. Onze omwenteling was in haar wezen geheel anders. Volgens FRUIN is deze omwenteling in hare politieke strekking voor niet éenen staat zoo radicaal geweest als voor ons land; „in het politieke heeft zij Frankrijk, vergeleken met Nederland, slechts oppervlakkig aangedaan.”²⁾ Frankrijk was al sinds anderhalve eeuw een sterk gecentraliseerde staat. In de Vereenigde Provinciën was van eene gecentraliseerde staatsinrichting zoo goed als niets te bespeuren. De opstand tegen Spanje had de voleinding van de Bourgondische centralisatie verhinderd. En dit is de groote historische beteekenis van de omwentelingsjaren, dat de Nederlanden een éénheidsstaat zijn geworden. De voorstanders dezer een- en ondeelbare republiek zijn echter in botsing gekomen met vele provinciale en stedelijke belangen. Deze strijd, waaruit de Republiek met een volslagen gewijzigd staatswezen te voorschijn is gekomen, is tusschen 1795 en 22 Januari 1798 volstreden. In 1795 waren de partijschappen van stadhouders-

1) Ibid. II: 51. — 2) FRUIN, Verspreide Geschriften, I: 25.

en staatsgezinden, van land- en zeegewesten slechts van naam veranderd en de nieuw gekozen representanten kwamen met nog grooter heftigheid op voor de gewestelijke belangen, dan de afgezette regenten dit hadden gedaan. ¹⁾ De burgerij, zoowel in Holland en Utrecht als in de Oostelijke Provinciën en in Friesland had er toe medegewerkt om aan het bewind van den stadhouder en van de regenten een einde te maken, met het doel om dit zelf in handen te nemen. En allen hadden dit gedaan onder de leus van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap; in theorie waren allen het eens, doordrongen als zij waren van de ideeën der Amerikaansche revolutie. Zoo was RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK reeds in 1784 overtuigd van de voortreffelijkheid der Amerikaansche Constitutie. ²⁾ Maar toen het er op aankwam deze theorieën in eene hervorming van de staatkundige lichamen der Republiek te verwerkelijken, toen bleken vele aanhangers van de nieuwe staatkundige ideeën evenzeer gehecht aan de soevereiniteit van hun gewest als de voormalige regenten, aangezien deze soevereiniteit een voordeel voor de belastingbetalenden beteekende.

Aristocratischgezinde regenten hebben toen voor democratische, Franschgezinde burgers het kussen moeten ruimen. Onder de laatsten bevonden zich zoowel voor- als tegenstanders van eene revolutie, die ten doel had het amalgame der schulden, het invoeren van overstemming, de afschaffing van gewestelijke stemming, de gelijkstelling der kerkgenootschappen enz. Zoodra dan ook in de Staten-Generaal voorstellen werden gedaan, die de vernietiging der provinciale soevereiniteit en de instelling eener centrale regeering beoogden, kwamen de foederalistisch gezinde leden hier tegen op. In het Reglement voor de Nationale Vergadering meende deze behoudende partij een waarborg te hebben tegen de revolutionnair, die ook in hunne Centrale Vergadering eischen stelden, welke eene verandering van het wezen der staatsinrichting beteekenden. Zelfs een moderaat

¹⁾ Vervolg op WAGENAAR, LXI: 193—194.

²⁾ Graaf SCHIMMELPENNINCK, RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK en eenige gebeurtenissen van zijnen tijd, I: 51.

unitaris als ZILLESSEN moet, hoewel hij van de burgersocieteiten afkeerig is, daar deze ten onrechte „hun stem als die des volks doen gelden,” toch erkennen, dat zij onontbeerlijk waren „als tegenwicht van macht tegen de voorstanders der provinciale soevereiniteiten” en dat zonder hunne medewerking en de daaruit voortgekomen centrale vergadering er nimmer eene Nationale Vergadering tot stand zoude gekomen zijn.¹⁾

De omwenteling van 1795 heeft den aard van het politieke spel nog niet gewijzigd. Zij had slechts het optreden van tooneel-spelers uit een anderen kring ten gevolge. De ontwikkelde burgerij deed zich gelden in regeeringszaken, maar de belangen van het volk waren in deze omwenteling niet onmiddellijk betrokken. Onder de leuze van voor het algemeene te strijden, bereikte zij toen slechts het bijzondere en dit is de onbewuste leugen van de omwenteling van 1795. Deze onevenredigheid tusschen het gestelde doel en de werkelijke uitkomst is de grond van het humoristische van dit tijdvak. Scherpziende tijdgenooten hebben dit reeds opgemerkt. Zoo bevat VAN WOENSEL's Lantaarn voor 1796 (bl. 158) eene teekening, waarop „de nakomelingsschap bij het lezen der Historie van den tegenwoordigen tijd” wordt afgebeeld als een man met half lachend, half weenend gelaat; en aan weerszijden zijn medaillons van Heraclitus en Democritus aangebracht. Dezelfde geest spreekt ook uit den „Janus Verrezen” (1795—1798), een weekblad, waaraan ook KINKER heeft medegewerkt.²⁾

Eerst in Januari 1798 gelukt het den revolutionnairn het Reglement op zij te zetten en de revolutie door te voeren. Maar ook na Januari 1798 is er van een krachtig bestuur geene sprake en de reeks wijzigingen van de Staatsregeling was niet het werk van heftig strijdende partijen. Geene krachtige volkspartij heeft de omwentelingsgezinden gesteund. Het was vooral de burgerij, die op de aanmatigende regenten gebeten was; en de burgers, die de zetels dier regenten hadden ingenomen, hadden in de eerste plaats belang bij het voortduren van den toestand,

1) ZILLESSEN, Geschiedenis, V: 25—26.

2) Volgens SAUTIJN KLUIT is J. NOMSZ de schrijver van Janus Verrezen, Ned. Spect. 1867, bl. 348.

door de omwenteling in het leven geroepen. Vele leden der burgerij hadden nog om eene andere reden groot belang bij de omwenteling, n. l. de Dissenters. De Nederduitsch Hervormde Kerk toch was als Staatskerk niet alleen materieel boven de andere kerkgenootschappen bevoorrecht, maar het lidmaatschap dier kerk was ook voor tal van waardigheden verplicht gesteld. Vandaar een scherpe strijd over de scheiding van kerk en staat. En deze strijd vooral bracht verdeeldheid onder de burgerij zelve, want velen uit haar midden hadden belang bij het voortduren van de voorrechten dier kerk.

De omwenteling, die aan de Bataafsche Republiek het aanzijn heeft gegeven, is door de meer ontwikkelde burgerij voorbereid en tot stand gebracht: vandaar dat de *stedelijke* omwentelingen vooral de aandacht hebben getrokken. Van het platteland is bij de annalisten van het omwentelingsjaar slechts zelden sprake. Bij gebrek aan geschikte personen om de vertegenwoordiging van het platteland te organiseeren, viel het vaak ten prooi aan fortuinzoekers; ¹⁾ van hier eene grenzenlooze verwarring, vooral door de vijanden der omwenteling breed uitgemeten. ²⁾ In de steden was alleen de meer welgestelde burgerij revolutionnair gezind; de lagere volksklassen waren Oranjegezind, terwijl de hand over hand toenemende armoede niet geschikt was om hen met het nieuwe bestuur te verzoenen. En de bevolking van het platteland, de boeren, trokken evenmin eenig voordeel van eene omwenteling, die een Fransch leger in het land bracht. De boerenstand, in Frankrijk „les enfans gâtés de la révolution”, ³⁾ was welvarend en den patriotten eer vijandig gezind. De boeren beschouwden hen als „gevaarlijke nieuwigheidszoekers, aan wier invloed men het waarschijnlijk ook al wijten moest, dat 15 jaar vroeger de oude, beproefde psalmen van DATHEEN ter zijde waren gezet!” ⁴⁾

Bij geen krachtige volkspartij, bij leger noch vloot heeft de omwentelingsgezinde burgerij steun gevonden. En ook de glorie,

¹⁾ De Republikein, No. 37 en 51. — Heraclyt en Democryt, bl. 224, 258, 321.

²⁾ C. VAN DER AA, Geschiedenis van den oorlog (1793—1803) III: 176 vlg.

³⁾ FALCK, Brieven, 2de ed. bl. 74.

⁴⁾ NAGTGLAS, Voor honderd jaren, bl. 53.

dat een betrekkelijk kleine, intellectueel hoog staande groep, door geestdrift voor hare idealen gedreven, eene belangrijke omwenteling in onze staatsinrichting tot stand heeft gebracht, die een grooten invloed op de maatschappelijke en economische verhoudingen binnen de Republiek zou uitoefenen, — ook dit moet aan onze omwenteling worden ontzegd. Worden de Fransche Girondijnen spottend generaals zonder legers genoemd, de revolutionnairn der Bataafsche Republiek hadden evenmin eene volkspartij achter zich, maar wel... Fransche legers; de omwenteling wortelde niet in de natie. Fransche officieren zouden volgens het bericht van een tijdgenoot „hunne verwondering te kennen hebben gegeven, dat men hier eene omwenteling bewerkte, daar zij in deze republiek schier niets bemerkten van de misbruiken, welke in Frankrijk eene revolutie teweegbrachten.” 1)

De geheele geschiedenis der Bataafsche Republiek wordt feitelijk beheerscht door deze omstandigheid, dat alleen de steun der Fransche wapenen de omwenteling mogelijk heeft gemaakt, dat alle verdere stappen op den weg der revolutie òf met goedkeuring òf op aandrang van de Fransche regeering zijn gezet. Hiervan nu heeft de meerderheid der revolutionnaire Bataven de volle draagkracht niet beseft. Dit blijkt duidelijk uit de talrijke weekbladen en uit de contemporaine geschiedschrijvers. Aan den eenen kant zijn zij niet blind voor het verband tusschen gebeurtenissen hier te lande en de wenschen van de Fransche regeering, aan den anderen kant nemen zij Frankrijks formeele verklaring onzer onafhankelijkheid voor goede munt aan. „Bataven juicht, Frankrijk heeft U vrij verklaard,” schrijft de Republikein in zijn 25ste nummer, zonder te bedenken, dat eene uitdrukkelijke verklaring van dien aard het tegendeel bewijst van hetgeen zij uitspreekt! In een ander nummer van dit tijdschrift worden zij weerlegd, die „met een inwendig genoegen nabauwen de woorden van Pitt over de afhankelijke onafhankelijkheid van onzen Staat.” 2) De ver-

1) Ibid. bl. 82.

2) Republikein, I: 239.

nedering, die Frankrijk ons aandoet, heeft zelfs hare goede zijde: „Verdiene wij als natie een beter lot?” Het grootste gedeelte bestaat uit „wezens, die geen gevoel van waarheid of deugd bezitten, die door weelde onbekwaam geworden zijn om zich te verheffen.” De Franschen nu „stellen ons in de mogelijkheid, ja in de noodzakelijkheid om ons te verheffen.” „De Franschen zijn niet geldzuchtig,” verklaart de Republikein,¹⁾ en elders somt hij de voordeelen op, die „het edelmoedige Frankrijk” uit onze omwenteling trekt.²⁾ Ook heeft Frankrijk aan de Bataafsche Republiek de weldaad bewezen haar „tegen alle burgerlijke oorlogen te beschermen;” „onze Alliantie met Frankrijk beveiligd ons genoeg voor de uitersten, die daar hebben plaats gehad.”³⁾ In een ander weekblad „De Democraten” worden de moeilijkheden, waarmede men kort na de omwenteling te kampen had, juist hieraan toegeschreven, dat de Franschen ons dwongen tot het moderantisme. Hierdoor kon de revolutie niet haar normaal verloop hebben.⁴⁾ De schrijvers van dit weekblad zijn niet blind voor Frankrijks invloed; het bijeenkomen eener nationale conventie werd door de foederalisten en de Orangisten tegengewerkt: „Frankrijk heeft zich vertoond, de Nationale Bataafsche conventie is daargesteld.”⁵⁾ Ook de bewerkers van den staatsgreep van 22 Januari 1798 waren gerugsteund door de Fransche Republiek.⁶⁾ In Juli 1797 lezen we in een stuk, getiteld „Politieke gedachten over de Fransche en Bataafsche Republieken,” het volgende: „Het waren de Fransche wapenen, die haar de vrijheid brachten.” — „Gelijk een weerloos kind op den arm zijner moeder gedragen bracht Frankrijk haar tot hiertoe, waar zij zijn wilde, het deed haar in zijne vredehandelingen door de mogendheden erkend worden en het verzekerde hare veiligheid naar binnen en naar buiten, door een goed gedeelte der Noord-Armee in hare soldij te doen overgaan.”⁷⁾ De verschillende facties der omwentelingsgezinde partij hebben Frankrijk het hof gemaakt; ook de foede-

¹⁾ Ibid. I: 242. — ²⁾ Ibid. I: 96—97. — ³⁾ Ibid. II: 188.

⁴⁾ Democraten, No. 22. — ⁵⁾ Ibid. No. 22, bl. 171. — ⁶⁾ Ibid. No. 92, bl. 78.

⁷⁾ Ibid. N°. 64, bl. 185.

ralisten hebben getracht het Fransche gouvernement voor hun moderantisme te winnen.¹⁾ Het weekblad, „Heraclyt en Democryt” kondigt bij wijze van reclame aan, dat het echte stukken zal opnemen, waaruit blijkt, hoe het Fransche goevernement over onze zaken denkt.²⁾ Hier tegenover staat weer de „Janus Verrezen,” een geestig, luimig geschreven weekblad in het genre van Tijl Uilenspiegel, maar niet verstoken van letterkundige waarde.³⁾ De redactie had zich ten doel gesteld schertsend de waarheid te leeren, zij heeft een open oog voor het kleinzielige en belachelijke en maakt zich geene illusies over onze vrijheid. Op de inlichting, dat zeker Fransch generaal „een geheel andere (is) dan onze *vorige* tyran,” vraagt Janus: „Is deze dan een *volgende* tyran?”⁴⁾ Toen de groote meerderheid nog om den vrijheidsboom danste, voorspelde Janus reeds „de toekomstige ellende”. Hij beschouwt het land onophoudelijk van „zijne zorgelijkste zijde” en hij wil „met levendige en treffende kleuren den gevaarlijken stand van het land afschilderen.”⁵⁾ In zijnen gelukwensch bij het sluiten der Alliantie⁶⁾ spreekt hij over nevels voor de zon der vrijheid, die nog niet verdwenen zijn: het is niet veel meer dan eene morgenschemering.

Geschiedschrijvers als ROGGE, ZILLESSEN en LOOSJES nemen allen de pen ter hand om de groote, door hen beleefde gebeurtenissen te beschrijven. Zij zijn warme voorstanders van de één en ondeelbare Republiek, die met Fransche hulp tot stand gebracht zou worden. Toch hebben zij niet alle drie even weinig inzicht in onze verhouding tot Frankrijk. De schrijver van het vervolg op WAGENAAR schijnt aan Napoleons woord geloof te hechten, als deze in 1801 beweert geen invloed te verlangen op de staatsregeling.⁷⁾ In 1811 is hij tot het besef gekomen, dat onze verhouding tot Frankrijk in 1805 vernederend was.⁸⁾ Aan

¹⁾ Ibid. N°. 41, bl. 7. — ²⁾ Heraclyt en Democryt, bl. 54.

³⁾ In 1787 verscheen een aantal nummers van „Janus”, een weekblad te Utrecht door een gezelschap jongelui geschreven, w. o. KINKER, J. NOMSZ, VAN ZON, P. VREEDE. Het eerste nummer van Janus Verrezen bevat het vermakelijke verhaal van Janus’ ontwaken na een benauwden slaap van 8 jaren.

⁴⁾ Janus Verrezen, I: 3. — ⁵⁾ Ibid. I: 185. (12 October 1795)

⁶⁾ Ibid. I: 36*. (25 Mei 1795)

⁷⁾ Verv. Wag. LXVII: 242.

⁸⁾ Verv. Wag. LXXI: 59.

ROGGE is het verband, laat staan de opeenvolging van Fransche en Bataafsche omwentelingen niet heelemaal ontgaan, maar het „Tafereel” is nog in de wittebroodsweken van ons verbond met Frankrijk geschreven, terwijl ZILLESSEN in 1802 al vele illusies had verloren. Eigenaardig is de wijze, waarop zij feiten, die op eene onderwerping aan Frankrijk wijzen, wel vermelden, den toestand soms half erkennen, maar geregeld een draai nemen om te betoogen, dat we toch onafhankelijk zijn! „Al naar dat deze of gene partij in Frankrijk predomineerde, had dit weder zijn invloed op onze Bataafsche Republiek; ik wil niet zeggen, dat wij aan een Franschen gouden leidband liepen... maar daar het Fransche bestuur niet vrij van staatsschokken was en ons ministerie met zulke vriendschapsbanden aan het Fransche verbonden was, zoo hadden wij altijd min of meer gevoel van de Fransche elektrieke staatsschokken.”¹⁾ ROGGE vindt het tot stand komen der alliantie „eene gewichtige gebeurtenis” en met welbehagen beschrijft hij de plechtigheden en de feesten, welk verhaal wordt afgewisseld met aanhalingen uit de redevoeringen. Ja, hij betreurt zelfs, dat zijn bestek hem niet toelaat de feesten in alle steden te beschrijven.²⁾ ZILLESSEN daarentegen somt in eene lange aanmerking³⁾ de nadeelen van het verdrag van 's Gravenhage op. Hij zet uiteen, waarom eene alliantie met ons land voor Frankrijk voordeeliger was dan de inlijving; de verderfelijke gevolgen der alliantie wijt hij niet aan onze volkomen afhankelijkheid van Frankrijk, waardoor het ons naar believen kon uitzuigen, maar aan den oorlog en vooral aan verkeerde maatregelen van de regeering. De volgende zin is teekenend voor de illusie van vrijheid, nog in 1800 gekoesterd: „De Engelsche kluisters zijn verbroken en met dankbaarheid dragen wij gewillig den zachteren leidband der Franschen.”⁴⁾

Ook in regeeringskringen, niet ingewijd in de geheimen der buitenlandsche politiek, heerschte eene optimistische stemming. Zoo spreekt de representant VERBEEK in 1799 in de Nationale Vergadering zijne diepe verontwaardiging erover uit, dat sommigen onze onafhankelijkheid als een „harsenschim” be-

¹⁾ ZILLESSEN, Gesch. VI: 102. — ²⁾ ROGGE, Tafereel, bl. 551—552.

³⁾ ZILLESSEN, Gesch. IV: 175—184. — ⁴⁾ Ibid. IV: 92—93.

schouwen.¹⁾ Maar de staatslieden der Republiek zien scherper. SCHIMMELPENNINCK b. v. schrijft in eene secrete missive van 13 October 1798: „Het is maar niet te ontkennen, dat ons Vaderland zich in een staat van politieke afhankelijkheid bevindt.”²⁾

Op de opgewondenheid en de groote, ongegronde verwachtingen van het jaar 1795 moest teleurstelling volgen; op den 18den November 1801 schrijft AAGJE DEKEN: „Hadden wij voor 20, 30 jaar geweten, wat nu ons de ondervinding leert, we hadden nimmer eene letter voor de vrijheid in het licht gegeven.... Nimmer hadden wij gedacht dat er zoo weinig geestdrift in onze natie voor ware, redelijke vrijheid heerschte.”³⁾ Door deze depressie is het te verklaren, dat met betrekkelijk zoo geringe tegenkanting de reactionnaire weg is bewandeld. Merkbaar nam de belangstelling in politieke zaken af. Vele staatslieden trekken zich in het familieleven terug, tallooze schrijvers van weekbladen leggen de pen neer en de verflauwde belangstelling is ook merkbaar in de contemporaine geschiedschrijving. De liefde voor de revolutiejaren bekoelt aanmerkelijk; in 1817 betitelt KINKER eene reeks artikels in den *Herkauwer* over de jaren 1795—1813: „De negentienjarige Ballingschap.”

Zooals is aangetoond lag aan de verwachtingen, in het jaar 1795 gekoesterd, een verkeerd inzicht in de oorzaken van den economischen achteruitgang en in de verhouding, waarin de Bataafsche Republiek tot de Fransche stond, ten grondslag. En de mate van enthousiasme, door contemporaine schrijvers in geschiedwerken en tijdschriften aan den dag gelegd, is evenredig aan hunne blindheid voor den werkelijken, politieken toestand. De staatslieden, die van nabij de Fransche machthebbers hadden leeren kennen, wisten wel beter: mannen als SCHIMMELPENNINCK en VALCKENAER maakten zich geene illusies over onze onafhankelijkheid. Hierin is dan ook eene der redenen te zoeken, waarom deze mannen de geschiedenis van hunnen tijd niet zelf hebben beschre-

1) Verv. Wag. LXV: 75.

2) Graaf SCHIMMELPENNINCK, R. J. SCHIMMELPENNINCK en eenige gebeurtenissen van zijnen tijd, I: 160.

3) FREILINK, E. WOLFF en A. DEKEN, *Bijvoegsels*, bl. 36.

ven, maar aan hunne nakomelingen de taak hebben overgelaten hunne biographie op te stellen; en dit meer nog om hunne houding bij de opeenvolgende omwentelingen te rechtvaardigen, uit familietrots soms, dan uit geestdrift voor het grootsche der tijden, door hen beleefd.¹⁾ De eenige staatsman, die eene optimistisch getinte beschouwing over eigen tijd heeft gegeven is APPELIUS, wiens „Staatsomwenteling van 1795, in loop en gevolgen beschouwd” in 1801 is verschenen. Maar hier spreekt dan ook de moderaat, die de tegenspoeden van de vorige jaren aan het drijven van de revolutionnaires toeschrijft en eene verbetering van den toestand verwacht, nu zijne eigen gematigde beginselen worden toegepast.

Doordat deze biographieën en autobiographieën in latere jaren zijn opgesteld, dikwijls met apologetische bijbedoelingen, missen zij, wat juist zoo groote waarde geeft aan contemporaine geschriften: zij ademen niet den geest van hun tijd. De meeste dezer werken zijn totaal vervreemd van den geest dier revolutiedagen: zoo de biographie van SCHIMMELPENNINCK, van KRAYENHOFF, De Herinneringen van VAN HALL, Het Leven van WISELIUS. Zij staan er veeleer vijandig tegenover. Zeldzaam zijn de werken, wier schrijvers boven den geest dier dagen staan, die het streven van dien tijd hebben begrepen en de misslagen weten te billijken, daar zij het onvermijdelijke van de eenzijdigheid der revolutionnaires begrijpen; zij eerst kunnen dien tijd leeren waardeeren. In dezen geest zijn de biographieën van GOGEL en vooral van VALCKENAER door Mr. J. A. SILLEM geschreven.

Ofschoon zij, vooral wat den geest betreft, producten van een later tijd zijn, bevatten dergelijke werken onmisbare gegevens voor de geschiedenis der Bataafsche Republiek, daar de personen, wier leven uit hunne papieren geschetst wordt, bij uitstek goed ingelicht zijn geweest. En van de geschiedschrijvers der Bataafsche Republiek moet het tegenovergestelde worden gezegd: zij waren slecht ingelicht omtrent hetgeen achter de schermen voorviel. Maar daar staat tegenover, dat zij den lezer midden in het

¹⁾ Vgl. TH. JORISSEN, De patriotten te Amsterdam in 1794, bl. XII—XIII.

leven van hun tijd verplaatsen. Ook hebben zij allerlei gebeurtenissen van niet-ingrijpend belang, maar toch onmisbaar om zich een beeld van dien tijd te vormen, aan de vergetelheid ontrukkt. Hunne werken zijn een kostbare bron om de gedachtenwereld, de verwachtingen en de ontgoocheling van eenen grooten, invloedrijken kring van ons volk te leeren kennen. De staatkundige denkbeelden en de publieke opinie vormen een belangrijken factor in de ontwikkeling der gebeurtenissen, vooral waar de openbare meening zich door het stemrecht kan doen gelden. Hoewel zelve door de historische ontwikkeling bepaald, oefent zij op hare beurt eenen machtigen invloed uit op de verdere ontwikkeling.

De historici der Bataafsche Republiek hebben niet alleen de herinnering aan hun roemrijk tijdperk levendig willen houden, zij hebben ook welbewust invloed op den gang van zaken willen oefenen. ZILLESSEN b. v. draagt zijne „Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden” aan het Vertegenwoordigend Lichaam op en dringt in zijne Opdracht aan op het tot stand brengen van een plan van algemeene belasting en van een algemeen civiel en crimineel wetboek.

De schrijvers, die de gebeurtenissen, door hen zelven beleefd, hebben te boek gesteld, behooren allen tot de gegoede en ontwikkelde burgerij; velen zijn dissenters; het is hun eigen revolutie, die zij beschrijven. Deze burgerij voelt zich als klasse, als draagster van historisch leven; en hare uitingen dragen den stempel van haar karakter: in alle opgewondenheid betoogend en redeneerend, gereflecteerd in één woord. Zij is zich volkomen bewust van haar gewicht. Het raisonneerend karakter der 18de eeuw verloochent zich geen oogenblik.

In al deze historische werken worden de gebeurtenissen uit het standpunt van eene bepaalde partij beschouwd; en toch meenen de auteurs geheel onpartijdig de geschiedenis van hunnen tijd te geven. De schrijvers zelfs van politieke weekbladen zijn overtuigd van het historisch belang hunner geschriften: zij dragen de eerste steenen aan voor het gebouw der historie. ZILLESSEN en de schrijver van het Vervolg op WAGENAAR erkennen dan ook veel uit tijdschriften geput te hebben. De weekbladen

zijn van nog meer belang om de stemming onder de burgerij te leeren kennen dan de geschiedenissen. Deze toch beschouwen de zaken achterna, doordat ze later zijn verschenen. Ook voor de kennis van de verschillende facties onder de omwentelingsgezinden bevatten die weekbladen vele gegevens.

In eene schets der contemporaine historiographie van eenen tijd, waarin de historici zich in den strijd der politieke partijen hebben gemengd en de schrijvers van politieke tijdschriften zin voor geschiedenis toonen te bezitten, behooren dan ook zoowel deze tijdschriften als de geschiedenissen te worden opgenomen.

HOOFDSTUK I.

De Tijdschriften.

Naarmate de Fransche Revolutie voortgang had en de verwachtingen der patriotten hoopvoller werden, heeft de regeering der Geuniëerde Provinciën de uitingen dezer partij zoo streng mogelijk onderdrukt. Leesgezelschappen werden verboden, schrijvers en drukkers van oproerige pamfletten vervolgd en strenge maatregelen tegen de periodieke pers uitgevaardigd. ¹⁾ De auteur van het Vervolg op WAGENAAR ²⁾ schrijft in 1791, dat de regeering in sommige steden van Holland de courantenschrijvers trachtte af te schrikken om iets aangaande de gebeurtenissen in Frankrijk te melden, daar dit licht voedsel kon geven aan de patriotten hier te lande. Toen dit niet voldoende hielp, werd eene publicatie afgekondigd, waarbij o. a. verboden werd „laesive of stekende periodes te insereeren.” „Het bloot verhalen der gebeurtenissen bleef des vrij, en kon die schijnbaar veel beduidende maatregel niet in 't minste dienen om derzelver indruk, voor welke men zoozeer vreesde, voor te komen.” ³⁾ Den 16den Maart 1792 werden de resolutiën van 16 October 1723 en 9 Februari 1771 „tegens de licentie der courantiërs” wederom hernieuwd ⁴⁾ en naarmate de Franschen onze grenzen naderden, strenger gehandhaafd.

Het plotseling ophouden van den stadhouderlijken druk, waaronder de pers sedert 1787 had gezocht, had niet alleen het ontstaan van een aantal nieuwe politieke tijdschriften ten gevolge, ook de reeds verschijnende bladen werden merkbaar vrijer in hunne uitingen. ⁵⁾ Merkwaardig in dit opzicht is eene aankondiging van eenige deelen (1660—1672) eener nieuwe

¹⁾ Mr. W. P. SAUTJN KLUIT, Nagelaten Geschriften, bl. 221.

²⁾ Vervolg op WAGENAAR XLVIII: 221.

³⁾ Ibid. XLVIII: 224.

⁴⁾ Mr. SAUTJN KLUIT, Nagel. Geschr., bl. 223.

⁵⁾ 10 Februari 1795 keert ook de Diemer- en Watergraafs-Meersche Courant in het leven terug. (SAUTJN KLUIT in NIJHOFF's Bijdr. N. R. VI: 408).

uitgave van WAGENAAR'S Vaderlandsche Historie, nog in 1794 verschenen. Deze worden in de Nieuwe Algemeene Konst- en Letterbode van 17 April 1795 (bl. 123), aldus beoordeeld: „Bijvoegsels en aanmerkingen zijn zeer lezenswaardig, hoewel niet van dat belang als zij hadden kunnen zijn, en zeker zouden geweest zijn, wanneer ze thans geschreven waren. De vrees van der heerschende partij in ons vaderland te mishagen, die, naar gelang dat zij na haren ondergang neigde, des te meer te duchten was, had ongetwijfeld hier eenigen invloed.” Aan de schrijvers van de aantekeningen wordt dan partijdigheid tegen JOHAN DE WITT verweten. Moge al eene enkele uitlating in dergelijke tijdschriften van den geest van omwenteling getuigen, voor de historiographie zijn zij van geen belang.

De couranten, eene der kostbaarste bronnen voor de geschiedenis der 19de eeuw, waren in de jaren der Bataafsche Republiek van veel minder belang dan de weekbladen: zij geven eenige kolommen met buitenlandsche berichten, een min of meer uitvoerig verslag van het in de Nationale Vergadering verhandelde en verder zeetijdingen en advertenties. Van beschouwingen over binnen- en buitenlandsche politiek is geen spoor te ontdekken.¹⁾ De rubriek hoofdartikelen ontbreekt doorgaans ten eenenmale. In dit gemis voorzien de weekbladen. Zij bevatten beschouwingen over de voorgestelde constituties en wetsontwerpen, zij oefenen kritiek uit op het beleid van het bestuur en op de artikelen in weekbladen van andere richting, in één woord zij trachten invloed te oefenen op de politieke denkbeelden der burgerij. In den strijd tusschen de weekbladen onderling zijn de couranten zelden betrokken. Soms wordt over het plaatsen van onjuiste berichten geklaagd.²⁾ Uit het weekblad „Heraclyt en Democryt” (bl. 45) blijkt, dat in eene naamlooze advertentie van de Goudasche en Leidsche Couranten van 9 December 1796 voor het „gevaarlijk weekblad, genaamd H.

¹⁾ In dit opzicht is geen verandering bij vóór de revolutie te bemerken. Vgl. J. G. FREDERIKS, „Wat men las in de Amsterdamsche Courant van 1790.” (Amsterdamsch Jaarboekje 1891, bl. 72 vlg.)

²⁾ C. VAN DER AA, Gesch. v. d. Oorlog VIII: 67—68, klaagt over onjuiste berichten, over den slag van 10 September 1799 verspreid.

en D." gewaarschuwd wordt. De beperking tot het geven van berichten heeft de courantiers niet verhinderd de belangen hunner partij voor te staan; vandaar, dat ook de courantenschrijvers herhaaldelijk door de regeering ter verantwoording zijn geroepen: het „verkeerd voordragen of fingeeren van nieuwstijdingen" is hoogst strafbaar. Een voorbeeld van een „rustverstoord articul" is het volgende bericht van 1 Mei 1795 in de Utrechtsche Courant: „De overige Pruisische regimenten zegt men, dat hier naar Holland zullen gaan, voor welk naricht men echter geenszins kan instaan." ¹⁾

Eene courant van grooten invloed heeft om hare politieke richting aan vervolging blootgestaan, n. l. de Fransche Leidsche Courant van Mr. ETIENNE LUZAC. Dit gezaghebbend blad, in moderaten geest geredigeerd, werd in Frankrijk veel gelezen ook in regeeringskringen. VALCKENAER, overtuigd ultra-revolutionnair, steeds in de weer om de Fransche regeering over den stand der partijen alhier in te lichten, zag duidelijk in, dat het van het grootste belang was de Leidsche Courant in handen eener redactie van zijne partij te spelen. Gedurende zijne ballingschap in Frankrijk had hij al een dagblad „Le Batave" opgericht om den invloed van LUZAC's blad tegen te gaan. ²⁾ Toen in 1795 wederom zijne pogingen mislukten om zelf de redactie in handen te krijgen door zijnen neef LUZAC uit te koopen, wist VALCKENAER te bewerken, dat de Fransche minister van buitenlandsche zaken, DE LA CROIX, zich over artikelen in het bewuste blad beklaagde, zoodat aan de courant gelast werd zich van een minder partijdigen redacteur te voorzien. ³⁾

De Advocaat der Nationale Vrijheid. VALCKENAER, een der werkzaamste en stellig de bekwaamste onder de ultra-revolu-

¹⁾ SAUTJN KLUIT, Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. 1878, I: 138. De lotgevallen van verschillende couranten zijn door SAUTJN KLUIT medegedeeld in de Handelingen en Mededeelingen van de Maatsch. der Ned. Letterk. te Leiden: Leidsche couranten in 1871, de Haarlemsche in 1873, de 's Gravenhaagsche in 1875; de Nationale en Bataafsche Couranten zijn behandeld in den Ned. Spectator 1871, bl. 401 en 412.

²⁾ Mr. J. A. SILLEM, Het leven van Mr. Johan Valckenaer, I: 179.

³⁾ Ibid. I: 277—282.

tionnaires, heeft tijdens zijn eerste verblijf in de Bataafsche Republiek zijne inzichten verkondigd in den „Advocaat der nationale Vrijheid”, verschenen tusschen November 1795 en Mei 1796. Om de onheusche aanvallen, waaraan het tijdschrift bloot stond, heeft VALCKENAER zijn „afscheid aan de Leidenaars” in het slotnummer onderteekend. De betoogen zijn zakelijker, minder bombastisch dan die van andere politieke tijdschriften. Uit de artikels over buitenlandsche politiek blijkt, hoe goed de schrijver was ingelicht. Een bewijs voor den invloed van dit blad levert het feit, dat de Raad der gemeente Amsterdam aan de Nationale Vergadering zijn beklag indiende over No. 17 van den Advocaat, hoewel „hij zich anders nooit om den laster van Journalisten bekreunt.” Verdere mededeelingen omtrent den inhoud zijn overbodig na de uitvoerige bespreking door Mr. J. A. SILLEM. ¹⁾

De Vraag-al. Een lotgenoot van VALCKENAER, evenals deze in 1787 als hoogleeraar (in de theologie te Utrecht) ontslagen, en die in 1795 de pen weer opvatte om zijne medeburgers voor te lichten, was IJSBRAND VAN HAMELSVELD. Nadat het verblijf te Amsterdam hem was ontzegd, had hij zich in zijne eerste standplaats Durgerdam gevestigd. De artikelen van den goedmoedigen theoloog verschillen hemelsbreed van de bondige vertoogen van den scherpzinnigen jurist: de burgerdeugd ging hem meer ter harte dan het partijbelang. In 1791 reeds was hij begonnen met de uitgave van het weekblad „De Vraag-al” (natuurlijk anoniem.) Herhaaldelijk beweert hij „zich met geene politieke zaken te bemoeien,” ²⁾ hij is geen staatkundige, hij heeft „genoeg te doen met het wonderlijke in het klein” om niet te vragen naar „het wonderlijke in het groot.” Zelfs waar de vraag een stuk van politieken aard zou doen vermoeden, wordt de lezer afgescheept met historische anecdoten, meestal aan de oudheid ontleend, of met moraliseerende betoogen (b.v. „Wat is een patriot?). ³⁾ Hier en daar wordt de lezer aan de tijdsomstandigheden herinnerd door eene klacht over de dure tijden, door het aanprijzen van de verlichting. En bij het einde

¹⁾ Ibid. I: 239—245. — ²⁾ Vraag-Al, V: 272. — ³⁾ Ibid. I: 35.

van het jaar 1793 wordt de vraag opgeworpen, of het niet „een anderen uitgang (heeft) dan zij zich beloofd en voorgesteld hadden? En hoopt gij nu niet, dat het volgende jaar beter zal wezen?”¹⁾ Maar in Januari 1794 wordt verder vragen van hoogerhand verboden. Dit heeft den schrijver niet belet om zijne krachten verder aan de zaak der patriotten te wijden. In het laatst van 1794 heeft hij deel uitgemaakt van het eigenaardige Comité revolutionnair, dat in Den Bosch was samengekomen.²⁾ In Januari 1795 begint VAN HAMELSVELD dan met vernieuwden moed zijne vragen op te werpen. Hoewel het behandelen van politieke vraagstukken hem nu vrij stond, heeft de Vraag-al dit slechts terloops gedaan: de quaesties worden steeds abstract behandeld, de personen, die op den voorgrond treden, de quaesties, die zich voordoen, worden niet genoemd. In het antwoord op de vraag „Wat is revolutionnair?” (No. 243), wordt het behoorlijk revolutionnaire toegelicht met de beschrijving van eene behoorlijke.... schoonmaak. De vraag „Wat is kuipen?” naar aanleiding van het kiezen van municipaliteiten gesteld, wordt beantwoord met eenige voorbeelden uit de Oude Geschiedenis en eene lange uitweiding over „kuipen” (vaten maken). Eene toespeling op de gebeurtenissen van den dag zal men tevergeefs zoeken. Een en ander zou kunnen doen betwijfelen, of een dergelijk tijdschrift in eenig verband staat met de historiographie van dien tijd, of het feit, dat de schrijver een rol in de politiek heeft gespeeld, het recht geeft zijn weekblad onder de politieke periodieken te rangschikken. Dat dit wel het geval is, hangt samen met de eigenaardige geestesontwikkeling der achttiende eeuw. VAN HAMELSVELD behoort tot die geesten, die de bestaande staatkundige en maatschappelijke vormen onredelijk vinden en deze, van abstracties uitgaande, willen hervormen. Zij zijn de opgewonden verkondigers van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap. Alle heil verwachten zij van de verlichting. De verdeeldheid in politieke partijen is voor hen dan ook onwezen-

¹⁾ Ibid. V: 262.

²⁾ Ibid. V: 273; Mr. G. W. VREEDE, *Gesch. der diplomatie van de Bat. Rep.*, I: 21.

lijk; zoo allen de beteekenis der leuze Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap ten volle beseften, zouden deze facties van zelve ophouden te bestaan. Vandaar dat het bestrijden en verdedigen van eene bepaalde partij wegviel voor het verkondigen van abstracties. Typeerend voor deze denkwijze is de zin: „Men moet de menschen verlichten, dan zal alles zich vereenigen en men zal geene wapenen noodig hebben.” Zelfs de „in naam van Oranje” stroopende krijgsbenden wil VAN HAMELSVELD niet bevechten, maar verlichten, om ze tot het besef van hun burgerschap te brengen.¹⁾

Een oogenblik scheen het, dat Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap verwerkelijkt zouden worden. In de eerste dagen der revolutie, toen het bestaande werd afgebroken, scheen deze abstracte eensgezindheid een oogenblik houdbaar, maar spoedig herneemt de realiteit hare rechten en de verdeeldheid, die zij medebrengt, baart teleurstelling. Spoedig betreurt de Vraag-al dan ook het verdwijnen der eensgezindheid van het begin der omwenteling. („Is het nu overal Broederschap?”)²⁾ Eene partij slechts wordt door den Vraag-al bestreden: het zijn de revolutionnaires, de heethoofdige vervolgers van andersdenkenden. De leiders dezer partij hadden begrepen, dat eene algemeene verdraagzaamheid niet tot het gewenschte doel zou leiden, dat alleen eene groep energieke burgers, met goed omlijnd plan en desnoods met dwang de zoo noodige verbeteringen zou kunnen doorvoeren. Door revolutionnaires van onverdachte eerlijkheid is deze theorie verkondigd.³⁾

Deze revolutionnaire leer nu was onverzoenbaar met de abstracte droomen van mannen als VAN HAMELSVELD. De daden der revolutionnaires zijn niet alleen in strijd met de idealen van Vrijheid-Gelijkheid-Broederschap, hunne leer vormt er ook eene welbewuste tegenstelling mede.⁴⁾ En in zijne verontwaardiging over hunne stellingen is de Vraag-al blind voor de schakeeringen dezer partij. De mannen, die het even eerlijk meenen met hunne

1) Vraag-Al, V: 275—276. — 2) Ibid. VI: 233.

3) O. a. door VALCKENAER en DIBBETZ. Vgl. Democraten, N°. 5, Republiek, I: 288.

4) Vraag-Al, VI: 268—269.

revolutieleer als VAN HAMELSVELD met zijne Broederschap worden over één kam geschoren met de ongewenschte elementen, die alleen eigen voordeel zochten. „Die politieke schreeuwers misleiden eene menigte lichtgeloovige en kortziende mensen, die zich vergapen aan uitwendig geschreeuw.” ¹⁾ — „Hun patriotisme eindigt in eigen belang.” ²⁾ In de laatste nummers wordt toenemende ontgoocheling merkbaar, de Vraag-al wordt vragensmoede. „Is het al goud wat er blinkt?” (No. 311.) Hij komt tot het inzicht, dat er onder de verlichting „lichtelijk apenverlichting kan loopen.” — „Men zegt de wereld is verlicht! En zij is overal in revolutie. Alles gelijkt vrijwel naar eene op handen zijnde slooping, indien dat revolutionnaire nog wat langer duurt.” En met No. 312 neemt de Vraag-al dan in 1797 van zijne lezers afscheid. Evenals zijn vriend JANUS had hij al lachende de waarheid willen zeggen, ³⁾ maar teleurgesteld door den loop der zaken mist hij de opgewektheid om hiermede voort te gaan. Hij beschouwde het echter als zijn plicht zich niet aan het politieke leven te onttrekken, toen hij in 1797 tot lid van de tweede Nationale Vergadering werd gekozen.

De Vriend des Volks. „De Vriend des Volks” vatte in het begin van 1795 de pen op om in een vijftigtal wekelijksche vertoogen „aan de verlichting onzer natie te arbeiden.” Dat de sierlijk gebouwde, fraai afgeronde, lange volzinnen meer hartverheffende algemeenheden verkondigen, dan historische mededeelingen bevatten, zal niemand verwonderen, zoodra hij weet, dat VAN DER PALM een der schrijvers is. ⁴⁾ En toch is ook dit weekblad niet van belang voor de geschiedschrijving ontbloot. Hier verheft zich een stem *tegen* de Nationale Conventie. ⁵⁾ De strekking is bekrompen Zeeuwsch. „Waarom zou Zeeland zich zelf geene constitutie geven?” ⁶⁾ No. 12 geeft bij uitzondering een zakelijk betoog, opgehelderd door memoriën en resoluties over de verhouding van de representatie van

1) Ibid. VI: 266. — 2) Ibid. VI: 267. — 3) Ibid. VI: 411.

4) Bijdragen tot den Volksvriend leverden VAN DER PALM, TEISSÈDRE L'ANGE e. a.; Mr. J. DE BOSCH KEMPER, De Staatskundige Geschiedenis van Nederland tot 1830, Lett. aant. bl. 323.

5) De Vriend des Volks, N°. 29 en 40. — 6) Ibid. bl. 414.

platteland, smalsteden en stemmende steden. Hieruit blijkt onder meer, dat het landbezit in handen van stedelingen was en dat ook het roerende goed aan hen verhypothekeerd was.

De Republikein. Hetzelfde schermen met abstracties treffen we aan in de eerste nummers van den Republikein. De schrijver van dit in 1795 opgerichte tijdschrift stelt zich ten doel „vestiging en uitbreiding dezer gevoelens”, (n.l. van Vrijheid-Gelijkheid-Broederschap)¹⁾ en tevens wenscht hij bouwstoffen voor een tweeden Wagenaar te verzamelen.²⁾ Daar hij het niet bij afgetrokken bespiegelingen heeft gelaten, maar ook werkelijk velerlei vraagstukken op min of meer zakelijke wijze heeft behandeld, is het weekblad van belang uit historiographisch oogpunt. In dit tijdschrift, te Amsterdam bij M. SCHALEKAMP uitgegeven, worden verschillende Amsterdamsche quaesties behandeld.³⁾ Het vraagstuk der finantiën, de verhouding van Kerk en Staat, de alliantie met Frankrijk, de toestand der Joden en vooral de constitutie worden herhaaldelijk besproken.

De Republikein is een orgaan van de gematigde aanhangers van de één- en ondeelbaarheid der Republiek. Van krasse maatregelen tegen de onderliggende partij willen zij niet weten. Alleen zij, die openlijk de tegenomwenteling gepredikt hebben, moeten gestraft worden.⁴⁾ Een gematigd onderzoek naar de handelingen der ex-regenten draagt hunne goedkeuring weg,⁵⁾ maar het afzetten van alle ambtenaren, die de vorige constitutie zijn toegedaan, vinden zij verkeerd.⁶⁾ Ofschoon de Republikein over het algemeen de denkbeelden van SCHIMMELPENNINCK's partij voorstaat,⁷⁾ is hij niet ten eenenmale afkeerig van revolutionnaire maatregelen. „Het denkbeeld, dat men door volkomen constitutioneel te handelen, zoolang er nog geene constitutie is, de zaak der vrijheid boven alle woelingen onzer partijen zal doen zegevieren, is louter hersenschimmig.”⁸⁾

1) Republikein, I: 11. — 2) Ibid. I: 12.

3) Ibid. N°. 4, 14, 21, 38, 47, 52—55, 83, 94—95, 122, 123, 145, enz.

4) Ibid. I: 93—94. Vgl. Schimmelpenninck, I: 46: „(In Frankrijk) was het de geweldige tegenkanting tegen de revolutie, welke eene evenredige tegenwerking noodzakelijk maakte.”

5) Ibid. I: 212—213. — 6) Ibid. II: 45.

7) DE BOSCH KEMPER, Lett. Aant., bl. 323. — 8) Republikein, I: 288.

De Republikein wenscht de scheiding van Kerk en Staat. Eene bezoldiging van de predikanten der Ned. Herv. Kerk van staatswege acht hij ongeoorloofd. In dit opzicht is hij het eens met C. ROGGE. ¹⁾ Alleen abstracte overwegingen, versterkt door eigenbelang, waar de aanhangers dezer denkbeelden tot een ander kerkgenootschap dan de Staatskerk behooren, geene minachting voor de godsdienstleeraren, lagen hieraan ten grondslag. Integendeel, met de maatschappijen en de vrije drukpers zouden de godsdienstleeraren „van onbeschrijflijken dienst kunnen zijn” om de natie „zoodanig te verlichten, dat zij vatbaar wordt voor de hooge waarde eener Republikeinsche Regeering.” ²⁾

Hij stemt in met de mannen van de Centrale Vergadering. ³⁾ Herhaaldelijk wijst hij op de nadeelen van de foederatieve staatsinrichting en waarschuwt tegen ingekankerde foederatieve neigingen, ⁴⁾ die weer versterkt zijn, doordat de omwenteling in de verschillende plaatsen niet op gelijke wijze tot stand is gekomen. Om deze reden acht hij het wenschelijk de provisioneele besturen zoo spoedig mogelijk te vervangen, nadat eene Nationale Vergadering der ondeelbare Republiek zal zijn tezamen gekomen en de provinciale zelfstandigheid vernietigd zal zijn. Groot was de verwarring in de republiek. (No. 33) De Republikein schrijft het toe aan het ontbreken van een ambtenaar, zoowel bij de Staten Generaal, als bij provinciale en stedelijke besturen om op alle voorkomende zaken te praeadviseeren.

Het streven der uiterste linkerzijde wordt afgekeurd. Door hun geschreeuw houden goede staatslieden, in de moeilijke tijden in het bestuur onmisbaar, zich schuil. ⁵⁾ Onherroepelijk is de Republikein tegen het weren van andersdenkende medeburgers uit de grondvergaderingen. ⁶⁾

Herhaaldelijk komt het finantiewezen, in het bijzonder van de provincie Holland, ter sprake: de redactie ijvert voor een algemeen openleggen der finantiën. ⁷⁾ Legio zijn de klachten over drukkende belastingen, knoeierijen van agioteurs, onzeker

¹⁾ Ibid. N°. 39, 86—87, 108. — ²⁾ Ibid. N°. 8, I: 70.

³⁾ Ibid. N°. 49—50. — ⁴⁾ Ibid. I: 409—410.

⁵⁾ Ibid. II: 34. — ⁶⁾ Ibid. II: 254. — ⁷⁾ Ibid. I: 74.

rendeerende effecten, veelvuldige bankbreuken, dure tijden enz. Toch wordt er nog niet aan het herstel der geldmiddelen gewanhoopt. Twee middelen worden hiervoor aangewezen: papieren-geld en... vaderlandszin der burgers.¹⁾ Echter vindt men ook meer practische wenken op dit gebied, als bezuinigingen in de staatshuishouding,²⁾ het afschaffen van commissies, comité's, enz.

Het geringe succes van Holland's finantieele maatregelen wordt hieraan geweten, dat in deze aangelegenheden steeds om raad wordt gevraagd aan makelaars in effecten en kassiers, inplaats van aan bekwame staatslieden. Deze laatsten houden het algemeen belang in het oog, de eersten vragen alleen maar, hoe het geld er zal komen. Een groote hinderpaal voor de verbetering der finantiën is de afkeer van het provinciaal bestuur van Holland om door „alle provinciën gezamenlijk, door middel van de kundigste financiers een eenparig plan daar te stellen, om in de behoeften van den algemeenen staat te voorzien.”³⁾ De groote fout is geweest, dat het nationaal crediet niet is opgehouden (No. 113); verdere daling der obligaties moet dan ook worden tegengegaan. Een groot euvel is het ook, dat de renteniers zooveel geld in buitenlandsche papieren hebben gestoken: de Republiek geeft den raad negotiaties op touw te zetten om hen van deze vreemde effecten afkeerig te maken.⁴⁾

Het beginsel van progressieve belasting toe te passen bij buitengewone heffingen wordt ongeoorloofd geacht:⁵⁾ men bediene zich van zedelijke gronden om het geld van rijke burgers los te krijgen. Als de voornaamste oorzaak van deze groote moeilijkheden wordt het verval van landbouw, handel en industrie aangewezen. Niet de overvloed van geld, dat in omloop is, maakt den rijkdom van een volk uit, maar deze wordt voortgebracht door eene geregeld en nuttig arbeidende bevolking.⁶⁾ Door het aanmoedigen van handel en nijverheid kan de toestand verbeterd worden; vooral het graan mag niet worden belast, daar dit de arbeidsloonen hooger maakt.⁷⁾ Eenige num-

¹⁾ Ibid. I: 80—81. — ²⁾ Ibid. II: 463. — ³⁾ Ibid. II: 461.

⁴⁾ Ibid. II: 471. — ⁵⁾ Ibid. III: 52. — ⁶⁾ Ibid. II: 462.

⁷⁾ Ibid. No. 110, II: 466.

mers (No. 61—63) zijn dan ook gewijd aan de „gepaste middelen tot herstel der fabrieken.” Sterke protectie, vrije uitvoer, belaste invoer, uitvoerpremiën enz. worden hier aanbevolen. Dat het verval onzer welvaart onherstelbaar zou zijn, loochent de Republikein.¹⁾ Zijne voornaamste argumenten in dezen zijn Gods Voorzienigheid en de verwachting, dat onder eene goede constitutie onze krachten beter tot haar recht zullen komen. Ons land toch heeft meer rijkdom dan de naburige volken; het heeft eigen producten en genoeg werkkrachten althans om het verval te stuiten. Geen woord, dat bij den schrijver eenig inzicht doet vermoeden in het verband tusschen dit verval en de ontwikkeling van de internationale economische verhoudingen: eenzijdelijk zoekt hij de oorzaken in ons land zelf en koestert daardoor de hoop, dat de natie door eigen inspanning haar vorige welvaart zal herwinnen. Daarbij vergeet hij, dat de aangewezen middelen tot herstel pas na jaren eenige uitwerking zullen hebben, terwijl de staat op het oogenblik zelf enorme sommen noodig heeft. Ja, die verarming, veroorzaakt door de groote sommen, die aan Fransche en eigen kassen betaald moeten worden, heeft zelfs hare goede zijde: „Zij zal de natie zuinigheid leeren. — Door onze deugden zijn wij in ons land bevorens groot geworden: door deze hernieuwde beoefening dier deugden kunnen wij weder van eenig belang voor andere volken worden.”²⁾

Meer in bijzonderheden wordt de verhouding van Hollands finantiën tot die van de overige gewesten behandeld.³⁾ Blijven de quota's in stand, dan is Holland verloren.⁴⁾ Verhooging der belastingen werd in 1796 reeds ondragelijk geacht; in Holland bracht elk ingezetene meer dan 25% zijner dagelijksche verteringen aan 'slands kas op.⁵⁾ Ook de buitengewone lasten sinds 1795 geheven, hebben het zwaarst op de inwoners van Holland gedrukt: deze betaalden 6%, die van Utrecht en Gelderland slechts 2%.⁶⁾ De Republikein is van oordeel, dat Hol-

1) Ibid. II: 173. — 2) Ibid. I: 240.

3) Ibid. N°. 113, 117—118, 132—133.

4) Ibid. III: 49. — 5) Ibid. I: 272. — 6) Ibid. III: 49.

land steeds te zwaar belast is geweest en hierin vindt hij de verklaring voor den steun, door de landprovincies aan den stadhouder verleend.

De regenten der landprovincies waren door hunne studie te Leiden en het bijwonen van vergaderingen in Den Haag bekend geraakt met Hollandsche toestanden: zoo werd het hun duidelijk, dat dit gewest veel zwaarder belast was dan het hunne. En daar de Hollander een vreemdeling bleef in de Oostelijke provincies, konden de regenten dier gewesten hem gemakkelijk bedriegen, door de bevolking geringer in aantal, hunne schulden hooger en hunne inkomsten lager op te geven, dan deze inderdaad waren. Om dezen voor hen voordeeligen toestand te bestendigen hebben zij den stadhouder gesteund tegen Holland. De Republikein brengt hierbij alleen het provinciaal belang in rekening; inderdaad waren velen dezer regenten ook uit particulier belang aan den stadhouder verknocht, door de talrijke officiersplaatsen, die deze te vergeven had.

Doordat het leven in Holland duurder wordt, gaan de fabrieken aldaar kwijnen. De nijverheid verplaatst zich vooral naar Twente, waar het arbeidsloon $\frac{1}{3}$ van dat in Holland bedraagt. Terwijl de welvaart in Holland afneemt, wordt Overijsel hoe langer hoe bloeiender. (No. 133)

Het derde deel van den Republikein (tot Augustus 1797) is grootendeels aan het bespreken van de constitutie gewijd. De Bataven op dit punt voor te lichten was een der hoofddoel-einden van de redactie, zooals uit het slotnummer blijkt. De omwenteling had weinig verbeteringen in het staatswezen gebracht. De hoofden der staatsvergaderingen hadden hunne meesterlijke ervaring getoond in de kunst om niets uit te voeren; tevergeefs had de Republikein met andere zijner medebroeders de trom geroerd. Het plan tot eene Algemeene Vergadering was onduidelijk en tegenstrijdig geweest. (No. 29) Zoo moest alle heil van de Nationale Vergadering verwacht worden: menige aansporing om de rechte vertegenwoordigers te kiezen wordt gegeven. (No. 69) De uitslag der verkiezingen wordt bevredigend genoemd, al waren er veel onbekenden gekozen,¹⁾

¹⁾ Ibid. II: 157.

en al had Gelderland te veel kerkelijke ambtenaren afgevaardigd ; met het oog op de scheiding van Kerk en Staat was dit laatste minder geschikt. Ook waren er over het algemeen te weinig goede financiers gekozen.

Het plan van constitutie wordt uitvoerig besproken, zoodra het ontwerp door de commissie bij de Nationale Vergadering is ingediend. En dan verandert het blad van richting. In het 125ste nummer, hoewel nog voorzien van een motto van SCHIMMELPENNINCK, wordt het aangeboden plan onherroepelijk afgekeurd. ¹⁾ SCHIMMELPENNINCK daarentegen was met dit ontwerp ingenomen : „Dit beginsel (n.l. van eenheid en billijk zelfbestuur) nu is er mijns inziens volmaakt heilig in bewaard.” ²⁾ Een controvers over de voor- en nadeelen van het ontwerp wordt afgedrukt, de verschillende hoofdstukken worden gekritiseerd en in N°. 172 wordt een kort overzicht van het geheele ontwerp gegeven. De voornaamste bezwaren zijn de volgende: de invloed van het volk op het eigenlijk bewind is veel te beperkt, hij strekt niet verder dan eene „vrijheid om te kiezen, wie ons onze meesters zullen geven.” ³⁾ De leden van den Staatsraad beschikken over eene veel te groote macht, vooral doordat zij de vetste postjes te begeben hebben. ⁴⁾ In de regeling der finantiën werkt de oude zuurdeesem nog door in de ongehoudenheid tot het afleggen van rekening en verantwoording. Er zijn te veel lucratieve ambten geschapen. ⁵⁾ De regeling der departementale besturen doet yreezen voor botsing van machten en voor het herleven van den geest van foederalisme. De titel over den godsdienst is uitstekend, maar de drie laatste over leenen, gilden, koloniën en de revisie der constitutie vertoonen „eene worsteling tusschen heerschzucht en eigenbaat van den eenen, en de beginselen van Gelijkheid en Vrijheid van den anderen kant.” ⁶⁾ Geen wonder, dat op deze kritiek de raad volgt de constitutie te verwerpen. Zelfs de door het

¹⁾ DE BOSCH KEMPER, Letterk. Aant. bl. 355.

²⁾ Graaf SCHIMMELPENNINCK, R. J. SCHIMMELPENNINCK enz. I: 95—96.

³⁾ Republikein, III: 498. — ⁴⁾ Ibid. III: 499—500.

⁵⁾ Ibid. III: 501. — ⁶⁾ Ibid. III: 503.

Fransche Bewind kenbaar gemaakte wensch, dat zij zal worden aangenomen, maakt geen indruk. Op de vraag, hoe het komt, dat de Franschen zoo sterk op het aannemen van de constitutie aandringen, „terwijl *wij* dit niet kunnen”, luidt het antwoord: „zij zijn verkeerd ingelicht.”

In het slotnummer wordt een juichtoon aangeheven over de nationale afkeuring, al verheelt de Republikein zich niet, dat verschillende categorieën van stemmers hiertoe hebben medegewerkt. Daar het einddoel der omwenteling het tot stand brengen van eene staatsregeling is, en de verworpen constitutie voldoende aanleiding had gegeven om het noodige hierover te schrijven, sluit de Republikein den 20sten Augustus 1797 de reeks zijner betoogen, te eerder daar hij desnoods gastvrijheid zou vinden in het gelijkgezinde blad van zijne broeders „de Democraten”.

De Democraten. Dit weekblad, waarvan het eerste nummer den 30sten Juni 1796 was verschenen, verbreidde dezelfde denkbeelden als de Republikein in zijne latere nummers. Besliste voorstanders van de één- en ondeelbaarheid der Republiek, van het amalgame, van een nieuw belastingsysteem, op de schaal van het betrekkelijk vermogen berekend, van de scheiding van kerk en staat, en tegenstanders van het moderantisme, bestrijden ook zij de zoogenaamde anarchisten, die het onzekere, revolutionaire stadium der omwenteling trachten te verlengen om in hun post te blijven. De drijfveeren dezer factie zijn van verschillenden aard. Sommigen worden gedreven door ijdelheid; ook vindt men onder hen vele fortuinzoekers, bedilzuchtigen en personeel wraakzuchtigen. (N°. 42) Uit een en ander blijkt duidelijk, dat het verschil tusschen de Democraten en de anarchisten niet zoozeer in hunne objectieve denkbeelden, als wel in hunne subjectieve drijfveeren is gelegen.

De beschouwingen over de finantiën zijn in denzelfden geest geschreven als die in den Republikein. Zij dalen echter meer in bijzonderheden af; sommige finantiële maatregelen worden aan scherpe kritiek onderworpen. No. 9 is gewijd aan de belasting op de inkomsten, op 28 Juni 1796 uitgeschreven. Een belasting op het inkomen wordt toegejuicht, daar alle de vorige

belastingen op het kapitaal droegen, zoodat burgers met een groot inkomen, maar zonder kapitaal, toen niets opbrachten. De wijze echter, waarop die belasting geïnd zal worden, vindt afkeuring, daar de minst vermogenden het meest zullen betalen. Verschillende fouten in het finantiëel beheer worden aangewezen. Eene Hollandsche leening van 5⁰/₀, onder het oude bestuur uitgeschreven, was eerst tot 2¹/₂⁰/₀ gereduceerd; het wederom intrekken dezer reductie wordt sterk gelaakt. Deze maatregel, die genomen was om de benadeelde burgers tegemoet te komen, heeft enkel voordeel gebracht aan opkoopters, die het fijne van de mis voor hands geweten hebben. Hetzelfde was het geval met de vrijwillige negotiatie, die later gesloten is en vervangen werd door de heffing van 6⁰/₀ ¹⁾, en met het inwisselen van de receptissen voor de assignaten.²⁾ No. 6 bevat eene missive over de wisselbank; No. 10 geeft een betoog over de nadeelen van buitenslandsche geldlichtingen. Het amalgama wordt verdedigd met het argument, dat zoo de landgewesten het te min betaalde over de laatste 200 jaren moesten bijpassen, dit met een amalgama zoude gelijk staan.³⁾ Dit betoog wordt door eene uitvoerige becijfering ondersteund.⁴⁾ In het beheer der finantiën heeft de omwenteling weinig verbetering teweeg gebracht: steeds nog moet Holland bijpassen wat de andere gewesten schuldig blijven. (No. 66, vgl. No. 75) De voorschotten, in 1795 door Holland verstrekt, worden niet terugbetaald. Terecht heeft het provinciaal bestuur van Holland het laten aankomen op eene geforceerde geldheffing door de Nationale Vergadering: het is het eenige voorbeeld van dien aard, sedert deze gewesten onder den naam van gemeenebest bestaan hebben.⁵⁾

De voor Holland nadeelige voorwaarden worden in de Nationale Vergadering steeds door de foederalistische Overijselsche factie doorgedreven, eene partij, die het denkbeeld van representatie met al de plaatselijke voorrechten wilde vereenigen. Zij bestaat uit regenten, renteniers en financiers.⁶⁾

¹⁾ Democraten, bl. 32 noot. — ²⁾ Ibid. bl. 35, N°. 5.

³⁾ Ibid. bl. 181, N°. 23. — ⁴⁾ Ibid. N°. 23, 27, 40, 88.

⁵⁾ Ibid. N°. 66, bl. 203. — ⁶⁾ Vgl. Ibid. No. 41.

Ook aan het herstel van handel en nijverheid zijn verschillende artikels gewijd in denzelfden geest als in den Republikein. Vooral wordt aangedrongen op het benoemen van een groot aantal kundige en goed bezoldigde agenten (consuls).¹⁾

Op een belangrijk punt wijkt de houding van de Democraten van die van den Republikein af. Spoorde deze onvoorwaardelijk aan tot het verwerpen der constitutie, de Democraten zijn hoogst weifelend op dit punt. In No. 54 (18 Mei 1797) is reeds eene aansporing te vinden om vertoogen te richten tot de Nationale Vergadering, om deze te bewegen bij het overzien der constitutie verbeteringen aan te brengen. Zelfs hebben de Democraten een verzoekschrift ingediend om de behandeling uit te stellen. (No. 56) Zooals ze daar ligt, achten zij de constitutie onaannemelijk; maar hare verwerping zou met het oog op het buitenland verderfelijk zijn. Zelfs op het eind van Juli is de redactie niet tot meerdere bepaaldheid gekomen: het is en blijft een „cas de conscience.”²⁾ De invloed op de vredesconferentie, in den zomer van 1797 te Rijssel samengekomen,³⁾ is onzeker, en evenzoo de kans op eene betere constitutie. De mannen van hun eigen denkwijze verschillen in hun oordeel (n.l. VALCKENAER en VREEDE). Moet men in het afgetrokkene het voorstel alleen aan eigen principe toetsen of ook de politieke gevolgen ervan overwegen? Is de constitutie echter eenmaal verworpen, dan erkennen de Democraten hiertoe te hebben medegewerkt. Toch vreezen zij, dat de „ware belangelooze vrienden des lieven Vaderlands onder de tegenstemmers de minderheid uitmaken,”⁴⁾ en daarom scheen twijfel aan het verwachten eener betere constitutie gegrond. Herhaaldelijk leest men waarschuwingen tegen den toenemenden factiegeest. De Democraten betreuren het verdeeldzijn in de facties VREEDE, BICKER en HAHN. (N°. 85) Zij wenschen independenten in de Nationale Vergadering te zien, mannen, die de zaken naar de zuivere republikeinsche beginselen beoordeelen met voorbijzien der personen.

In hunne beschouwing over 22 Januari 1798 erkennen zij,

¹⁾ Ibid. No. 68—69 en No. 57—58. — ²⁾ Ibid. No. 63. (20 Juli 1797)

³⁾ Legrand, Gesch. Bat. Rep. bl. 150—153. — ⁴⁾ Democraten, No. 69, bl. 227.

dat zonder schok geene genezing mogelijk ware geweest: een staatsgreep werd reeds lang voorspeld door den toenemenden factiegeest. Over het gerechtvaardigde van revolutionnaire middelen wordt verwezen naar N°. 5. Ofschoon de wenschelijkheid van de revolutie niet wordt ontkend, straalt er toch duidelijk twijfel omtrent de zuiverheid der bedoelingen van de bewerkers door.¹⁾ „Voor al moet het heil des volks onderscheiden worden van persoonlijke oogmerken.”²⁾ Om onheilen te voorkomen worden *alle* burgers aangespoord dit bestuur te steunen. Nadrukkelijk wordt gewaarschuwd voor de onheilen, die onafwendbaar zijn bij het heerschen eener factie. Eene waarschuwing, die eene voorspelling is gebleken. Dit nummer wordt besloten met de verzekering, dat de Democraten rustig hunne zaak zullen vervolgen en trouwe gezellen zijn op het gevaarlijke pad der revolutie. Lang hebben de Democraten dit echter niet volgehouden. Reeds op den 6^{den} Februari 1798 verschijnt het laatste nummer. (In revisie in het exemplaar van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.) De inhoud verspreidt geen licht omtrent de oorzaak dezer staking. Dat het blad van hooger hand verboden zou zijn, is hoogst onwaarschijnlijk. Van dergelijke maatregelen, door de mannen van 22 Januari 1798 genomen, meldt MR. SAUTJN KLUIT niets in zijne „Geschiedenis der Nederlandsche Dagbladpers tot 1813.”

Wie de schrijvers van de Democraten zijn, is onbekend: VAN HALL, door VAN DOORNINCK in de „Vermomde Schrijvers” opgegeven, is het stellig niet, al heeft hij er wel eenige proeven van dichtkunst in geplaatst, en evenmin kan men met MR. J. DE BOSCH KEMPER³⁾ het weekblad het orgaan van PIETER VREEDE noemen: het blad verkondigt veeleer de denkbeelden van VALCKENAER.

In de **Nieuwe Post van den Neder-Rhijn**⁴⁾ heeft P. J. T'HOEN (de redacteur van den Post van den Neder-Rhijn) wekelijks van 10 Maart 1795 tot November 1799 dezelfde beginselen

1) Ibid. No. 93, bl. 86. — 2) Ibid. No. 90, bl. 59.

3) DE BOSCH KEMPER, Lett. aant. bl. 323.

4) Zie over dit weekblad SAUTJN KLUIT in NIJHOFF's Bijdragen N. R. V: 368—378.

verkondigd als de Democraten. Van „het verwoestend terrorismus” zoowel als van „het alles verwaarloozend moderantismus” is hij afkeerig.¹⁾ Ook stukken van andersdenkenden heeft hij opgenomen; uit een dergelijk stuk blijkt, dat er ook patriotten zijn geweest, die uit de Fransche ballingschap als overtuigde foederalisten zijn teruggekomen.²⁾ Met de volkssocieteiten is hij ingenomen, mits geen schreeuwers, belust op vette ambten, het volk misleiden.³⁾ Hij geeft den raad om de constitutie van 1797 aan te nemen, vooral om het buitenland.⁴⁾ De gebeurtenissen van 22 Januari 1798 juicht hij toe,⁵⁾ over 4 Mei en 12 Juni bewaart hij het stilzwijgen.

De finantiën komen nog al eens ter sprake. Als oplossing der moeilijkheden stelt hij voor, de waarde der muntspeciën met 20% te verhoogen. Het spreekt vanzelve, dat de klachten over het verspillen van 's lands penningen legio zijn. De „onzuivere zuivering” der grondvergaderingen en de wederrechtelijke handelingen der regenten worden op de kaak gesteld. Maar dit alles wordt zonder eenige vermelding van personen of plaatsen medegedeeld, evenals staaltjes van het bestelen van 's lands kas, van het kuipen om postjes te bemachtigen e. d.⁶⁾ De groote meerderheid zijner stukken is geschreven in abstracten, hoogdravenden stijl. Vandaar zijne geringe beteekenis voor de historiographie van ons tijdvak. Af en toe vermeldt 't HOEN, die te Utrecht een ambt bekleedde, gebeurtenissen, daar ter stede voorgevallen.

Een belangrijke bron voor de stemming van een gedeelte der Amsterdamsche burgerij is het weekblad **De Politieke Opmerker**, te Amsterdam bij P. E. BRIËT in de Stilsteeg uitgegeven gedurende het jaar 1795.⁷⁾ In het eerste nummer, kort na 26 Januari 1795 verschenen, worden de politieke opmerkingen ingeleid met een juichtoon over den intocht der Franschen en over het optreden van PIETER PAULUS, waarna als het doel van het week-

1) Nieuwe Post v. d. Neder-Rhijn II: 519.

2) Ibid. No. 37—38.

3) Ibid. No. 71.

4) Ibid. No. 142—143.

5) Ibid. No. 174.

6) Ibid. deel III, Voorbericht.

7) Aan dit weekblad heeft Bs. BOSCH medegewerkt (Bs. BOSCH, Gedichten III: 310).

blad wordt opgegeven, tegen heerschzucht onder het mom van gelijkheid te waarschuwen en verborgen vijanden aan te wijzen. Vooral de patriotten, die in 1787 waren gedraaid en nu weer met geestdrift Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap meeschreeuwden, worden op de kaak gesteld. Verscheidene Amsterdammers van dat allooi worden met name aangeduid. (bl. 10—12) Amsterdamsche quaesties worden nog al eens te berde gebracht. Zoo wordt erover geklaagd, dat de kerkeradsleden, in 1787 geremoveerd, niet dadelijk in hunne eer worden hersteld; (N°. 3) N°. 11—13 bevatten beschouwingen over het reglement der verkiezing van de municipaliteit van Amsterdam; N°. 28 (bl. 247—248) geeft eenige opmerkingen over het Comité van Justitie. Aan de behandeling der oneenigheid tusschen clubisten en wijkvergaderingen te Amsterdam (N°. 14, N°. 19, bl. 173 vlg.) is eene beschouwing over de ware verhouding dezer twee organisaties vastgeknoopt. De clubisten zijn de ware revolutionairen, zij hebben een werkzaam deel aan de omwenteling genomen. Daarom is het wenschelijk, dat zij blijven samenkomen om de staatsbelangen te bespreken, maar ze mogen slechts werken door middel der wijkvergaderingen. In beginsel is de Politieke Opmerker niet tegen de clubisten; door hunne wijze van optreden echter bekoelt zijn enthousiasme merkbaar, zoodat hij maar matig met de Centrale Vergadering is ingenomen. (N°. 31) Hij is revolutionnair, maar gematigd revolutionnair; de patriot mag schadevergoeding en herstelling vragen, maar zijn voornaamste doel blijve het heil der maatschappij. (bl. 15) En de Politieke Opmerker laat niet na hier stemming voor te maken. (N°. 6) De Commissie van 24 wordt blijde begroet en het denkbeeld, dat het maar een doekje voor het bloeden zoude zijn en dat de commissie slechts de rol zou hebben te vervullen van het kluitje, om de clubisten in het riet te sturen, wordt verworpen. (N°. 25, 27)

Verschillende opmerkingen zijn aan de ambten, een der groote twistappels in de Bataafsche Republiek, gewijd. Een rapport over de ambten en groote emolumenten der admiraliteiten is in N°. 7 afgedrukt, een „Concept-plan aangaande de begeving der ambten, bedieningen, beneficien enz.” in N°. 17*,

terwijl in N°. 35 de vraag wordt beantwoord, hoe men aan een ambt komt. Dat het removeeren van ambtenaren op de lange baan wordt geschoven, wekt ernstige ontevredenheid. (N°. 33)

Het Provisioneel Bestuur, van zoovele kanten aangevallen, wordt verdedigd en de noodzakelijkheid, dat het gezag moet hebben, wordt aangetoond. Toch mag het niet te lang aanblijven, daar het b. v. onrechtvaardig is, dat de Zaan evenveel stemmen heeft als het zooveel volkrijker Amsterdam. (N°. 9) In N°. 1 was met ingenomenheid vermeld, dat de afgevaardigden van „de rijke Zaanstreek” in de vergadering waren toegelaten.

Minder revolutionnair van geest zijn de opmerkingen over de Nationale Conventie; er wordt voor gewaarschuwd, dat deze geen al te groote macht mag krijgen. Is het besluit, dat er eene Nationale Conventie zal komen, gevallen, dan wordt dit met ingenomenheid begroet en nadrukkelijk wordt betoogd, dat deze vergadering geen gevaar kan opleveren. (N°. 37, 41) Het laatste nummer (N°. 50; of dit het slotnummer is, is uit den inhoud niet op te maken) eindigt met eenige raadgevingen omtrent het kiezen van goede leden voor deze vertegenwoordiging.

De Domkop. In Amsterdam, waar het Provisioneel Bestuur uiterst moderaat was, heeft de revolutionnaire oppositie aan hare verontwaardiging hierover lucht gegeven in eenige zeer heftige weekbladen. Van Maart tot December 1795 maakte De Domkop stemming voor de ultra-revolutionnaire eischen; lijsten van Oranjegezinde ambtenaren, die waren aangebleven, worden afgedrukt. (N°. 11, 12 e. a.) Ook op de remotie van predikanten, die vurig voor Oranje plachten te bidden, wordt heftig aangedrongen, evenals op de afschaffing van de gilden en op schadevergoeding voor patriotten.

De Politieke Sleeper, in 1795 zonder naam van drukker of uitgever verschenen, maar „in alle boekwinkels” verkrijgbaar, wil evenals De Domkop anti-patriotten kenbaar maken; zoowel ex-regenten als STRAALMAN en HASSELAAR, als neringdoenden worden met name genoemd. Met verontwaardiging wordt het voorstel medegedeeld, om „Domkop en Brabbelaar” in de wijkvergaderingen te verbieden, daar ze burgers tegen burgers in het harnas jagen.

Het voorstel gaat uit van de aristocraten en Oranjeklanten, die in deze vergaderingen zitten. Het hoofddoel der genoemde bladen is juist „om de Oranjeklanten bekend te doen worden en de Oranje-officianten aan het publiek te vertoonen en om te doen zien, wie meer dan ééne bediening bezitten en wie dezelve in eigen persoon waarnemen, of slechts laten waarnemen en dus op eene ongeoorloofde manier de voordeelen daarvan tot zich nemen.” (bl. 10)

Heraclyt en Democryt is het eerst verschenen op den 3den December 1796. Het weekblad werd uitgegeven door „een gezelschap van eenige vrijheids- en vaderlandminnende medeburgers” tot voorlichting omtrent de ware belangen des vaderlands. Hunne pen behoort aan geene partij, zij „gruwen van dwingelandij.” Achter deze pathetische ontboezemingen om alle twist en partijchap af te leggen schuilt de geest van eene zeer bepaalde partij, n.l. van de Hollandsche moderaten. Zij deelen niet het geloof in het heil van revolutionnaire middelen, al verdenken zij degenen niet, die er oprechtelijk in gelooven.¹⁾ Met grooten nadruk wordt het aannemen der constitutie aanbevolen. Dat de Staatsraad heel iets anders is dan het Stadhouderschap wordt uitvoerig aangetoond²⁾ ter weerlegging van hen, die van oordeel zijn, dat er vijf stadhouders inplaats van één zouden komen.³⁾ Het Manifest der twaalf apostelen (op 1 Augustus 1797, eene week vóór het stemmen over de constitutie, door VREEDE c. s. in het licht gegeven om voor het verwerpen stemming te maken) wordt met bijtend scherpe opmerkingen voorzien, om het in zijne nietigheid ten toon te stellen.⁴⁾ Om de burgers der landgewesten voor de constitutie te winnen, wordt het amalgama in een nieuw licht geplaatst. Er wordt n.l. betoogd, dat het beginsel van amalgama der schulden steeds heeft gegolden. Dit toch is duidelijk gebleken, toen de hooge gewestelijke schulden van Friesland en Zeeland als reden golden om de quoten dier gewesten te verminderen.⁵⁾ Slechts „baatzuchtige, hongerige-maag-patriotten”, die op het woord ambt grinniken „als een dorstig paard op het zien van een emmer”, dringen op verwerpen aan. H. en D.

1) Heraclyt en Democryt, bl. 20.

2) Ibid. N°. 34.

3) „A BAS met de vijf Stadhouders,” Politieke Blixem, bl. 68.

4) H. en D., bl. 555.

5) Ibid. N°. 33.

daarentegen sporen de Oranjegezinden aan er voor te stemmen om aan de verwarring een eind te maken.

Heftig worden de revolutionnaires bestreden en niet met bombastische betoogen, maar met zakelijke argumenten, aan allerlei politieke quaesties ontleend. Als een „heet patriot” gekozen zal worden tot lid van het provinciaal bestuur, plaatst H. en D. ter waarschuwing en afschrikking het adres van submittie, in 1787 door den betrokkene geteekend.¹⁾

Als VREEDE en VAN HOOFF aan DE LA CROIX, den Franschen minister van buitenlandsche zaken, een brief hebben geschreven om te bewerken, dat NOËL zich tegen de constitutie zal verklaren, dan herinneren H. en D. er aan, hoe VREEDE zich vroeger verzet heeft tegen directen invloed van de Fransche regeering op den loop van zaken in de Bataafsche Republiek.²⁾

Herhaaldelijk komen de Friesche onlusten ter sprake; geen wonder, daar DIBBETS, de redacteur van H. en D.,³⁾ uit Friesland verbannen was, nadat hij als griffier der wettige representanten in dat gewest was afgezet.⁴⁾ De onlusten tegen de municipaliteit te Kampen en het provinciaal bestuur van Overijssel worden uitvoerig besproken. Ook vindt men verschillende brieven uit kleine plaatsen met klachten over de handelingen van bedriegers, die zich als voorstanders der nieuwe constitutie voordoen. Dit weekblad, dat heftig voor het moderantisme partij heeft gekozen, vond krachtige bestrijding bij de revolutionnaire bladen. En deze (Bataafsche, Haagsche en Goudasche Couranten, Politieke Blixem, Weerlicht)⁵⁾ worden op hunne beurt weer door H. en D. aangevallen.

Als de revolutionnaire partij op 22 Januari 1798 het heft in handen heeft gekregen, doet de H. en D. hier het zwijgen toe: 20 Januari verschijnt het laatste nummer. Waarschijnlijk heeft de redactie begrepen, dat verder schrijven haar zaak niet meer zou baten.

De Politieke Blixem⁶⁾ verscheen voor het eerst den 1sten Juni

¹⁾ H. en D. N°. 31.

²⁾ Ibid. bl. 608.

³⁾ Ibid. N°. 51.

⁴⁾ Ibid. bl. 46.

⁵⁾ Ibid. bl. 583.

⁶⁾ Bibliographische bijzonderheden aangaande de Politieke Blixems zijn medegedeeld in den Ned. Spect. van 1867, bl. 347—352 („Janus, de Politieke Blixem en beider gevolg”) door SAUTJN KLUIT en in den Navorscher van 1862, bl. 271—272.

1797. Het is een berucht weekblad, door een klein gezelschap unitarissen geredigeerd. Volgens „de Constitutioneele Vlieg” waren het TH. VAN LEEUWEN, VONK en Mr. J. C. HESPE. Ook hier zien we de bewering van den schrijver van het Vervolg van WAGENAAR bewaarheid, n.l. dat de leden eener zelfde partij het over 4 Mei en 12 Juni 1798 oneens waren. VONK, de heftige tegenstander van DAENDELS, die ook later diens beleid in 1799 ongunstig heeft voorgesteld, werd op 12 Juni gevangen gezet. De Politieke Blixem wordt al sinds 17 Maart 1798 in anderen geest geredigeerd: HESPE was DAENDELS zeer welgezind. ¹⁾

Het is een partijblad in den slechten zin des woords. Aan bepaalde personen wordt verweten, dat zij hun baantje aan protectie te danken hebben. „Het is genoeg dat GRASVELD (commissaris te velde) neef zij van DAENDELS.” ²⁾ VREEDE wordt betiteld „de eer van Nederland”. De omwenteling van 22 Januari 1798 wordt met gejuich begroet, de besluiten van 17 Maart en 4 Mei worden afkeurend besproken en de omwenteling van 12 Juni draagt de goedkeuring der redactie weg. „DAENDELS staat en valt dus met alle eerlijke gemeenebestgezinden.” ³⁾

De werkzaamheden der Nationale Vergadering worden geregeld in gesprekken tusschen een burger, een militair en een Jood behandeld.

De Politieke Blixem is in de eerste plaats een wapen in den partijstrijd. In nog hoogere mate geldt dit van bladen als de „Politieke Donderslag” en de „Revolutionnaire Vraag-al”. De **Politieke Donderslag** deed zich sinds 23 Juli 1798 hooren om de beginselen van 22 Januari en van 12 Juni 1798 te handhaven, „zoo de stralen van den Blixem mochten ophouden.” Van den **Revolutionnair Vraag-al** zijn 33 nummers verschenen, waarvan het eerste kort na 4 Mei. Aanvankelijk wordt het besluit van 4 Mei verdedigd. ⁴⁾ Later is eene kentering waar te nemen: de vraag wordt opgeworpen, of men het besluit niet door de grondvergaderingen had kunnen laten

¹⁾ SAUTJN KLUIT in Ned. Spect. 1871, bl. 413.

²⁾ Politieke Blixem, bl. 51. — ³⁾ Ibid. bl. 439; vgl. bl. 429.

⁴⁾ Revolutionnaire Vraag-al, bl. 20 en 32.

goedkeuren, en of men het niet van provisioneele geldigheid had kunnen beschouwen.¹⁾ En ten slotte erkent de Vraag-al, dat op 12 Juni de vrijheid over de dwingelandij heeft gezegevierd en dat de beginselen van 4 Mei alles behalve groot zijn.²⁾ Geen wonder, dat er kort vóór den 12den Juni ook tegen dit weekblad vervolgingen zijn ingesteld.³⁾ Het geregeld verschijnen echter is er geenszins door verhinderd.

Van nog geringer allooi is de **Constitutioneele Vlieg**, bekend uit het historische gesprek van DAENDELS ten huize van DE LA CROIX.⁴⁾ Het was meer gericht tegen de personen dan tegen de beginselen van 4 Mei. Slechts 25 nummers zijn ervan verschenen.

Hadden de snel op elkander volgende revolutionnaire gebeurtenissen van 1798 de reeds verflauwende belangstelling in betrekkelijk beperkten kring weer doen opflikkeren, de krijgsgesbeurtenissen van 1799 hadden door hare verzoenende werking op den geest van partijschap bijkans alle belangstelling in vraagstukken van binnenlandsche politiek uitgedoofd. De Janussen mogen blijven verschijnen of opvolgers vinden in de Arke Noachs en diens zonen (Sem, Cham en Japhet), de ernstig geschreven politieke weekbladen zoekt men dan tevergeefs. Deze soort litteratuur beleeft eene korte opflikkering, als in 1801 eene wijziging der staatsregeling op til schijnt te zijn. Dan nemen mannen van verschillende richting de pen nogmaals op, om door zakelijke betoogen de historische ontwikkeling in het rechte spoor te leiden. Reeds in het voorjaar van 1800 was BERNARDUS BOSCH begonnen de Bataven op het gevaar van den steeds toenemenden geest van reactie te wijzen. Ontgoochelingen noch tegenspoeden waren in staat geweest zijn gloeienden ijver voor het patriottisme te doen bekoelen. In 1787 was hij gedwongen Diemen te verlaten, waar hij Ned. Herv. predikant was. Telkens uit zijn woonplaats verdreven, volhardt hij steeds in de prediking van het patriottisme; overal waar hij komt richt hij afdeelingen

¹⁾ Ibid. N°. 29. — ²⁾ Ibid. bl. 218.

³⁾ DE BOSCH KEMPER, Letterk. Aant. bl. 373; Mr. SAUTJN KLUIT, Nag. Geschr. bl. 246. (Proclamatie van 22 Mei 1798)

⁴⁾ Verv. WAGENAAR LXIV: 4—5.

op van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen. Het reizen en trekken, waartoe de vervolgzieke regeering vele patriotten heeft gedwongen, heeft op die wijze veel bijgedragen tot het verspreiden van patriotsche denkbeelden in ruimen kring.¹⁾ In die jaren heeft hij aan verschillende weekbladen medegewerkt; zoo redigeerde hij den „Godsdienstvriend” met IJSBRAND VAN HAMELSVELD te Durgerdam en den „Vaderlandschen Praat-al” met de dichteres PETRONELLA MOENS.²⁾ Na 1795 neemt hij een werkzaam aandeel aan het staatkundig leven. Lid geworden van de Nationale Vergadering, sluit hij zich aan bij de partij van VREEDE. In Augustus 1797 onderteevende hij het manifest der 12 Apostelen, den 22sten Januari 1798 juicht hij toe en op den 12^{den} Juni 1798 wordt hij gevangen genomen. Van zijne betrekking beroofd, tracht hij dan door schrijven in zijn levensonderhoud te voorzien; twee lierzangen op Buonaparte blijven onverkocht, maar de Burger Politieke Blixem en Janus Januszoon blijken productiever.

De Heer Politieke Blixem. In het voorbericht tot dit tijdschrift (N°. 1 verschijnt 4 Mei 1801) deelt BOSCH mede, dat dit werk de voortzetting is van den Burger Politieke Blixem, waarvan sinds 5 April 1800 59 nummers waren verschenen.³⁾ Uitdrukkelijk verklaart hij behalve den Heer Politieken Blixem en den Heer Janus Januszoon geen weekbladen te schrijven.⁴⁾ In deze geschriften wordt de treurige waarheid verkondigd, „dat alles zoetjes zachtjes tot het oude keert.”⁵⁾ Hiertegen te waarschuwen door er verschillende staaltjes van te verhalen, is het doel van den schrijver. Door waarheid met beuzelingen en satyres te verzellen, heeft hij zijne geschriften ingang doen vinden. Zijn voornaamste doel is om stemming tegen het foederalisme⁶⁾ en tegen de regeering⁷⁾ te maken. Hij is van oordeel, dat onder de mannen van 12 Juni de constitutie nooit gewerkt

1) Bs. BOSCH, Gedichten, III: 306.

2) Zie hierover: Bs. BOSCH, Gedichten, III: 292, 296, 299, 315.

3) Burger Pol. Blixem en Janus Januszoon zijn voortgezet door ONDAATJE en P. 't HOEN (Bs. BOSCH, Gedichten, III: 329).

4) Heer Pol. Blixem, bl. 172, 387.

5) Ibid. bl. 169. — 6) Ibid. bl. 14—16.

7) Ibid. bl. 17—20 (Verslag van de Haagsche Kermis).

heeft. ¹⁾ Maar al is de huidige toestand „anarchisterij” en al „moet er een werkzame regeeringsvorm zijn”, ²⁾ toch had hij in Mei 1801, na eene confrontatie van de oude en de nieuwvoorgestelde staatsregeling, het verwerpen van dit voorstel toegejuicht. ³⁾ En ook het plan van constitutie van September 1801 bestrijdt hij heftig. „Het karakter is foederatief met behoud der finantiële eenheid”, terwijl „men” er bij voegt, dat de eerste Consul het plan bevordert. ⁴⁾ BOSCH tracht zijne lezers van het nadeelige dezer constitutie te overtuigen door het plaatsen van de stukken van de directeuren VAN SWINDEN en ERMERINS tegen de herziening, ⁵⁾ van de stukken aangaande het hesiteeren van het departement Texel om het besluit omtrent de Staatsregeling te publiceeren (N°. 23) en de gedachten van den agent van finantiën GOGEL over het aangeboden plan van constitutie. ⁶⁾ Ter bemoediging wordt eene becijfering der stemmen gegeven om aan te toonen, dat eene verwerping mogelijk is, zoo allen slechts stemmen.

Het „Nationaal Magazijn”, dat sterk voor de nieuwe constitutie ijverde, wordt in N°. 26 bestreden; de redactie daarvan is anonym, en zoo kan men niet beoordeelen of de schrijvers inderdaad onbaatzuchtige Vaderlanders zijn; zij geven machtspreuken en tasten bijzonderheden aan, inplaats van de hoofdzaken te bespreken.

Op plaatselijke misbruiken wordt de aandacht gevestigd, o. a. bij de schutterij te Groningen ⁷⁾ en bij het organiseeren der gewapende burgermacht te Steenberg en Vianen; ⁸⁾ op het stelen van 's lands laken voor uniformen ⁹⁾ wordt opmerkzaam gemaakt.

Herhaaldelijk wordt op terugkeer tot het oude — het „nieuwe” oude — gewezen. Patriotten worden achteraf gezet, Orangisten in kleine postjes bevorderd (N°. 10); in de kerken worden weder regeeringsbanken gezet en opgetoomde hoeden komen wederom in de mode. ¹⁰⁾ In 1802 wordt de Heer Politieke Blixem

¹⁾ Ibid. bl. 30.

²⁾ Ibid. bl. 171.

³⁾ Ibid. bl. 31.

⁴⁾ Ibid. bl. 171—172.

⁵⁾ Ibid. N°. 21, N°. 29. (Aanmerkingen van ERMERINS tegen de constitutie)

⁶⁾ Ibid. N°. 23, bijlage.

⁷⁾ Ibid. bl. 141 (bl. 71, te Amersfoort).

⁸⁾ Ibid. bl. 146 vlg.

⁹⁾ Ibid. bl. 107, 125.

¹⁰⁾ Ibid. bl. 332—334.

te Amsterdam zelfs verboden, terwijl de Orangist Le Francq de Berkhey er vrij rondwandelt!

Maar ook meer ernstige grieven worden hier tegen het Bewind geuit. Zoo de ongelijke handelwijze van commissarissen bij het innen van belastingen,¹⁾ het slechte finantiële beheer, zoodat de stadskassen leeg zijn en de ambtenaren geëxecuteerd worden om particuliere schulden, die zij genoodzaakt waren te maken, daar hun tractement uitbleef.

Het in werking brengen van een stelsel van algemeene belastingen is vooral na het opheffen der gilden noodzakelijk geworden. De ongelijke belastingen bevorderen de ongelijkheid der loonen en daardoor den invoer uit streken, waar de loonen laag zijn; dit heeft ten gevolge, dat de arbeiders in zwaarder belaste streken broodeloos worden. Als voorbeeld wordt het schoenwerk uit de Langstraat genoemd.²⁾

Hoezeer BOSCH de nieuwe staatsregeling en den geest van het bestuur ook mocht afkeuren, eene „opposition quand-même” heeft hij niet gevoerd. Toen het bestuur op 1 Juni 1802 het besluit nam, dat het derde deel der leden van het Wetgevend Lichaam, dat moest aftreden, gecontinueerd zou worden, heeft hij dit verdedigd. Zij hebben volgens hem even groot gelijk als de mannen van 4 Mei 1798, want wie de constitutie heeft gemaakt, kan haar het best in werking brengen.³⁾ Een scherpe zet, om een daad der regeering van 1802 te rechtvaardigen door op het besluit van 4 Mei 1798 te wijzen, dat ook door deze regeering als onrechtmatig werd gebrandmerkt.

Tusschen 7 April en 27 Juni 1801 schreef de burger P. LINTHORST⁴⁾ het weekblad **de Mentor**, om tegen eene vervroegde herziening der constitutie te waarschuwen: hoogst abstracte, hoogdravende en weinig zeggende betoogen.

In het **Nationaal Magazijn**, waarvan 20 nummers verschenen zijn tusschen Augustus 1801 en het begin van 1802, hebben

1) Ibid. bl. 132—133.

2) Ibid. N°. 26, bl. 249.

3) Ibid. N°. 62.

4) Zie over P. LINTHORST, Lid der Tweede Kamer, Burger Politieke Blixem N°. 20 en bl. 254, 269, 289.

de reactionnairegezinden hunne inzichten verdedigd. De redacteuren bleven onbekend. Volgens DOORNINCK waren het: Mr. A. G. BESIER, Mr. J. A. UITENHAGE DE MIST, G. J. JACOBSON, SPOORS e. a. Zij betuigen geen broodschrijvers te zijn, maar lieden, die het tot hun burgerplicht rekenen 's Lands lot te verbeteren; het is hun doel de partijschappen te doen bedaren door de verschillende inzichten te verzoenen. Alle stukken zullen geplaatst worden, mits zij „onderlinge toegevendheid en hereeniging” beoogen; ¹⁾ eerbied voor orde en wet, voor hooge en lage geconstitueerde machten, ook wanneer hunne daden mochten mishagen, wordt gepredikt. Personaliseeren, het plaatsen van hatelijkheden, openlijk of gemaskerd, zal niet worden toegelaten. Schrijvers, die zich hieraan schuldig maken, geven zedelijk vergif; door zich te verschuilen achter het masker van droomen, gezichten, vragen of quasi-advertenties ontduiken zij de justitie. Eene volledige veroordeeling is hier uitgesproken over de methode van schrijven van de Politieke Blixems, de Janussen e. d.

Het plan van constitutie wordt warm verdedigd. Tegen het stuk van VAN SWINDEN wordt in het midden gebracht, dat de meerderheid van het volk niet gebonden is aan een termijn van herziening, voorgeschreven in eene staatsregeling, die haar door de minderheid is opgelegd. ²⁾ In N°. 4 worden de bezwaren van VAN ERMERINS besproken. Ook de schrijvers van het Nat. Magazijn hebben hunne bezwaren; noode missen zij geheime stemming in de grondvergaderingen, zittingen met gesloten deuren, terwijl de notulen in het openbaar worden opgelezen, en vaststelling van de gemeentebesturen bij de staatsregeling; het tractement van f4000 voor volksvertegenwoordigers wenschen zij vervallen te zien. ³⁾ Toch hebben deze bezwaren hen niet weerhouden, om hunne stem aan het geheel te geven. Een voordeel zagen zij in de afscheiding van nationale en plaatselijke belangen. ⁴⁾ N°. 6 is gewijd aan GOGEL's aanmerkingen op het plan van Constitutie, die handig worden afgemaakt: GOGEL geeft meer woorden dan zaken, zijn stuk is

¹⁾ Nat. Magazijn, bl. 10. — ²⁾ Ibid. bl. 39.

³⁾ Ibid. bl. 49. — ⁴⁾ Ibid. bl. 63.

niet genoeg uitgewerkt. Van iemand van zijne bekwaamheden hadden zij heel wat anders verwacht. Vinnig vooral is de slotzin: „Parturiunt montes, nascitur ridiculus mus.”

De bepaling, dat zij, die zich van stemmen onthouden, tot de voorstemmers gerekend zullen worden, wordt in N°. 8 verdedigd. Nadat de nieuwe staatsregeling is aangenomen, wordt de inhoud minder belangrijk: de vraag wordt besproken of er bij den vrede algemeen geillumineerd zal worden, het herstel van de uiterlijke achtbaarheid der regeeringscolleges wordt bepleit.¹⁾ De laatste nummers zijn gewijd aan handel en bestuur van Oost-Indië: het instandhouden der Compagnie wordt aanbevolen.

De uitgave van het Nationaal Magazijn wordt gestaakt, omdat de schrijvers hun doel hebben bereikt: eene vervroegde herziening der constitutie in reactionnair zin. En dit juist spoorde den schrijver van den Heer Politieken Blixem aan des te dringender voor den terugkeer tot het oude te waarschuwen. Slechts weinige maanden bleef het den onvermoeiden strijder voor het waarachtig patriottisme geoorloofd zijne stem te laten hooren. De agent der politie LA PIERRE deed hem weten, dat het Staatsbewind de resolutie had aangenomen, dat hij buiten het territoir der Republiek gezet zou worden, zoo hij voortging met het schrijven van den Heer Politieken Blixem en den Heer Janus Januszoon.

De Nieuwe Onverwachte Courier, in denzelfden geest als de Heer Politieke Blixem geschreven, verscheen gedurende eenige maanden in het begin van 1802 te Groningen. Ook de Janussen hebben in 1802 den arbeid moeten staken: in Mei en Juni van dat jaar verschijnen de laatste nummers van Janus, Heer Janus Januszoon en den „Ouden echten Janus”.

Zoo waren de oude weekbladen vanzelve of op bevel van hoogerhand verdwenen en de loop der gebeurtenissen na 1802 heeft de schrijflustige burgers niet meer tot het schrijven van weekbladen uitgelokt; de regeeringsveranderingen van 1805 en 1806 zijn slechts in enkele pamfletten besproken.²⁾

¹⁾ Ibid. bl. 148—150.

²⁾ Op volledigheid kan dit overzicht der politieke tijdschriften geen aanspraak maken. Verschillende tijdschriften moesten onbesproken blijven, omdat zij ver-

loren schijnen te zijn of althans niet in de Koninklijke Bibliotheek of in eene der Universiteitsbibliotheeken aanwezig zijn. Dit is het geval met den Brabbe-
laar (1795) en met den Telegraaph, in 1795 door Bs. BOSCH uitgegeven (Bs.
BOSCH, Gedichten, III:315), waarin IRHOVEN VAN DAM een stuk over de con-
stitutie plaatste. Zoo is van den Burger Politieken Blixem het laatste nummer
gered, doordat het in het exemplaar van de Kon. Bibliotheek bij den Heer
Politieken Blixem is ingebonden. SAUTIJN KLUIT (Ned. Spect. 1876, bl. 247
en 257) vermeldt nog de volgende weekbladen van den Orangist PH. VERBRUGGE,
die alle na het verschijnen van eenige nummers verboden werden: Het anti-
politiek Haspelstertje (6 nrs. in 1795), De jonge Argus (5 nrs. in 1797), De
Waarheidsdelver (6 nrs. in 1801) en Themis (5 nrs. in 1804).

HOOFDSTUK II.

De contemporaine geschiedschrijvers.

Onmiddellijk na de gebeurtenissen hebben de geschiedschrijvers der Bataafsche Republiek het materiaal reeds met zorg verzameld; de schrijvers en de geleerden zijn niet in de revolutionairen ten onder gegaan. Nieuwe werken worden op touw gezet, oude ondernemingen krijgen nieuw leven.

Ook de „Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken”,¹⁾ de solide onderneming, waarop zich volgens den schrijver van het „Vervolg van WAGENAAR” zelfs „de soeverein soms beroept”,²⁾ werden door den geest van revolutie medegesleept en vulden hunne kolommen met de hun toegezonden uitvoerige berichten over de plaatselijke omwentelingen; hierdoor dijdten de N. N. Jaarb. van 1795 tot negen stukken uit, tegen twee stukken in 1793. Nieuwe bronnenpublicaties worden op touw gezet. Zoo begint de uitgever LOOSJES met de uitgave van de Bataafsche Jaarboeken,³⁾ die om de veertien dagen verschenen en waarin authentieke stukken en „merkwaardige Aanspraeken” werden opgenomen.

Spoedig worden ook geregelde verhalen van korter of langer tijdperk gegeven.

ROGGE neemt, als een tweede HOOFT, de pen ter hand om „bijzonderheden, die in vliegende blaadjes of in den mond der ooggetuigen te vinden zijn”, aan de vergetelheid te ontrukken. De schrijver van het Vervolg van WAGENAAR verdedigt het mededeelen van „kleinigheden, voor zoover zij invloed hadden

1) De uitgave der N. N. Jaarb. is eene boekverkoopersonderneming, waarop het heet dat Prof. CRAS toezicht heeft gehouden. In hoofdzaak werden aanvankelijk gedrukte stukken als keuren, resolutiën enz. verzameld. Later werden ook schriftelijke berichten opgenomen. In Juni 1798 is de uitgave gestaakt.

2) VERV. WAG. XXV: XII.

3) Aangekondigd in de Alg. Vaderl. Letteroefeningen van 1795, A, bl. 175.

op eene belangrijke gebeurtenis, of geschikt zijn om de volksgezindheid te doen kennen" ¹⁾ met Hoort's bekende woorden. In de inleiding wordt de Patriottentijd gekenschetst als „een tijdperk, waarvan men tevergeefs eene wedergade zal zoeken in de Jaarboeken onzes Vaderlands". ²⁾ Geregelde verhalen van korter of langer tijdperken der Bataafsche Republiek, onder den indruk der gebeurtenissen opgesteld en vóór 1801 verschenen, zijn — voor zoover mij bekend — alle in dezen geest geschreven. Onder deze historici treffen we dan ook twee dissenterpredikanten aan, CORNELIS ROGGE en PETRUS LOOSJES, en een uitgewekene van 1787, CORNELIS ZILLESEN. De waarde hunner werken steekt hierin, dat zij gegevens, den tijdgenoot bekend, voor ons bewaren; dat zij ons inlichten omtrent de wijze, waarop een groot deel der Bataven de gebeurtenissen beschouwde, wat vooral van belang is, aangezien tijdgenoot en nazaat deze zoo verschillend beoordeelen.

Hoewel allen tot de omwentelingsgezinden hebben behoord, vertoonen hunne werken toch ook weer verschillende schakeeringen dezer gezindheid. Maar al wijken de beschouwingen dezer historici op verschillende punten van elkander af, in hoofdzaak zijn zij eensgezind. De schrijvers dezer geschiedenissen, die op verschillende tijdstippen korten tijd na de gebeurtenissen zijn verschenen, hebben elkanders werken niet alleen gekend, maar zij hebben ook mededeelingen en beschouwingen van min of meer belang van elkander overgenomen.

Al hebben de historici van de Bataafsche Republiek elkander niet zoo schaamteloos geplunderd als middeleeuwsche kroniekschrijvers, toch zijn zij nog op verre na niet toe aan de nauwgezetheid in het opgeven van bronnen, waartoe onze geleerden zich verplicht achten. Zij zien er dan ook niet tegen op om gebeurtenissen te verhalen, zonder hunnen zegsman te vermelden, en om meeningen van anderen over gebeurtenissen en partijen voor eigen meening uit te geven. Toch geven zij tamelijk geregeld op, waar aangehaalde proclamaties, resoluties e. d. te vinden zijn en soms worden ook monographieën over bepaalde ge-

¹⁾ VERV. WAG. XXV: 11. — ²⁾ Ibid. XXV: VII.

beurtenissen genoemd. Zelfs vinden we ook hier en daar de mededeeling, dat de schrijver het een of ander van vertrouwde zijde vernomen heeft. Systeem in het vermelden of verzwijgen van bronnen is niet te ontdekken.

In de Inleiding op het Vervolg van WAGENAAR zet de schrijver zijne denkbeelden over het aanhalen van bronnen uiteen.

Hij acht dit noodig om niet „het gevaar te loopen om eer voor den vervaardiger van een verhaal, 't geen zich wel laat lezen, dan voor den schrijver eener echte geschiedenis gehouden te worden.” ¹⁾ Bovendien zijn de noten eene aanwijzing voor den lezer, waar hij „dezelve breeder geboekt kan vinden.” Aanhalingen dienen volgens hem alleen om de juistheid zijner mededeelingen boven redelijken twijfel te verheffen; heeft hij door een behoorlijk aantal aanhalingen zijn wetenschappelijken naam gevestigd, dan rekent hij zich van verdere verplichtingen in dit opzicht ontslagen: voor het ongeoorloofde van het pronken met andermans veeren heeft hij geen gevoel.

Rogge. Het eerste verhaal van de omwenteling, waarin de van verschillende kanten verzamelde stof tot een welsluitend geheel is verwerkt, is van de hand van CORNELIS ROGGE (1762—1806), sinds 1794 predikant der Remonstrantsche Broederschap te Leiden. Hij is een der leden van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die veel hebben gedaan voor het onderwijs en de ontwikkeling der lagere volksklassen. ²⁾ Hoewel dus geen historicus van beroep en verstoken van „de vereischte hulpmiddelen, daar zij, die dezelve zouden kunnen en ook gaarne willen leveren, hun geheelen tijd aan het heil des vaderlands moeten toewijden,” besloot hij zijne krachten toch aan dit onderwerp te beproeven. Zooveel mogelijk heeft hij „echte bronnen nagespoord en getracht echte berichten” te bekomen.

Tweemaal bij het einde van een tijdperk onzer omwenteling

¹⁾ Ibid. XXV: IX—X.

²⁾ Geschriften van zijde hand over algemeene volksbelangen en ook over staatkundige gebeurtenissen van zijnen tijd zijn opgegeven in de „Bibliotheek der Remonstrantsche Geschriften”. (Amsterdam 1863)

heeft ROGGE een verhaal der gebeurtenissen gegeven. „Terstond geschreven na het gebeurde, vermelden zij alle wetenswaardigheden, waarover een opmerkzaam toeschouwer op dat oogenblik kon beschikken. ROGGE kende de feiten slechts, voor zooverre zij het gemeengoed van allen waren: de verborgen drijfveeren, waardoor zij werden bepaald, ontgingen hem.” ¹⁾

In 1796 gaf hij het „Tafereel van de Geschiedenis der jongste omwenteling in de Vereenigde Nederlanden”. In „het eerste tijdperk” behandelt ROGGE als „voorbereidsels tot de omwenteling” den veldtocht van 1794 en de verrichtingen der revolutionnaire comité’s, waarbij meermalen het „Geschiedkundig verhaal van BLAUW en IRHOVEN VAN DAM” en het „Dagregister van J. DE KONING” ²⁾ worden aangehaald. Het tweede gedeelte geeft de geschiedenis der omwenteling zelve, achtereenvolgens in de verschillende provinciën en steden tot aan het bijeenkomen der Nationale Vergadering op 1 Maart 1796. De stedelijke omwentelingen zijn verreweg het uitvoerigst behandeld.

In 1799 verscheen zijne „Geschiedenis van de Staatsregeling voor het Bataafsche Volk” (Maart 1796—Juni 1798). Met uitsluiting van alle andere gebeurtenissen niet alleen, maar ook van alle andere in de Nat. Vergadering behandelde quaesties, wordt hier het tot stand komen der staatsregeling geschetst in denzelfden helderen stijl, waarin ook het „Tafereel” is geschreven. De staatsregeling beschouwt ROGGE als „het eigenlijke doel der geheele omwenteling, het tooneel waarop een volk al zijne grootheid en majesteit ontwikkelt,” het is „een oogenblik voorbeeldloos in de geschiedenis van ons vaderland.” Hiermede vergeleken „getuigden de jaren 1579, 1651, 1716 slechts van eene enkele opwelling van nationalen geestdrift.” ³⁾ De geschiedenis van het tot stand komen der constitutie kenschetst ROGGE als die van den strijd tegen het eigenbelang van hen, die „aan de voorheen gewettigde onrechtvaardigheden all’ hunne hoog-

¹⁾ L. LEGRAND, Geschiedenis der Bataafsche Republiek, vertaald door H. PYTTERSEN, bl. 2.

²⁾ Dit werk is in geen der Universiteitsbibliotheken, noch in de Kon. Bibl. aanwezig.

³⁾ ROGGE, Staatsregeling, bl. 1.

heid en grootheid verschuldigd zijn." 1) De verwachting, dat de meerderheid eens volks eene geheel nieuwe staatsregeling vrijwillig en uit verstandelijke overtuiging zal omhelzen en goedkeuren, is niets meer dan een vrome wensch. 2)

Dat de vrijheid, in wier naam de revolutie was begonnen, pas na hare voltooiing mogelijk zou zijn, dat eene verlichte minderheid de revolutie tegen den zin van de meerderheid of althans zonder hare medewerking moest doordrijven, waren uitspraken van de revolutionnaire theorie, niet achteraf opgesteld om willekeurige handelingen te rechtvaardigen, maar bewustelijk door onze revolutionnaire Bataven verkondigd om de aarzelende moderaten te overtuigen van de onvermijdelijkheid van een revolutionnair stadium in iedere omwenteling. 3)

Mededeelingen over hetgeen achter de schermen der Nat. Vergadering is voorgevallen, komen op eene enkele uitzondering na niet voor. Een lid der Uitvoerende Macht had hem eenige inlichtingen gegeven omtrent het beruchte besluit van 4 Mei 1798, waarbij de Constitueerende Vergadering, na haar taak (het tot stand brengen eener grondwet) volbracht te hebben, zich tot Volksvertegenwoordiging verklaarde, inplaats van de door de wet voorgeschreven verkiezingen uit te schrijven. Zijn zegsman blijkt echter slechts ten deele met de toedracht der zaak bekend te zijn geweest, toen hij mededeelde, dat het besluit van 4 Mei genomen was op aandrang van de Fransche regeering. Uit een brief van TALLEYRAND 4) blijkt, dat het Uitvoerend Bewind zoowel als de Fransche regeering de dupe waren geweest van den Franschen gezant DE LA CROIX, „un Jacobin effréné”; deze verdedigde zijne handelwijze met de bewering, dat hij naar den geest, zooal niet naar de letter van zijne instructie had gehandeld. De intriges van DE LA CROIX en van diens secretaris, den gelukzoeker DUCANGE, en hun heulen met de revolutionnair

1) Ibid. bl. 4. — 2) Ibid. bl. 9.

3) Vgl. Mr. J. A. SILLEM, Leven van VALCKENAER I: 338—340; Republikein I: 288; Democraten n°. 5, N°. 22; De Politieke Opmerker, bl. 39. (Egalité, „Ja opperbest, zoo ras als het égalité in gevoelens is.”)

4) LEGRAND, Gesch. Bat. Rep. bl. 177—178.

(DUCANGE ontwierp in het geheim eene staatsregeling met P. VREEDE c. s. ¹⁾) was blijkbaar aan ROGGE's zegsman niet bekend.

In geen van beide werken treedt de politieke overtuiging van den schrijver op den voorgrond. Hij koestert eene warme liefde voor de omwenteling en is overtuigd unitaris; maar tot welke schakeering — en er waren er vele tusschen den heftigen revolutionnair en den bedaarden moderaat — hij heeft behoord, valt niet onmiddellijk op. Zelden velt hij een oordeel over de gebeurtenissen; meestal moet dit worden opgemaakt uit den graad van welgevallen, waarmede hij de gebeurtenissen verhaalt, uit zijne uitweidingen over de vreugde, die er heerschte en de feesten, die werden gevierd. Soms verbergt hij eigen meening achter de mededeeling van het oordeel van een „kundige” of van een „scherp opmerker”. Met het relaas van de gebeurtenissen van 22 Januari 1798 laat hij deze methode van verhalen zonder meer varen, om door het verhaal der gebeurtenissen eene warme verdediging heen te vlechten van de bewerkers van den staatsgreep. Deze omwenteling kan volgens hem zelfs „op nog grooter hulde aanspraak maken dan die van 19 Januari 1795”. Al is hij niet blind voor de willekeur van de handelingen van het revolutionnaire bewind, die in het beruchte besluit van 4 Mei haar hoogtepunt bereikten, toch acht hij het laatste gerechtvaardigd door den Franschen aandrang. 4 Mei „verwekte misnoegen, *zelfs* onder de vrienden der laatste omwenteling.” Dit schijnt hem te verbazen; hij schrijft het dan ook toe aan hun „onkundig (zijn) van de geheime redenen”. ²⁾ Dat iemand, die het besluit van 4 Mei niet afkeurt, de revolutie van 12 Juni als eene ongeoorloofde machtsusurpatie moet beschouwen, spreekt vanzelf. Heftige afkeuringen moet men echter van ROGGE niet verwachten; reeds de onthouding van eenige loftuiting of rechtvaardiging is bij hem sprekend genoeg. Met het verhaal van de gebeurtenissen dier dagen, medegedeeld door middel van een lang citaat uit de „Memorie van het Intermediair Uitvoerend Bewind”, besluit ROGGE zijne Geschiedenis der Staatsregeling,

¹⁾ LEGRAND, Gesch. Bat. Rep. bl. 164.

²⁾ ROGGE, Staatsreg. bl. 571.

zonder zich uit te laten over de verwachtingen, die hij van de in werking getreden constitutie koestert.

Zillesen. Heeft ROGGE nog maar eenige belangrijke episoden van de omwenteling beschreven, spoedig reeds werd een geregeld verhaal van het tijdperk der omwenteling op touw gezet. Nog in 1798 is het eerste deel verschenen van de „Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden, nevens de voornaamste gebeurtenissen in Europa” (1793—1798) door CORNELIS ZILLESSEN. Het was niet het eerste werk, dat van zijne hand verscheen; in verschillende historische en economische werken had hij het patriottisme reeds verkondigd.¹⁾ Van zijn levensloop is weinig bekend. Volgens C. VAN DER AA was hij vóór zijne omzwervingen hoofdgaarder van 's Lands middelen te Schiedam.²⁾ In 1787 is hij uitgeweken en heeft een tijd in Duinkerken gewoond.³⁾ Na zijne terugkomst heeft hij geen ambt bekleed. In de opdracht zijner „Geschiedenis” noemt hij zich „een op zijn boekvertrek zittend eenvoudig burger”; een kaart in zijn „Watersnood van 1799” teekent hij: C. ZILLESSEN, Landmeter. Waar hij zich na zijn terugkomst heeft gevestigd, welke gebeurtenissen hij in 1795 heeft bijgewoond, is niet bekend. In 1800 schreef hij de opdracht van den „Watersnood in 1799” te Utrecht en in 1798 signaleert VAN DER AA (Geschiedenis VI: 361) „den bekenden ZILLESSEN” te Utrecht als secretaris van de Hoofdclub der revolutionnaire clubisten. In 1828 is hij te Rotterdam overleden.

Tusschen 1781 en 1784 gaf C. ZILLESSEN een „Onderzoek der Oorzaken van den opkomst, het verval en herstel der voornaamste oude en hedendaagsche Volken” uit, in zes deelen. Hij had zich tot taak gesteld na te gaan „door wat voor gelukkige in-

1) Volgens SAUTJN KLUIT (NIJHOFF's Bijdr. 3de reeks, IV: 86) is ZILLESSEN's medewerking aan de „Duinkerksche Historische Courant” niet te bewijzen.

2) C. VAN DER AA, Geschiedenis enz. IX: 81.

3) Verschillende plaatsen in de eerste deelen zijner geschiedenis wijzen dan ook op een verblijf in België; de krijgsverrichtingen worden uit een Fransch oogpunt beschreven, de gealliëerden (I: 212, II: 82) zijn „de vijanden”. Nog sterker bewijs is de uitlating: „indien men het gedrag der Fransche Commissarissen heeft gezien en bijgewoond.” (I: 251).

en uitwendige omstandigheden de voornaamste volken zijn opgekomen en weder tot verval geraakt." ¹⁾ ZILLESSEN somt wel de „omstandigheden” op, maar eene uiteenzetting van het verband tusschen deze omstandigheden en de opkomst en het verval der naties zoekt men tevergeefs. De Vaderlandsche Geschiedenis wordt verreweg het uitvoerigst behandeld: vijf van de zes deelen zijn eraan gewijd. In het laatste deel, dat ons brengt tot het jaar 1784, komen eenige uitlatingen voor, kenschetsend voor ZILLESSEN's politieke overtuiging. „Kan men geen beminnaar van het Stadhoudelijk Bewind zijn en teffens een voorstander van 's lands vrijheden?” ²⁾ „Het belang van het Vaderland vordert, dat men geen inbreuk doet op de erfelijke voorrechten der Stadhouders.” ³⁾ Het verblijf in België en de kennismaking met de Fransche revolutionnaire denkbeelden hebben ook in de opvattingen van ZILLESSEN eene belangrijke wijziging teweeg gebracht. Dit blijkt reeds uit „De Eer van het patriottismus verdedigd door PHILALETHES BATAVUS”, in 1792 te Duinkerken uitgegeven; en onmiskenbaar zijn de sporen van den Franschen invloed in het „Wijsgeerig Onderzoek enz.” van 1796 ⁴⁾ en in de „Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden”. ⁵⁾ In het Wijsgeerig Onderzoek wijt de schrijver het verval in de eerste plaats aan de slechte regeering. Toch getuigen sommige uitlatingen van een juist inzicht in de economische verhoudingen. Zoo lezen we in § 33: „Opkomst, bloei en welvaart (zijn) meer toe te schrijven aan gelukkig tusschen beide komende binnen- en buitenlandsche Staatsbelangen, gepaard met werkeloosheid bij andere naties, dan wel aan hunne voorbeeldeloze activiteit”. ⁶⁾ Bij de behande-

¹⁾ C. ZILLESSEN, *Onderzoek enz.*, I: I.

²⁾ Ibid. VI: 67. — ³⁾ Ibid. VI: 81.

⁴⁾ „Wijsgeerig onderzoek wegens Neerlandsch opkomst, bloei en welvaart, het daarop gevolgd verval en wat de nog overgebleven middelen van herstel zijn, zoo in Staatsbestuur, finantie, landbouw, koophandel, fabrieken en industrie”, Amsterdam 1796.

⁵⁾ „Wenschelijk ware het geweest, dat men van het begin af ook had gewerkt tot een plan van de eene en onverdeelde Republiek, daar het bekend was, dat de meeste Patriotten van 1787 wel herstel van hunne ontnomen *voorrechten* zochten, maar geenszins een patriottismus als dat der *Franschen*, gegrond op de rechten van den mensch.” ZILLESSEN, *Gesch.* III: 168.

⁶⁾ Nader uitgewerkt in § 51.

ling van de oorzaken van het verval der Republiek wordt de meerdere activiteit van andere volken wel aangestipt (§ 88), maar de invloed van oorlogen, watervloeden enz. en van de oorzaken, „door ons toedoen ontstaan”, wordt veel uitvoeriger behandeld en hooger aangeslagen. De voornaamste reden van verval is een slecht staatsbestuur; dit is de slotsom van het lange betoog (§ 93). En daarom is de hervorming van het staatsbestuur van zoo ingrijpend belang; ZILLESSEN blijft dan ook niet in gebreke de grondlijnen voor eene constitutie aan te geven (§ 96—101) en een generaal plan van belasting uit te werken. (bl. 312 vlg.) Hij spoort zijne medeburgers aan, om doordrongen van vaderlandsliefde met alle kracht mede te helpen het land weer uit zijn verval op te heffen. (bl. 4) En aan een goeden uitslag wanhoopt hij niet, „nu de gulden vrijheid ons vriendelijk toelacht en wij het volmaaktste regeeringsbestuur verkregen, dat ooit bestond.”

Zoo optimistisch van toon als dit werk van 1796 is de Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden, tusschen 1798 en 1802 verschenen, niet meer; niet aan de afhankelijkheid van Frankrijk, maar aan het voortduren van den oorlog en aan den ongewenschten loop, dien de omwenteling heeft genomen, wordt het steeds toenemen van het verval toegeschreven. ZILLESSEN heeft zijne Geschiedenis niet als ROGGE uitsluitend met de bedoeling geschreven om de feiten aan de vergetelheid te ontrukken; integendeel, zijn hoofddoel is „hulpmiddelen tot herstel aan te wijzen”, door „uit het geschiedkundige datgene te trekken, 't welk wezenlijk voordeelig voor ons vaderland kan wezen.” Uit de opdracht blijkt verder, dat hij in een plan van algemeene belasting en in het tot stand komen van een algemeen civiel en crimineel Wetboek nog steeds de conditiones sine qua non van de redding der Republiek ziet.

Deze geschiedenis is van veel minder belang dan de werken van ROGGE. De hoofdstukken, aan de binnenlandsche gebeurtenissen gewijd, zijn grootendeels opgevuld met proclamaties, redevoeringen, eeden en andere officiële stukken.¹⁾ De histo-

¹⁾ Van deel IV zelfs $\frac{4}{5}$ gedeelte.

rische berichten in deze deelen zijn meerendeels niet oorspronkelijk. Zelden verwijst ZILLESEN naar zijne bronnen. Soms worden DUMOURIEZ' Mémoires, meermalen verzamelingen officiële stukken als die van CHALMOT of de Bataafsche Jaarboeken aangehaald. Eenige malen wordt ook het „Tafereel” van ROGGE geciteerd, o. a. voor de onlusten te Utrecht in Maart 1795.¹⁾ Herhaaldelijk echter heeft hij ROGGE gebruikt zonder dit te vermelden. Hij geeft zijne bron dan verkort weer, met inlassching van proclamaties, redevoeringen, eeden e. d. Voor de omwentelingen in Friesland en Groningen²⁾ en vooral voor die van de Hollandsche steden, o. a. van Haarlem, Rotterdam, Schiedam en Leiden³⁾ heeft hij het „Tafereel” geplunderd. Zijne onbekendheid met de laatste stad verradt hij dan door de Marekerk Mariekerk te noemen.

Het verhaal van de Amsterdamsche omwenteling is zeer uitvoerig en bevat tal van kleine bijzonderheden, alle KRAYENHOFF betreffende, die noch in de N. N. Jaarboeken, noch bij ROGGE te vinden zijn. Opmerkelijk is de groote overeenkomst met het verhaal dezer gebeurtenissen in de autobiographie van KRAYENHOFF, getiteld „Levensbijzonderheden”, door Prof. TYDEMAN uitgegeven. In hoofdtrekken komen beide verhalen overeen. In beide is KRAYENHOFF⁴⁾ de held, terwijl alles wat het comité revolutionnair reeds verricht had, met stilzwijgen wordt voorbijgegaan. Het is niet onwaarschijnlijk, dat ZILLESEN onmiddellijk van KRAYENHOFF zelf inlichtingen omtrent deze gebeurtenissen heeft ontvangen, die noch bij ROGGE, noch in de N. N. Jaarboeken of in de „Amsterdamsche extra-courant van 20 Januari 1795” vermeld worden. Al bekleedde ZILLESEN

1) ZILLESEN, Geschiedenis IV: 128.

2) ZILLESEN, Geschiedenis III: 357—358; ROGGE, Tafereel, 381—384.

3) ZILLESEN, Gesch. III: 171 vlg.; ROGGE, Tafereel, 262 vlg.

4) KRAYENHOFF, dokter te Amsterdam, ijverig lid van het revolutionnair comité aldaar, was naar het Fransche leger gevlucht, toen de Amsterdamsche regeering de aanbieders van het request van 14 October 1794, verzoekende de stad niet in staat van verdediging te stellen of met inlegering van Engelsche troepen te bezwaren, begon te vervolgen. (TH. JORISSEN, De Patriotten te Amsterdam in 1794, bl. 110.)

geen openbare betrekking, toch kunnen beide mannen door hunne bemoeiingen met waterbouwkundige studiën met elkander in aanraking zijn gekomen: KRAYENHOFF werd in 1798 adjunct-inspecteur-generaal der rivieren, in 1798 werd hem het vervaardigen van eene kaart opgedragen; ZILLESSEN is de beschrijver van den „Watersnood in 1799”, een werk, waaraan hij gelijktijdig met het derde deel zijner „Geschiedenis” arbeidde. Ook al hebben zij elkander niet gekend, dan nog is het hoogst aanneemelijk, dat ZILLESSEN zich tot KRAYENHOFF heeft gewend om inlichtingen betreffende de Amsterdamsche omwenteling en dat deze hierop een relaas der gebeurtenissen heeft gezonden aan den kamergeleerde, die hem stellig bekend was als PHILALETHES BATAVUS, de schrijver van „De Eer van het Patriottismus Verdedigd.” Het verhaal bij ZILLESSEN wijkt slechts in enkele ondergeschikte punten van dat in KRAYENHOFF's „Levensbijzonderheden” af. 1) In het laatste ontbreken de redevoeringen,

1) ZILLESSEN, Geschiedenis III: 139—151; KRAYENHOFF, Levensb. bl. 26—33. Volgens ZILLESSEN (III: 140) biedt KRAYENHOFF Generaal DAENDELS aan, de omwenteling te Amsterdam te bewerken; nadat eenige bezwaren, door het comité revolutionnair geopperd, uit den weg zijn geruimd, krijgt hij de noodige autorisatie. Niet alzoo volgens „De Levensbijzonderheden” (bl. 26—27): DAENDELS stelt het hem voor en KRAYENHOFF laat zich door den drang der omstandigheden overhalen deze gevaarlijke en bedenkelijke opdracht te aanvaarden. Dr. MENDELS meldt niets over dit feit, noch in den tekst, noch in de bijlagen van zijn „H. W. DAENDELS (1762—1807)”. Welke voorstelling de juiste is, is zonder nieuwe bronnen niet uit te maken. De afwijkingen in de opgaven der uren zijn de volgende: ZILLESSEN stelt KRAYENHOFF's vertrek uit Maarsen om half tien, zijne aankomst aan de Weesperpoort te Amsterdam om half twee; de „Levensbijzonderheden” respectievelijk om elf en vier uur. Beiden stemmen overeen wat betreft het uur van samenkomst met den Amsterdamschen magistraat, nl. acht uur. De „Levensbijzonderheden” vermelden nog meer tijdstippen op dien gedenkwaardigen namiddag; na één uur wachters wordt KRAYENHOFF naar het huis van den Commandant GOLOWKIN geleid; deze tocht door eene saamgevlode menigte (daar velen hem herkennen, kan het nog niet donker zijn geweest) moet $\pm$ een half uur geduurd hebben, zoodat er tusschen zijne aankomst en het bezoek aan GOLOWKIN anderhalf uur verlopen zijn. Eerst heeft hij dan een onderhoud met den commandant, dan heeft de ontmoeting met vrouw en kinderen plaats. Inmiddels is het antwoord van burgemeester STRAALMAN gekomen, behelzende, dat de conferentie op acht uur bepaald is. In dien tusschentijd zal KRAYENHOFF het comité-revolutionnair bezoeken, want het is pas zes uur. Volgens de opgaven in de „Levensbijzonderheden” zou KRAYENHOFF tusschen vijven en half zes — als het nagenoeg donker is en

die ZILLESEN natuurlijk ter opluistering van zijn verhaal heeft ingelascht. De meeste dier afwijkingen betreffen tijdsopgaven: de uren, vermeld in het „Politiek Journaal van 15 tot 19 Januari 1795” van Mr. W. F. ROËLL,¹⁾ sedert 1794 tweeden pensionaris van Amsterdam, bevestigen de voorstelling van ZILLESEN. Als het verhaal van de omwenteling ten einde is gebracht en de bijeenkomst van eene nationale vergadering en het maken der constitutie ter sprake komen, treedt de politieke overtuiging van den schrijver steeds meer op den voorgrond. Behooren ROGGE en de schrijvers van het Vervolg van WAGENAAR beiden tot de partij der revolutionnaires, tot die van VREEDE en VALCKENAER, ZILLESEN daarentegen is een gematigd unitaris. Dit verschil van richting blijkt in hunne beschrijving van de eerste tijden nog niet; dan oordeelen zij nog niet verschillend over de gebeurtenissen; dan maken alle unitarissen nog eensgezind front tegen de foederalisten. Zoo is ZILLESEN zoowel als ROGGE ingenomen met de benoeming van de commissie van 24. Zijn de foederalisten overwonnen, dan komt hunne onderlinge oneenigheid eerst recht te voorschijn. Toch spreekt er reeds een karakteristiek verschil van oordeel uit hunne opvattingen over de scheiding van kerk en staat. Bij de Franschen was men hierin volgens ZILLESEN veel te ver gegaan. De godsdienst toch is „van meer verbindende kracht tot in-toom-houding der menschen dan de strengste politieke wetten. — Door publieke godsdienstoefening, openbaar prediken, wordt de godsdienst

de kans om door de menigte herkend te worden dus niet groot is — naar GOLOWKIN zijn gegaan, maar dan kan voor het onderhoud met den commandant, de begroeting van vrouw en kinderen en het middagmaal slechts een half uur zijn overgeschoten, en dat voor breedsprakige achttiende-eeuwers! Dan klopt dit alles beter in ZILLESEN's bericht: aankomst om half twee, dus om drie uur bij GOLOWKIN en voldoende tijd voor gesprekken en middagmaal.

¹⁾ Uitgegeven door Prof. TH. JORISSEN als Bijlage II achter „De overgave van Amsterdam in 1795.” Prof. JORISSEN houdt zich in zijn verhaal aan de tijdsopgaven der „Levensbijzonderheden”, zooals hij mededeelt in de noot op bl. 117; hij bemerkt echter niet, dat deze niet kloppen met die van ROËLL's Journaal. De onnauwkeurigheden van de tijdsopgaven worden verklaard door het feit, dat KRAYENHOFF waarschijnlijk eerst in 1826 met het opteekenen zijner „Levensbijzonderheden” begonnen is. (Voorberigt, bl. XIII van de Levensbijzonderheden door Prof. H. W. TYDEMAN.)

een tolerante daadzaak, behoorende onder de bescherming der wetten. — De scheiding van kerk en staat heeft dus hare wijsgeerige grenspalen en langs die grondbeginselen geoordeeld, waren de juiste grenspalen niet ver te zoeken; maar men was het ook niet eens over de fondsen, waaruit de leeraren betaald zouden worden.”¹⁾ Onomwonden verklaart ROGGE zich voor de scheiding: de beginsels van gelijkheid en de lessen eener gezonde staatkunde vorderden beider afzondering van elkander, de vernietiging zoowel van alle bemoeiing van den staat met den Openbaren Eeredienst als van alle bevoorrechtiging van het eene kerkgenootschap boven het andere.²⁾

Ook in hun oordeel over de constitutie van 1797 staan zij scherp tegenover elkander. Volgens ROGGE ontmoette „de onzijdige verlichte beoordeelaar telkens de onnatuurlijkste wringing naar allerlei plooiën, die het (de constitutie) voor ieder, van welk beginsel ook, tot een geschikt werktuig maakte om het tot zijne bijzondere oogmerken te misbruiken. Daar de keuze van de nieuwe vergadering vooraf zou gaan aan de stemming over de constitutie, kon men reeds weten of er kans bestond eene betere regeling te verkrijgen.”³⁾

Hij acht de vijf maanden, aan de beraadslaging gewijd, ook niet verloren: deze behandeling „werd noodzakelijk vereischt om die verlichting te verspreiden, die vooroordeelen te vernietigen en vooral dien volksgeest te vormen, waardoor het volk in staat gesteld zou worden, om het werk te beoordeelen en zich beslissend te verklaren.”⁴⁾ ZILLESSEN, hoewel niet onverdeeld ingenomen met de constitutie van 1797, vindt hare verwerping toch hoogst ongewenscht; over de agitatie van de revolutionnaires (VREEDE c. s. hadden op 1 Augustus het zoogenaamd Manifest van de 12 Apostelen verspreid) laat hij zich scherp uit. „De tegenstanders waren meester van den geest des volks: ook ditmaal sprak niet de stem des volks, maar de stemme der leiders, die zich eene meerderheid van presente stemmen weten te bewerken.”

1) ZILLESSEN, Gesch. V: 327—328.

2) ROGGE, Staatsreg. bl. 55. — 3) Ibid. bl. 384. — 4) Ibid. bl. 349.

De omwenteling van 22 Januari 1798, door dezelfde mannen tot stand gebracht, die de constitutie hadden doen verwerpen, kan ZILLESSEN evenmin goedkeuren. Hij achtte deze overbodig, nadat de Nat. Vergadering op 15 Januari een plechtigen eed had afgelegd om de republikeinsche grondbeginselen te handhaven en de beginselen, door de Commissie tot de Constitutie voorgesteld, had goedgekeurd; hierdoor toch had men reeds het beruchte Reglement verbroken, dat, opgesteld als eene concessie aan de foederalisten, tot dien tijd toe een struikelblok voor het samenstellen van eene constitutie was geweest. ROGGE echter is sceptisch gezind ten opzichte van den eed van 15 Januari: „een zelfde geest *scheen* de vergadering te bezielen: de bekoorlijkste eensgezindheid en eenstemmigheid schenen de plaatsvervangers van het vorig wanvertrouwen en partijschap. Voor den kundige echter was het zeer bedenkelijk of de beteekenis van dien eed niet alleen was, dat ieder het vaderland op *zijne* wijze wilde redden.” Dat de omwenteling toch werd doorgedreven, is voor ZILLESSEN „een blijk, dat het hun maar te doen was, om met hunnen aanhang alleen het roer van regeering in handen te krijgen.” ¹⁾ Deze opvatting werd gedeeld door WISELIUS, evenals ZILLESSEN een warm aanhanger der één en ondeelbare Republiek, een man, die zelf een rol heeft gespeeld in het staatkundig leven. In Januari 1798 aangezocht om aan de beraamde omwenteling deel te nemen, heeft hij zijne medewerking geweigerd, daar hij de bedoelingen der bewerkers niet zuiver vond. ²⁾

Het spreekt vanzelve, dat ZILLESSEN ook het decreet van 4 Mei als een daad van heerschzucht verafschuwt: „verlekkerd op de voortdoring van hun bestuur, gaf de eene inconstitutie daad geboorte aan de andere.” ³⁾ De revolutie van 12 Juni is dan de gerechte straf voor hunne euvel daden. Immers hunne „oogmerken, in schijn om de vastgestelde grondbeginselen der staatsregeling tot geluk des volks in werking te brengen,

¹⁾ ZILLESSEN, Gesch. VI: 161—163.

²⁾ P. VAN LIMBURG BROUWER, Het Leven van WISELIUS, bl. 97—105.

³⁾ ZILLESSEN, Gesch. VI: 238.

hadden inderdaad geene andere strekking dan eigenbelang en grootheid." ¹⁾

Al hebben de contemporaine schrijvers reeds gegist naar de geheime krachten, die de gebeurtenissen van 4 Mei en 12 Juni hebben bewerkt, de ware toedracht, vooral aan het licht gebracht door de nasporingen van LEGRAND, is hun niet bekend geweest. De omwenteling van 22 Januari, het ontwerpen van de constitutie en de besluiten van 17 Maart en van 4 Mei zijn gebleken door het heulen van DE LA CROIX en vooral van DUCANGE met de ultra-revolutionnaircn tot stand te zijn gekomen. Uit een brief van DE LA CROIX aan TALLEYRAND ²⁾ blijkt, dat het Uitvoerend Bewind zoowel als de Fransche regeering door DE LA CROIX om den tuin is geleid.

De partijgenooten van ZILLESSEN koesterden in Juni 1798 groote verwachtingen van het nieuwe Constitutioneel Bestuur. ³⁾ De wijziging van de staatsregeling in reactionnaircn zin, in 1801 tot stand gekomen, wederom onder Franschen invloed, heeft al deze verwachtingen teleurgesteld. Zoo kan de schrijver in 1802 wel het gejuich zijner partijgenooten in herinnering brengen — maar meejuichen kon hij niet meer.

Is ZILLESSEN's politieke overtuiging reeds op te maken uit de meerdere of mindere instemming, waarmede hij de gebeurtenissen verhaalt, in de „aanmerkingen", waarvan zijne „Geschiedenis" in ruime mate is voorzien, laat hij zich onomwonden over verschillende quaesties uit. Over zijne staatkundige overtuiging schrijft hij het volgende: „Ik ben geen aanhanger of volger van deze of gene bovendrijvende staatkundige factie ooit geweest en heb daarom van al mijn arbeiden ten nutte van het algemeen geluk des volks geen ander loon ontvangen, dan schade en vijandschap van elke op zijn tijd bovendrijvende partij." ⁴⁾ Een prototype van TAINÉ in de historiographie!

De verdraagzaamheid, in 1795 jegens de afgezette regenten betoond, juicht hij toe. ⁵⁾ Elders heeft hij het over de „revo-

¹⁾ ZILLESSEN, Gesch. VI: 239.

²⁾ LEGRAND, Gesch. der Bat. Rep., bl. 177—178.

³⁾ ZILLESSEN, Gesch. VI: 287. — ⁴⁾ Ibid. VI: 199. — ⁵⁾ Ibid. III: 138.

lutionnaires, die *heete* vervolgers van het vorig bestuur en hun aanhang waren, en de moderaten, dien men den *hatelijken* naam van slijmerigen had gegeven." 1) Uit die aantekeningen leeren we ZILLESSEN kennen als een verdraagzaam man, door wijsgeerige overpeinzingen tot het inzicht gekomen van het betrekkelijk recht van de verschillende partijen. „Het volmaakte te willen zoeken in een éénig bestuur is zoo onmogelijk, als de eeuwigdurende beweging in een mechanisch werktuig." 2) Geen vooroordeel belette hem de voordeelen der aristocratie of de nadeelen, die eene democratie medebrengt, op te merken en te erkennen. „Die (zoogenaamde) aristocratie uit te roeijen, zulks is onmogelijk; het behoort tot ons zedelijk bestaan, dat altoos werkzaam is, om onzen staat volkomener te maken. Besnoeiing of betuigeling mag en moet hier wel plaats hebben." 3) Zelfs een heftig patriot als PAAPE heeft beweerd, dat „het onmogelijk is om de menschen zonder een zeker soort van aristocratie te kunnen regeeren en in goede order te houden." 4) Ook wijst ZILLESSEN op de ongeschiktheid van „mindere burgers", 5) die „nogthans weinig kunde van regeeringszaken hebben, schoon eene groote verbeelding van zichzelve hebbende", om welke redenen hunne „werkzaamheden meestal weinig aandacht verdienen." 6) „Ongeukkig, dat bij meest alle revolutiën, een ieder zich inbeeldt een genoegzame kennis van regeeringszaken te hebben, daar de in dat vak grijs geworden kundigste regenten moeten bekennen nog Argusoogen noodig te hebben om zich voor dolen te behoeden." 7) Vooral is de uitwerking noodlottig in „het zoogenaamde diplomatieke, eene studie op zichzelf; het volk, niet genoeg verlicht zijnde, kiest daarom meermalen representanten, die hoewel de zaak der vrijheid toegedaan, nogthans nooit een voet in de diplomatieke loopbaan gezet hebben gehad en door onkunde in de ware belangen des Vaderlands op een dwaal-

1) Ibid. V: 240. — 2) Ibid. VI: 190. — 3) Ibid. III: 231.

4) G. PAAPE, Geschiedenis van het Bataafsche Patriotisme, bl. 54.

5) Hiervan vermeldt NACHTGLAS, Voor honderd jaren, bl. 96, een typisch staaltje: bij de stemming over geëmployeerden bij den Raad van Rechtspleging was er op een stembriefje geschreven: „Een snikketaar en twee klakken."

6) ZILLESSEN, Gesch. III: 170. — 7) Ibid. V: 287.

spoor komen." ¹⁾ Soms ook moeten de groote woorden van de fanatieke theoretici het ontgelden. Zoo betoogt hij het eenzijdige van het steeds nadruk leggen op de *rechten* van den mensch, met voorbijgaan zijner *plichten*. ²⁾ Elders wijdt hij uit over het evenwicht van de machten in den staat. ³⁾

Verscheidene aanmerkingen zijn gewijd aan den finantiëelen toestand en de belastingen. Legio zijn de klachten over het drukkende van de herhaalde heffingen voor den middenstand, vooral door de speculaties van de agioteurs. Ook ontbreekt het niet aan raadgevingen op dit gebied; zelfs heeft onze historicus een verzoekschrift ingediend bij het Vertegenwoordigend Lichaam (1800), vergezeld van een plan om geld te krijgen „op eene wijze, voordeelig voor den burger, onschadelijk voor het land." ⁴⁾ De commissie, met het onderzoek hiervan belast, bestempelde dit plan in haar verslag als „de chimeren van den burger ZILLESSEN en hersenschimmige plans". ZILLESSEN uit zijne verontwaardiging hierover in zijne Geschiedenis. ⁵⁾ In zijn ijver schijnt hij vergeten te hebben, dat burgers, hoe welmeenend ze overigens mogen zijn, zich dikwijls ten onrechte verbeelden van regeeringszaken verstand te hebben.

Deze methode om geschiedenis met aantekeningen te schrijven heeft kritiek van verschillende recensenten uitgelokt. ZILLESSEN verdedigt zijne methode in eene lange noot ⁶⁾ tegen een aanval in de Vaderlandsche Bibliotheek. ⁷⁾ Deze rechtvaardiging schijnt de recensenten niet tot zwijgen te hebben gebracht, getuige een tweede uitval in een volgend deel. De recensenten bleven van oordeel, dat hij „zulks alleen moet overlaten aan de lezers." ⁸⁾ Het is niet onwaarschijnlijk, dat de Inleiding van JAN FOKKE SIMONZ.' „Geschiedenis der 18de Eeuw", die een jaar tevoren (1800) was verschenen, hiertoe mede aanleiding had gegeven. FOKKE is van meening, dat vermeden moeten worden „onnutte uitweidingen, als b. v. de wijduitgestrekte inhouden van alle

1) ZILLESSEN, Gesch. IV: 191. — 2) Ibid. III: 251—252. — 3) Ibid. VI: 196.

4) Verv. WAG. LXVI: 195—197.

5) ZILLESSEN, Gesch. VI: 345 (noot). — 6) Ibid. IV: 174.

7) 3de dl. N°. 14, bl. 702. — 8) ZILLESSEN, Gesch. V: 288.

soorten van verdragen", (waarin ZILLESSEN ook sterk is) „zooals ook de uitgebreide redevoeringen van dezen of genen, die den lezer somtijds meer vervelen dan vermaken of stichten." Dit laatste schijnt tegen het Vervolg van WAGENAAR te zijn gericht. Ook moet men volgens FOKKE zich wachten „zelf de zaken, die men beschrijft, in 't breede te beoordeelen, dewijl men zulks aan den lezer dient over te laten." Ook de groote WAGENAAR heeft het maken van aanmerkingen afgeraden „om de onpartijdigheid te beter te bewaren en den lezer niet voor in te nemen." 1)

Loosjes, Vervolg van Wagenaar. Hoe verre de wetenschap der historie beneden het peil was gezonken, waarop ze door WAGENAAR was gebracht, leert ook het Vervolg van WAGENAAR. 2) De auteur neemt in het onmiddellijke Vervolg van WAGENAAR de Vaderlandsche geschiedenis op, waar WAGENAAR was blijven steken en zet deze voort tot 1806. Ook dit is in strijd met WAGENAAR's opvatting van geschiedschrijving. In de Beschrijving van Amsterdam eindigt hij „Amsterdams Geschiedenissen" met het jaar 1740 (hij schrijft in 1760). „De zaken zijn nog te versch geschied, dan dat zij met de vereischte gegrondheid, omstandigheid en nauwkeurigheid, zouden kunnen verhaald worden." 3) Zijne Vaderlandsche Historie had hij slechts op aandrang van „aenzienelyke luiden", o. a. van den Thesaurier-Generaal HOP, tot 1751 voortgezet. 4)

1) WAGENAAR, Vad. Historie, I: X.

2) Dit vervolg geeft in 47 deelen het tijdvak 1774—1806. Het is verschenen tusschen 1786 en 1811, soms één, meestal twee deelen 's jaars. In 1788—1789 zagen nog drie deelen „Ten onmiddellijksten Vervolge van WAGENAAR" over de jaren 1751—1774 het licht. Bibliographische bijzonderheden aangaande dit werk zijn gegeven door ARNOLD in de Bibl. Adversaria, IV: 181—186.

3) WAGENAAR, Beschrijving van Amsterdam, folio uitgave I, bl. 743.

4) „Ik weet met welk een wanlust onze historieschrijver het werk tot zo ver gebracht heeft, als wij 't nu bezitten. Indien hij zijne eigen verkiezing gevolgd had, zou hij bij de aanstelling van den Stadhouder in 1747 of met het sluiten van den vrede te Aken, in 1748, spae gestoken hebben, zijnde hij te wel overtuigd, dat men van de gebeurtenissen der laetere tijden niet zo veel, niet zo vrij, noch met de vereischte zekerheid schrijven kon, als noodig is voor eene historie, welke reeds eene algemeene agting verkregen heeft." (P. HUIZINGA BAKKER, Het Leeven van JAN WAGENAAR enz. bl. 62—63.)

Dit werk is anoniem verschenen. Het geheim is onthuld in een artikel in de „Nieuwe Algemeene Konst- en Letterbode”,¹⁾ waarin de schrijver, n. l. PETRUS LOOSJES ADR. ZON (1735—1813), predikant der Doopsgezinden te Haarlem, werd uitgeluid. De juistheid dezer mededeeling is boven allen twijfel verheven, immers het tijdschrift is opgericht en werd uitgegeven door den zoon van onzen historicus, ADRIAAN LOOSJES, den bekenden veelschrijver en representant van Holland. Onder zijne partijgenooten was het reeds in 1801 bekend, dat LOOSJES de schrijver was, zooals blijkt uit eenen brief van BLAUW aan WISELIUS.²⁾

PETRUS LOOSJES was geen wetenschappelijk vorscher: hij schreef over velerlei onderwerpen in tijdschriften en vertaalde veel. Zoo leverde hij in dezelfde jaren, dat het Vervolg van WAGENAAR verscheen, in de twintig deelen vertaalwerk, w. o. CONES' „Beschouwing der maatschappij en zeden in Polen, Rusland, Zweden en Denemarken”, BEATTIE'S „Baarblijkheden van den Christelijken Godsdienst,” ROBERTSON'S „Geschiedkundig Onderzoek wegens de kennis, die de Ouden van Indië hadden.” Ook het Vervolg van WAGENAAR is op bestelling geleverd. De uitgever deelt in zijn „Berigt” mede, dat het „zijn toeleg was het *laten vervaardigen* eener beschrijving van den oorlog met Engeland en de gevolgen daarvan, bearbeid en in den vorm gegoten van WAGENAAR.” De schrijver heeft er dan ook „niet dan schoorvoetend toe besloten”, zooals zijn zoon ons mededeelt. Zijn werk is niet de vrucht van een veelomvattend historisch onderzoek, hij heeft niet als zijn beroemde voorganger in het stof der archieven gewerkt. Terecht schrijft de uitgever, dat het in den *vorm* van WAGENAAR is gegoten; de *inhoud* is zeer zeker niet naar WAGENAAR'S methode bewerkt: de grootste overeenkomst ligt wel in de bandjes. Kenschetsend in dit opzicht zijn beider uitlatingen over het opgeven hunner bronnen: LOOSJES geeft slechts een aantal aanhalingen om den schijn van onwetenschappelijkheid te vermijden, WAGENAAR verklaart nooit „te

1) Nieuwe Alg. Konst- en Letterbode, 1813, I: 356—363.

2) TH. JORISSEN, De patriotten te Amsterdam in 1794, bl. XV.

verzuimen nauwkeurig aan te wijzen uit welke schrijvers en stukken wij onze bewijzen gehaald hebben.”¹⁾

Het werk is grootendeels uit primaire en secundaire bronnen samengesteld, slechts heel enkele mededeelingen staan op rekening van den schrijver zelf. Evenals zijn voorganger streeft hij naar onpartijdigheid. Ofschoon dus van heftig partij kiezen voor de eene of andere richting geene sprake is, straalt de politieke overtuiging van den schrijver toch hier en daar door. Hij doet zich kennen als een aanhanger van de leer der revolutionnaire unitarissen, al is hij niet zoo heftig als ROGGE. Over het besluit van 4 Mei is hij minder goed te spreken en der revolutie van 12 Juni is hij beter gezind dan ROGGE.²⁾ Over 12 Juni, zoo deelt LOOSJES mede, werd in den lande verschillend geoordeeld, ook onder de revolutionnaren: de „vurigste” waren er door „als verpletterd”, „andere min driftige voorstanders van revolutionnaire maatregelen durfden zich nauwelijks verklaren over een bedrijf, uitgevoerd door lieden, welker Vaderlandsliefde bij hun nimmer den minsten twijfel leed; te minder verkozen zij zich des te uiten, daar verscheidene daden des vorigen Bestuurs in hun oog geene verontschuldiging gedoogden.”³⁾ Dat hij geen scherp blik had op onze verhouding tot Frankrijk, is reeds aangetoond.

Behalve de staat- en de krijgskundige geschiedenis en na 1795 eene zeer uitvoerige parlementaire geschiedenis, geeft de schrijver geregeld overzichten van den toestand van handel en nijverheid, van de koloniën, van de gebeurtenissen aan de hoogeschoolen, van de verrichtingen van wetenschappelijke en letterkundige genootschappen en van godsdienstige bewegingen. Al is er nog geene sprake van het leggen van verband tusschen deze verschijnselen, al ontaarden deze hoofdstukken meermalen in kronieken — zoo vinden we o. a. vermeld, wat er tegen de meikevers werd gedaan in een jaar, toen deze bijzonder talrijk waren⁴⁾ — er is toch meer plaats aan dergelijke zaken inge-

1) WAGENAAR, Vaderl. Historie, I: IX.

2) Vervolg van WAGENAAR, LXIV: 62. Zijn zoon A. LOOSJES was door de felle revolutionnaren in het voorjaar geremoveerd en werd na 12 Juni in zijne waardigheden hersteld.

3) Verv. WAG. LXIV: 36. — 4) Ibid. LXVII: 90.

ruimd dan in menige „Vaderlandsche Geschiedenis” van later tijd. In dit opzicht staat LOOSJES niet alleen; zoo wijdt ook JAN FOKKE SIMONSZ. het grootste gedeelte van het zesde deel zijner „Geschiedenis der 18de eeuw” aan de geschiedenis van wetenschap en godsdienst in de verschillende landen van Europa.

Daar het Vervolg van WAGENAAR door de beroemdheid van het werk, waarop het het vervolg is, wellicht meer vertrouwen inboezemt en grooter verwachtingen wekt, dan het inderdaad verdient, is het van belang te bepalen, welke bronnen eraan ten grondslag liggen en hoe deze zijn gebruikt. In eene „Voorrede aan Land- en Tijdgenooten” deelt de schrijver het een en ander hierover mede. Behalve uit officiële stukken heeft hij uit nieuwspapieren, week- en maandbladen geput en uit „meer uitvoerige stukswijze Berichten, die geregeld of bij bijzondere aanmerkelijke gebeurtenissen” verschijnen. Zijn hoofdbron zijn de N. N. Jaarboeken ¹⁾ „de verzamelplaats van staatsstukken en oorspronkelijke Bescheiden”, welke met berichten uit andere schrijvers zijn aangevuld. Voor ieder tijdvak in het bijzonder blijkt het dan uit de aanhalingen, van welke werken daarbij gebruik is gemaakt; daar de werken, die op de eene plaats zonder eenige vermelding worden afgeschreven, elders wederom worden aangehaald, zijn de gebruikte bronnen tamelijk makkelijk te ontdekken. Welke week- en maandschriften hij bij het samenstellen zijner geschiedenis heeft gebruikt, deelt LOOSJES nergens mede. Eene kritische behandeling zijner bronnen laat hij eveneens achterwege; ook hier dus een hemelsbreed verschil met WAGENAAR, die in de voorrede van deel I en deel VI zijner Vaderlandsche Historie, de waarde zijner bronnen bepaalde.

Voor de jaren 1795—1801 heeft hij de beide werken van ROGGE, de geschiedenis van ZILLESEN, VONK'S „Geschiedenis der Landing in 1799”, de „Staatsomwenteling van 1795 in haren aard, loop en gevolgen” en eenige geschriften over bepaalde gebeurtenissen gebruikt, meest van apologetischen aard, zooals PAAPE'S „Verantwoording”, BOUWENS' „Aan zijne Committenten”,

¹⁾ De uitgave der Nieuwe Nederlandsche Jaarboekjes is na Juni 1798 niet voortgezet.

VAN MANEN'S „Voorstellen enz. tot eene Constitutie". Al worden deze schrijvers af en toe aangehaald, toch wemelt het werk van plaatsen, aan bovengenoemde schrijvers zonder eenige vermelding ontleend. Soms doet zich het eigenaardig verschijnsel voor, dat hij voor of na een aangehaald stuk nog eenige zinnen uit dezelfde bron overneemt zonder zulks te vermelden.¹⁾ De verschillende bronnen zijn niet tot een geheel verwerkt: het is eene compilatie, die zich onmiddellijk als zoodanig verraaft, niet alleen door hare verscheidenheid van stijl, maar vooral door de plumpe manier, waarop stukken uit verschillende schrijvers en excerpten uit Dagverhalen e. d. worden aaneengeregen. Overal zijn de naden zichtbaar. Meestal schrijft LOOSJES zijne bronnen nagenoeg woordelijk af, hier en daar een zin verkortende; soms is eene geheele alinea²⁾ uitgelaten, Eigen toevoegsels worden soms in eene noot vermeld;³⁾ elders weer licht hij gegevens uit den tekst van zijne bron, om ze als noot te plaatsen.⁴⁾ Waar een verhaal uit twee bronnen is samengesteld, is het dikwijls van alinea tot alinea na te gaan aan welke deze ontleend zijn: mededeelingen uit de eene bron zijn in het verhaal, aan eene andere bron ontleend, ingeschoven. Vanhier een matte, kleurlooze stijl. Komt men echter aan mededeelingen of beschouwingen van den schrijver zelf, aan verhalen van gebeurtenissen, door hemzelf bijgewoond, dan verandert dit ten eenenmale: de vale kleuren maken plaats voor het schitterend, soms ietwat schreeuwerig koloriet van den 18^{den} eeuwschen fin-de-siècle stijl. Waar LOOSJES lossers van zijne bronnen is,

1) Zoo blijkt bij nader onderzoek, dat in eene aanhaling (LXII: 229) uit ROGGE'S „Staatsregeling", aangehaald als „bl. 473 en 483", werkelijk zijn aangehaald bl. 473—480 en bl. 483, terwijl bl. 481 even tevoren (LXII: 226—227) nagenoeg woordelijk is overgenomen. Elders (LIX: 171) vormen eenige zinnen uit de „Staatsregeling" (bl. 133) den overgang van eene redevoering, in de Nationale Vergadering gehouden, tot een citaat uit ROGGE'S „Volledige Verzameling Stukken betreffende de afzondering van Kerk en Staat".

2) Verv. WAG. LXI: 141 = ROGGE, Staatsreg. 167—168, doch de alinea: „De titel der Regterlijke macht.... over de gantsche Republiek" ontbreekt.

3) O. a. Verv. WAG. LXI: 291.

4) O. a. is de noot in Verv. WAG. LXI: 239 genomen uit ROGGE, Staatsreg. bl. 165.

waar hij de stof meer beheerscht, daar wordt zijn stijl beter, het verhaal boeiender en aantrekkelijker. Tot deze gedeelten behoorren de beschrijving van de gewestelijke geschiedenis van Holland ¹⁾ en van de Haarlemsche onlusten in 1796, ²⁾ het begin van boek CXX in deel LXV, waar de stemming ³⁾ van het land in 1799 wordt geschetst en vooral de beschrijving van de gewaarwordingen der Haarlemieten in het najaar van 1799 onder het hooren van het kanongebulder van de gevechten bij Bergen en Castricum. ⁴⁾ Soms ook stuit men op eenige bladzijden in Loosjes' eigen stijl, die een brug slaan tusschen twee stukken, aan de N. N. Jaarboeken ontleend. Zoo vormt eene jammerklacht ⁵⁾ over de rampen van den oorlog in het algemeen den overgang van het relaas der krijsgebeurtenissen in Limburg tot de beschrijving van de krijsbedrijven van Dumouriez in België.

Het werk wemelt van „Aanspraken” en „Vertoogen”; LOOSJES prees zich gelukkig de stukken in handen te hebben en beklagde de geschiedschrijvers der oudheid, dat zij bij gebrek aan „oorspronkelijke bescheiden” de „aanspraken” moesten verzinnen. „Wij hebben de stukken in handen” — juicht hij — „en ze maken, ter snede ingevoerd, onzes inziens, de treffendste gedeeltens der geschiedenisse uit: wij voelen (sic) daarbij het meeste en het verhaal blijft voor kwijning bewaard.” ⁶⁾ Is het te verwonderen, dat met vaderlijken trots de twee redevoeringen, in de Nationale Vergadering gehouden door A. LOOSJES PZN. als voorzitter van het Intermediair Bestuur van Holland, in extenso worden medegedeeld? De eerste prijkt met een portret des geliefden zoons, ⁷⁾ terwijl nog eenige regelen aan het succes van de speech worden gewijd. Van de tweede, „eene manlijke

¹⁾ Verv. WAG. LIX: 158 vlg.

²⁾ Ibid. LIX: 288, volgens de noot geput uit de N. N. Jaarb. van 1796 en medegedeelde berichten.

³⁾ Teekenend daarvoor is een stukje in de Vaderl. Letteroef. (1799, Deel II: 53), getiteld: „Herdenking van 6 Wijnmaand 1799 door een Haarlemsch burger.” — Volgens eene noot (LXV: 230) neemt LOOSJES veel over uit een werk van zijnen zoon over het voorgevallene te Haarlem in de tweede helft van 1799.

⁴⁾ Verv. WAG. LXV: 257. — ⁵⁾ Ibid. L: 44—46.

⁶⁾ Ibid. XXV: XIII—XV. — ⁷⁾ Ibid. LXII: 27—42.

begroeting" aan de Nationale Vergadering van 22 Januari 1798, wordt uitdrukkelijk medegedeeld, dat „deze aanspraak door hemzelf gesteld was." Zou het te gewaagd zijn hieruit af te leiden, dat de „verrukkende" redevoeringen van menig representant op bestelling geleverd waren? Dat het houden van redevoeringen ongeveer als een kunst werd beoefend, blijkt o. a. uit de volgende noot, toegevoegd aan de mededeeling, dat SIMON STIJL de toespraak had gehouden bij het overleveren van het plan van constitutie aan de Nationale Vergadering: „SIMON STIJL was zeer geschikt om deze hoofdrol te spelen op het daadlijk tooneel, daar hij te vroegeren tijde te Harlingen op een liefhebberijtooneel zoo vele hoofdrollen meesterlijk uitvoerde." Zou een hedendaagsch historicus bij het vermelden van een paradespeech van een welsprekend minister of kamerlid de gelukkige evoluties van den spreker op een studententoneel ophalen?

Hoewel de N. N. Jaarboeken herhaaldelijk worden aangehaald, blijken bij nader onderzoek vele berichten, waarvan dit niet is opgegeven, aan die verzameling ontleend te zijn.¹⁾ Hetzelfde is het geval met de beide werken van ROGGE. Deze gebruikt LOOSJES deels uit gemakzucht, deels ter aanvulling van andere bronnen. Meestal geeft hij de parlementaire geschiedenis door middel van aanhalingen uit redevoeringen. Waar hij het onnoodig vindt het „Dagverhaal" op den voet te volgen, maar eene samenvatting van redevoering, debat of staatsstuk hem gewenschter voorkomt, daar neemt hij niet zelden de vlotgeschreven, heldere overzichten van ROGGE over.²⁾ Typisch is ook de wijze,

1) Verv. WAG. LIII: 214—218 = N. N. Jaarb. 1795, bl. 2150—2153.

Verv. WAG. LIII: 215 = N. N. Jaarb. 1795, bl. 1924—1925.

2) Verv. WAG. LIX: 132—134 = ROGGE, Staatsreg. 139—141 (Over de werkzaamheid van de Joden bij de omwenteling en het samenroepen van de centrale en de nationale vergadering).

Verv. WAG. LIX: 139—145 = ROGGE, Staatsreg. 143—148 (Algemeene inhoud der voordracht betreffende de burgerrechten der Joden).

Verv. WAG. LIX: 41—43 = ROGGE, Staatsreg. 95—97 (Pogingen van SCHIMMELPENNINCK om de partijschappen te verzoenen. Niet woordelijk).

Verv. WAG. LIX: 70—71 = ROGGE, Staatsreg. 108—109 (Overzicht eener redevoering van SCHIMMELPENNINCK).

waarop LOOSJES de werkzaamheden der Commissie tot de Constitutie (eerste commissie in 1796) behandelt. Volgens de noot op bladzijde 28 (deel LIX) kan de lezer dit alles „in den breedte” vinden in het werkje van J. VAN MANEN, waaruit ook enkele citaten worden gegeven, zonder vermelding echter van de bladzijden. Die citaten nu zijn letterlijk overgenomen uit de Staatsregeling van ROGGE; deze had zijne aanhalingen kunstig samengesmeed uit zinnen, die bij VAN MANEN op verschillende plaatsen worden gevonden.¹⁾

Bovengenoemde passages leeren alleen LOOSJES' methode van werken kennen; van andere plaatsen — mededeelingen omtrent politieke opinies, opmerkingen over gebeurtenissen en bestuursmaatregelen behelzende — is het ook om den inhoud van belang de herkomst te bepalen.

Krijgsgebeurtenissen zijn meestal aan de N. N. Jaarboeken

Verv. WAG. LXI: 130—145 = ROGGE, Staatsreg. 154—172 (Kort overzicht der Constitutie).

Verv. WAG. LXI: 219—221 = ROGGE, Staatsreg. 245—248 (Overzicht van de wijzigingen, door de commissie van zeven in de Constitutie aangebracht. Haast woordelijk, soms verkort).

Verv. WAG. LXI: 284—287 = ROGGE, Staatsreg. 309—312 en Verv. WAG. LXI: 287—294 = ROGGE, Staatsreg. 312—320 (Overzicht van de redevoeringen over het verleen van financiëlen steun aan de Ned. Hervormde Kerk).

Verv. WAG. LXI: 325—329 = ROGGE, Staatsreg. 340—344 (Debat over den 11den Titul der Staatsregeling, handelende over de macht tot herziening).

Verv. WAG. LXI: 170 = ROGGE, Staatsreg. 461 en Verv. WAG. LXII: 171 = ROGGE, Staatsreg. 463 (Beide stukken zijn ingevoegd tusschen excerpten uit het Dagverhaal en bevatten discussies over de heffing van 8 ten honderd tot herstel der zeemacht).

Verv. WAG. LXIII: 121—123 = ROGGE, Staatsreg. 506—508 (Overzicht der eerste maatregelen, genomen na 22 Januari 1798).

¹⁾ Verv. WAG. LIX: 10—18 = ROGGE, Staatsreg. 49—61 en Verv. WAG. LIX: 25—30 = ROGGE, Staatsreg. 63—70 (Overzicht van de werkzaamheid van de commissie tot de constitutie).

Het citaat, door LOOSJES uit VAN MANEN gegeven (LIX: 12 = ROGGE, Staatsreg. 53) bestaat uit eenige zinnen van VAN MANEN: de tweede alinea van bl. 37 (beginnende midden in den vierden regel), waarvan een gedeelte is uitgelaten en door „enz.” vervangen, zoowel door ROGGE als door LOOSJES. Verder bevat het citaat de laatste alinea van bl. 40, terwijl de tweede van bl. 39 als overgang is gebruikt. Ook de wijze, waarop eene noot, bij VAN MANEN op bl. 179 voorkomend, in den tekst is opgenomen, bewijst dat LOOSJES (LIX: 25) ROGGE (bl. 63) heeft afgeschreven zonder de primaire bron te raadplegen.

ontleend. De geschiedenis van den veldtocht van 1793 is aangevuld met verschillende berichten van ZILLESEN;¹⁾ o. a. eenige mededeelingen omtrent het beleg van Duinkerken,²⁾ de beschrijving van de afpersingen der Fransche commissarissen en van den haat, dien de bevolking hun toedroeg. Deze plaatsen komen echter niet woordelijk overeen. Al bekommert LOOSJES er zich doorgaans niet om of hij zijne bronnen woordelijk afschrijft, zoo schijnt hij er toch voor teruggeschrikt te zijn, ZILLESEN's eigenaardig getint proza over te nemen. Ook is er nog een ander bezwaar: de godsdienst is hier namelijk in het spel; LOOSJES, de man uit het Haarlemsche predikantengeslacht, die zedekundige preeken en stichtelijke verhandelingen over „deugd en godsdienst” uitgeeft, moet zich geërgerd hebben over het niet-eerbiedigen van anderer godsdienstige gevoelens, vooral daar ZILLESEN niet onduidelijk minachting voor het „dweepzuchtig volk” laat doorstralen.

De stedelijke omwentelingen zijn meerendeels geput uit de N. N. Jaarboeken en ROGGE's „Tafereel”, aangevuld door berichten uit ZILLESEN.³⁾ Komen deze hem niet onvoorwaardelijk geloof-

1) Verv. WAG. XLIX: 393—395 = ZILLESEN, Gesch. I: 214, 216—217.

Verv. WAG. L: 46—47 = ZILLESEN, Gesch. I: 250—251.

Verv. WAG. L: 47—48 = ZILLESEN, Gesch. I: 251—252.

2) Verv. WAG. L: 172 = ZILLESEN, Gesch. II: 83.

3) Verv. WAG. LII: 183—196 = N. N. Jaarb. 1795, 144—164 (Omwenteling te Haarlem, met enkele opmerkingen des schrijvers, b.v. op bl. 190 en 195 (laatste alinea) en eene uitweiding over de nieuwe municipaliteit (LII: 196—198). LOOSJES besluit het verhaal met een pluimpje van ROGGE aan het adres der bewerkers van de Haarlemsche omwenteling (LII: 198—199).

Verv. WAG. LII: 209—211 = ROGGE, Tafereel, 305—307 en Verv. WAG. LII: 211—215 = N. N. Jaarb. 1795, bl. 385—387 (Omwenteling te Rotterdam).

Verv. WAG. LVI: 6—7 = ROGGE, Tafereel, 436—437; Verv. WAG. LVI: 7—10 = Proclamatie van Holland; Verv. WAG. LVI: 10 = ROGGE, Tafereel, 437—439 en Verv. WAG. LVI: 11—14 = N. N. Jaarb. 1795, bl. 3926 (Onlusten te Rotterdam in Juni 1795).

Verv. WAG. LII: 199—205 = ROGGE, Tafereel, 314—319 (Omwenteling te Schiedam).

Verv. WAG. LII: 170—179 = ROGGE, Tafereel, 262—272 (Omwenteling te Leiden, met eene mededeeling uit ZILLESEN (Gesch. III: 173), wiens zoon toen te Leiden studeerde, over de deelneming der academische burgers aan de omwenteling (LII: 175) en eene uit N. N. Jaarboeken (bl. 193) over den vrijheidsboom der studenten (LII: 179).

waardig voor, dan bestempelt hij ze als „loopmaren”, b. v. het bericht van ZILLESEN, dat de Engelschen voornemens waren, hunne pakhuizen te Rotterdam in brand te steken.¹⁾

De wijze, waarop het verhaal van de Amsterdamsche omwenteling is opgebouwd, is karakteristiek voor LOOSJES' methode. Hij had twee verhalen tot zijne beschikking: één in de N. N. Jaarboeken²⁾, dat de gebeurtenissen uit Amsterdamsch oogpunt verhaalt en dat van ZILLESEN, die uitsluitend het licht laat vallen op de daden van Dr. KRAYENHOFF, die eerst op het beslissende oogenblik in de stad komt. Daar hij de gave mist zijne bronnen tot één welsluitend verhaal te verwerken, hebben de overgangen hem blijkbaar veel moeite veroorzaakt. Op de uitvoerige uiteenzetting van de inwendige geschiedenis van Amsterdam tot 17 Januari, waarin de werkzaamheden van het Comité Revolutionnair breed worden uitgemeten, laat hij ZILLESEN'S verhaal van KRAYENHOFF'S komst volgen, dat begint met.... eene klacht over het stilzitten van de Amsterdamsche revolutionnaires. Dat dit niet klopt, voelt LOOSJES en hij tracht de tegenstrijdige berichten te verzoenen door het volgende in te lasschen: „Onder alle deze voorbereidselen gebeurde in Amsterdam niets zonderling in het oog loopends, 't welk eene kort op handen zijnde omwenteling aankondigde. De drukte van het Comité Revolutionnair ten aanzien van de voorbereidselen, belette hun *mogelijk*” (dit is dus niets meer dan eene vooronderstelling van den compilerator om zijne berichten te doen rijmen) „van de werkzaamheden en vorderingen spoedige en voldoende kondschap aan de vast naderende Franschen te doen toekomen. Althans het scheen de buiten Amsterdam en bij de Franschen zich bevindende medehelpers der omwenteling te verdrieten, dat het daar ter stede stil bleef.”³⁾ Dan volgt het verhaal van ZILLESEN met talrijke invoegsels uit ROGGE en de N. N. Jaar-

1) Verv. WAG. LII: 214—215; ZILLESEN, Gesch. III: 186.

2) Het is niet onwaarschijnlijk, dat dit is geschreven door M. STUART, daar op 22 Januari 1795 door de municipaliteit te Amsterdam besloten werd, aan den burger STUART, leeraar onder de Remonstranten, te verzoeken een verhaal der omwenteling in deze stad te schrijven (N. N. Jaarboeken 1795, bl. 251).

3) Verv. WAG. LII: 124—125.

boeken.¹⁾ Beschouwingen over den stand der partijen, zoowel in de Nationale Vergadering als in den lande, over den toestand van landstreken na den oorlog, over handelingen van de regeering of hare ambtenaren zijn meerendeels niet uit LOOSJES' brein gesproten, doch aan een zijner bronnen ontleend. Zoo is de beschrijving van den „toestand van Gelderland en Overijsel, door de representanten blootgelegd”²⁾ (in 1795) aan ROGGE ont-

1) Deze invoegsels zijn de volgende :

Verv. WAG. LII: 125 = ROGGE, Taf. 274.

Verv. WAG. LII: 127—129 = N. N. Jaarb. 1795, bl. 228—230 (Gebeurtenissen in Amsterdam vóór KRAYENHOFF's komst).

Verv. WAG. LII: 129—130 = ROGGE, Taf. 275—276 (9 regels: hoe het gerucht van KRAYENHOFF's wachten buiten de poort zich in de stad verspreidt).

Verv. WAG. LII: 130—131 = N. N. Jaarb. 1795, bl. 230—231 (Onderhandelingen van het comité révolutionnaire met burgemeester STRAALMAN).

Verv. WAG. LII: 134—135 = N. N. Jaarb. 1795, bl. 231—232 (Het laatste bevel van den magistraat aan GOLOWKIN).

Verv. WAG. LII: 136—138 = N. N. Jaarb. 1795, bl. 236—237 (Proclamatie van het comité révolutionnaire).

Verv. WAG. LII: 138—139 = ROGGE, Taf. 280, alinea 2 (Het planten van den vrijheidsboom. Op de mededeeling, dat de magistraat dien morgen voor het laatst het stadhuis betrad (in vier regels aan ZILLESSEN ontleend) kan LOOSJES zich niet weerhouden eene ontboezeming over de „onbeschrijfelijke aandoeningen” van die heeren te doen volgen. Het verdere relaas is aan de N. N. Jaarb. ontleend).

Verv. WAG. LII: 139—148 = N. N. Jaarb. 1795, bl. 239—247. Hierin komen nog de volgende interpolaten voor :

Verv. WAG. LII: 146 = ROGGE, Taf. 287 (Lastbrief van het comité révolutionnaire aan de provisioneele representanten).

Verv. WAG. LII: 148—150 = ROGGE, Taf. 292—294 (Vrijlating der politieke gevangenen uit het werkhuis).

Typisch zijn de zedekundige invoegsels uit LOOSJES' pen gevloeid op bl. 150, b.v. „Gelukkigen, die bij zichzelf ondervinden, hoe de geneugte der wrake slechts een korten stond duurt; maar die van vergiffenis de ziel langen tijd streelt!” Ook ZILLESSEN's bericht van deze gebeurtenissen is, hoewel zeer verkort, aan ROGGE ontleend.

Het verhaal der Amsterdamsche gebeurtenissen besluit LOOSJES met twee officiële stukken, nl:

Verv. WAG. LII: 151—153 = ROGGE, Taf. 288—291 (Redevoering van SCHIMMELPENNINCK als nieuw-benoemd voorzitter der Prov. representanten).

Verv. WAG. LII: 153—154 = N. N. Jaarb. 1795, bl. 827—828 (Betuiging der nieuwe stadsregeering aan de burgerij). Dit laatste stuk uit de N. N. Jaarboeken is het eenige, waarvan LOOSJES de bron meedeelt: van het overige ontbreekt alle aanwijzing.

2) Verv. WAG. LIII: 212—214 = ROGGE, Taf. 398—400.

leend. Talrijk zijn ook de plagiaten uit diens „Staatsregeling.” ¹⁾

Deze bron houdt echter na Juni 1798 op te vloeien. Blijkbaar is den omwentelings-gezinden historieschrijvers de lust vergaan om het „glorierijke tijdvak” te beschrijven, toen de verwachtingen in 1795 gekoesterd slechts op teleurstellingen uitliepen. Voor de jaren na 1798 is mij geen werk in den geest van ROGGE of ZILLESSEN — behalve VONK's Geschiedenis der Landing in 1799 ²⁾ — bekend; en het is zeer waarschijnlijk, dat er ook geen geschreven is, daar LOOSJES voor zijne algemeene beschouwingen uit een boekje gaat putten, waarin politieke denkbeelden worden verkondigd, die hij onmogelijk kon beamen. Bij de behandeling van de jaren vóór Juni 1798 haalt hij het reeds enkele malen aan, doch meestal met de waarschuwing, dat de schrijver in het staatkundige anders dacht dan hij. Zoo haalt LOOSJES het oordeel aan van ROGGE en dat van APPELIUS (als schrijver van de „Staatsomwenteling in haren aard, loop en gevolgen,” 1801) over de in Maart 1796 bijeengekomen Nationale Vergadering, als van „twee schrijvers van zeer onderscheiden denkbeelden in het staatkundige.” ³⁾ Elders wordt APPELIUS gekenschetst als „niet ingenomen met het toen gebeurde in den lande.” ⁴⁾

Het werkje van APPELIUS is een goed geschreven beschouwing „aus einem Guss” over de politieke stroomingen en

¹⁾ Verv. WAG. LVIII: 311—320 = ROGGE, Staatsreg. 9—27 (Over de partijen in de eerste Nat. Vergadering; eerste zinnen niet woordelijk, verderop wel).

Verv. WAG. LXI: 193—195 = ROGGE, Staatsreg. 198—201 (Over de Algemeene eerste Nat. Verg., over de debatten over het amalgama der schulden).

Verv. WAG. LXII: 142 = ROGGE, Staatsreg. 438—439 (Over de beginselen van de gekozenen in de tweede Nat. Verg.).

Verv. WAG. LXII: 104—105 = ROGGE, Staatsreg. 427—428 (Over de verkiezingen tot de tweede Nat. Vergadering).

Verv. WAG. LXIII: 181 = ROGGE, Staatsreg. 555—556 en Verv. WAG. LXIII: 182—183 = ROGGE, Staatsreg. 556—557 (Over het optreden van de agenten bij het zuiveren van de gemeentebesturen na 22 Januari 1798).

Verv. WAG. LXIII: 242 = ROGGE, Staatsreg. 551 (Enkele zinnen over het zuiveren der grondvergaderingen).

²⁾ LOOSJES' verhaal van den veldtocht van 1799 zal in het vervolg van dit hoofdstuk (bl. 93 vlg.) tegelijk met VAN DER AA's „Geschiedenis van den oorlog” behandeld worden.

³⁾ Verv. WAG. LXI: 89. — ⁴⁾ Ibid. LVIII: 309.

gebeurtenissen tusschen 1795 en 1801. Hij is een unitaris van uiterst moderate richting en groot is dan ook zijne verwachting van de staatsregeling van 1801, die door mannen als LOOSJES en ROGGE als een besliste achteruitgang en terugval tot het ancien régime werd verafschuwd. Het is dus begrijpelijk, dat LOOSJES de „Staatsomwenteling” geplunderd heeft „faute de mieux”. Klakkeloos kan hij de beschouwingen niet meer overnemen; slechts door sommige uitdrukkingen te wijzigen en andere, niet te fatsoeneeren, beweringen weg te laten, konden die stukken pasklaar worden gemaakt voor het werk van den revolutionnair unitaris. Eenige malen heeft hij APPELIUS ook geplunderd voor het aan Juni 1798 voorafgaande tijdvak; b.v. eene beschouwing over de keuze der leden tot de Nat. Vergadering in 1796. LOOSJES glijdt echter heen over APPELIUS' uitweidingen over de onbeduidendheid en de onwaardigheid veler representanten.¹⁾ In dit opzicht is ZILLESSEN ons minder partijdig gebleken.

Zeer verschillend is bij beide schrijvers de waardeering van de commissie van 24, belast met het onderzoek naar het gedrag der afgezette regenten. LOOSJES staat in dezen heelemaal aan de zijde der revolutionnairen, die op de benoeming dier commissie hadden aangedrongen. APPELIUS, de moderaat, ziet er slechts eene tegemoetkoming in aan de fel opgezweepte revolutionnairen. Ter bevestiging van de uitspraak in het verslag van de Commissie van 24 haalt LOOSJES²⁾ het oordeel van APPELIUS aan, n.l. dat de regenten uit juridisch oogpunt onschuldig zijn. Vervolgens geeft LOOSJES een breed verhaal van de werkzaamheden dier Commissie, welke echter tot geenerlei uitkomst hebben geleid. Uit de aanhalingen blijkt, dat dit overzicht is getrokken uit PAAPE'S „Verantwoording” en BOUWENS „Aan mijne Committenten”, beiden heftige revolutionnairen.

Evenals WAGENAAR wil LOOSJES een onpartijdig verslaggever zijn;³⁾ zijne onpartijdigheid is er echter eene, die in haar tegen-

1) Verv. WAG. LVIII: 309—310 = APPELIUS, 44—45 (Invoegsel in een stuk aan ROGGE ontleend).

2) Verv. WAG. LVI: 140. — 3) Zie o. a. Ibid. LXI: 90.

deel omslaat, getuige de volgende passage: „Het breed door ons gegeven verhaal dezer zake kan elk in staat stellen om een billijk oordeel te strijken, en na te gaan, of men den grond der aanstelling te zoeken hebbe, waar eenigen dien willen vinden, wanneer zij dit geheele onderzoek doen voorkomen als eene botvtering voor eenigen tijd aan eene bovendrijvende partij, zonder ooit ten oogmerk gehad te hebben, om dit werk door te zetten of het staatsbesluit, waarop het gegrond was, van kracht te doen zijn. Bij de ontbinding zelve heeft men, indien dit waarheid zij, het nog raadzaam geoordeeld, die begoocheling der natie te doen voortduren.”¹⁾

Duidelijk straalt hier echt Wagenaarsche partijdigheid²⁾ door tegen de voorstelling van APPELIUS, naar wiens werk verwezen wordt en die beweert, dat deze commissie benoemd was, op het oogenblik van verregaande onlusten in eene der voornaamste steden, „als een hulpmiddel ter voorkoming van erger kwaad”, en om „den wil van eene somtijds doldriftige meerderheid door eene gedeeltelijke toegefelijkheid zooveel mogelijk te ontduiken.”³⁾ Toch belette dit LOOSJES niet om zich tot kenschetsing van eene dergelijke Zeeuwsche Commissie van APPELIUS' woorden te bedienen.⁴⁾

Ook kan LOOSJES niet instemmen met de onverholen afkeuring van APPELIUS over het niet-onmiddellijk in vrijheid stellen van de staatslieden, op 22 Januari gevangen genomen; hij vindt, dat de schrijver van de Staatsomwenteling dit in een ongunstig daglicht stelt. Ook LOOSJES begrijpt niet recht, waarom die heeren nog gevangen worden gehouden, maar hij tracht het Intermediair Bestuur te verontschuldigen door er op te wijzen, dat de meesten op 14 Juli ontslagen werden en eenigen pas na 18 Augustus.⁵⁾ Achteraf is gebleken, dat ook hier weer Fransche invloeden in het spel waren: CHAMPIGNY-AUBIN, de opvolger van DE LA CROIX, bevreesd voor reactionnaire invloeden op de verkiezingen, (vooral de leden van de Commissie tot de Buitenlandsche zaken, w. o. BICKER, waren

1) Verv. WAG. LVI: 166. — 2) WAGENAAR, Vad. Hist. VI: XXVII—XXVIII.

3) APPELIUS, Staatsomwenteling, 20—21.

4) Verv. WAG. LVI: 172 = APPELIUS 25. — 5) Verv. WAG. LXIV: 67.

reactionnair) heeft het Uitvoerend Bewind genoodzaakt het besluit tot vrijlating weder in te trekken.¹⁾

Het eerste plagiaat van meerderen omvang bij Loosjes is de eenigszins bekorte schets van de finantieele werkzaamheid van het bestuur na 22 Januari 1798 en van het Intermediair Bewind.²⁾ Nagenoeg woordelijk van APPELIUS overgenomen is de beschrijving van het ongenoegen in den lande over de geldheffingen, in September 1798 uitgeschreven, en van het optreden van de commissies, belast met de controle over de opgaven van inkomsten en bezittingen.³⁾ Het korte overzicht van de grondwet van 1801⁴⁾ is vooral merkwaardig om de kleine wijzigingen, die kenmerkend zijn voor hun verschil van politieke overtuiging. APPELIUS schrijft over: „de onbepaalde en in vele opzichten overdreven eenheid, op 22 Januari 1798 daargesteld,” Loosjes gewaagt slechts van: „de volstreckte eenheid, op 22 Januari 1798 vastgesteld.” APPELIUS is een voorstander van de raden, die de ministers zullen vervangen, „waaraan het Bataafsche volk steeds ongewoon was en waarmede het door eene driejarige proef niet bevredigd is geworden.” Loosjes laat deze zinsnede weg. Evenzoo gaat het met eene betuiging van tevredenheid over „de onderscheiden keuzen, door het staatsbewind gedaan, en op lieden van zeer verschillende denkwijze gevallen.”⁵⁾ In eene uiteenzetting van de houding, door de verschillende partijen aangenomen tegenover een plan van algemeene belasting⁶⁾, schrijft APPELIUS, dat „de unitarissen een overdreven argwaan vatteden,” wegens het aanvoeren van tallooze bezwaren tegen het belastingvoorstel; Loosjes laat het woord *overdreven* vallen.

Loosjes' mededeelingen over den finantieelen toestand van de Republiek winnen in beteekenis, nu het blijkt, dat zij afkomstig zijn van den man, door zijnen politieken tegenstander gekenschetst als „een moedige en bekwame verdediger” van het

1) MENDELS: „H. W. DAENDELS enz.”, bl. 196.

2) Verv. WAG. LXIV: 304—306 = APPELIUS, 128—129.

3) Verv. WAG. LXIV: 311—314 = APPELIUS, 131—133.

4) Verv. WAG. LXVII: 305—308 = APPELIUS, 167—171.

5) APPELIUS, Staatsomwenteling, 169.

6) Verv. WAG. LXVIII: 14—17 = APPELIUS, 153—156.

verslag over het voorstel van algemeene belastingen,¹⁾ — zoo de mededeeling, dat „het onderscheid in de zwaarte der belastingen tusschen het meest en minst bezwaarde gewest nagenoeg stond als vijf tegen één.”²⁾

In eene beschouwing over de wijze, waarop de verschillende partijen dachten over de staatsregeling van 1801 komt nogmaals hun verschil in appreciatie van de revolutionnairén aan het licht. APPELIUS' woorden „Revolutionnaire patriotten zien dat hunne *overdreven* denkbeelden met de nieuwe orde van zaken wegvallen,” neemt LOOSJES aldus over: „De patriotten, met den bijnaam van Revolutionnairén bestempeld, zagen hunne, niet zelden overdrevene denkbeelden,” enz.³⁾

LOOSJES besluit deze, aan APPELIUS ontleende beschouwing met eene afkeurende tirade over diens optimisme: „De ijverige Voorstanders en Bewerkeren van de thans daargestelde orde van zaken zagen alle deze zwarigheden over het hoofd.”

Slechts noode neemt LOOSJES de pen op, om de geschiedenis van de Bataafsche Republiek onder het Staatsbewind te beschrijven; een tijdperk, waarin de moeilijkheden, het verval en de onverschilligheid steeds toenemen. Vóór hem had niemand zich aan de geschiedenis dezer jaren gewaagd: hij is dus uitsluitend op eigen krachten aangewezen. Deze deelen zijn dan ook nog onleesbaarder dan de vorigen: een doorlopend excerpt van de Notulen van het Staatsbewind, hier en daar afgewisseld door een bericht over buitenlandsche politiek uit de „Nouvelles politiques” of den „Moniteur.”⁴⁾ Eerst wordt het in werking brengen van de nieuwe staatsregeling geschetst,⁵⁾ daarna worden allerlei quaesties behandeld, waarover het Staatsbewind te beslissen had, als het herstel van vuurbakens en waterschepen, besluiten op de burgerwapening enz. De vrede van Amiens wordt slechts vluchtig behandeld, zonder eenige opgaaf van bronnen.⁶⁾ Wel worden de uitgaven van de gedichten op den vrede medegedeeld. Zeer uitvoerig worden de schikkingen over de hervatting van

1) Verv. WAG. LXVIII: 17. — 2) Verv. WAG. LXVIII: 15 = APP. 154.

3) Verv. WAG. LXVIII: 106—113 = APPELIUS, 176—181.

4) Verv. WAG. LXVIII: 216—217, 248—249; LXX: 70.

5) Ibid. LXVIII: 119—153. — 6) Ibid. LXVIII: 194—205.

de vaart op de Kaap en Oost-Indië¹⁾ en de regeling van den in- en uitvoer²⁾ beschreven; evenzoo de voorbereidselen tot den weder uitgebroken oorlog en de talrijke maatregelen om aan geld te komen. Als een trouw kroniekschrijver vermeldt LOOSJES zelfs den dood van WOLFF en DEKEN.³⁾

Het laatste deel (LXXI) is gewijd aan de wijziging van het Staatsbestuur in 1805. LOOSJES, eenmaal heftig revolutionnair, is deze staatsregeling niet slecht gezind. De vorige was ongeschikt gebleken om botsingen te voorkomen; de geldmiddelen waren uitgeput. Van de nieuwe constitutie daartegen verwacht hij heel wat goeds. Aan het hoofd van den staat toch werd een „bekend, geacht en beroemd burger en staatsman” geplaatst, terwijl de nieuwe constitutie in sommige opzichten met de Amerikaansche overeenkomt.⁴⁾ De kennis dezer constitutie put LOOSJES uit het meermalen met instemming aangehaalde werk van Mr. GERHARD DUMBAR, „De Oude en Nieuwe Constitutie der Vereenigde-Staten van Noord-Amerika uit de beste schriften in hare gronden ontvouwd. 1796”.⁵⁾ Dat deze verandering, door NAPOLEON gewild, een bewijs is van de vernederende afhankelijkheid van Frankrijk, heeft LOOSJES eindelijk ingezien.⁶⁾ Het korte bewind van SCHIMMELPENNINCK wordt zonder vermelding van bronnen geschetst: slechts eenige aanhalingen uit de Haarsche courant en uit het pamflet „Coup d’œil rapide sur M. SCHIMMELPENNINCK” door CHAS⁷⁾ worden hier aangetroffen. En met de troonsbestijging van LODEWIJK BONAPARTE, „eene groote Staatsverwisseling”, neemt deze geschiedenis dan „voegzaam” een einde.

Van der Aa. Met de staatsregeling van 1801 breekt een tijdperk van reactie aan, waarin de ternauwernood verwezenlijkte een- en ondeelbaarheid steeds meer op den achtergrond werd gedrongen. Deze zwenking heeft ook de historiographie medegemaakt. Reeds in 1802 verschijnt het eerste deel

1) Ibid. LXIX: 26—79. — 2) Ibid. LXIX: 84 vlg.

3) Ibid. LXX: 282. — 4) Ibid. LXXI: 54—57, LXXI: 141.

5) Ibid. LXIX: 113, Levensschets van den verdienstelijken burger DUMBAR.

6) Ibid. LXXI: 59. — 7) Ibid. LXXI: 99.

van eene Geschiedenis van de jaren 1793—1802, door een overtuigd aanhanger van de stadhouderlijke partij geschreven: immers toen „kon het niet meer gevaarlijk gerekend worden de waarheid te schrijven.”¹⁾ CORNELIS VAN DER AA, boekverkooper te Haarlem, was in 1796 wegens het verkoopen van een boekje, dat in Amsterdam vrij verkocht en aangekondigd werd, door de Haarlemsche Municipaliteit veroordeeld tot vijf jaar confnement in het tucht- en werkhuis aldaar en daarna tot eeuwige verbanning uit Holland; in 1799 werd de rest van het confnement hem kwijtgescholden en kon hij zich te Utrecht vestigen. Geen wonder, dat hij den revolutiemannen van 1795 en vooral dien van 1798 een diepen haat toedroeg en dat hij met welgevallen tegenover de beschrijvingen hunner grootsche daden de geschiedenis stelde hunner kabalen en knoeierijen, hunner geldzucht en willekeur. Bij de nog talrijke tegenstanders der nieuwe orde van zaken vond het werk veel aftrek, zooals herhaaldelijk in de voorberichten wordt medegedeeld, maar aan den anderen kant vond het ook heftige bestrijding bij de recensenten. In zijne voorberichten stelt hij dezen als „een zwerm zich schuilhoudende nachtuilen” op de kaak en weerlegt ook bezwaren tegen vorige deelen ingebracht.

VAN DER AA is beter historicus dan LOOSJES: hij had zich dan ook 30 jaar bezig gehouden met het onderzoek naar 's lands historie.²⁾ Het verzamelen van zijne bronnen schijnt hem veel moeite te hebben gekost. In zijne voorrede betoogt hij, dat de regeeringsvorm, in 1795 ingevoerd, den historicus van vele hulpmiddelen berooft, waarvan hij zich vroeger kon bedienen. Voorheen kon men met oneindig minder moeite „staatsbesluiten, rapporten en andere authentieke stukken machtig worden.”³⁾ De staatsstukken, na 1795 openlijk uitgegeven, acht hij van minder belang dan die van vroeger tijd. „Een ruime toevoer van berichten, aantekeningen, memoriën en andere stukken, die hem van tijd tot tijd door geloofwaar-

1) CORNELIS VAN DER AA: Geschiedenis van den oorlog, 1793—1802, verschenen te Amsterdam bij JOH. ALLART, 1802—1808.

2) V. D. AA, Gesch. IV: 5. — 3) Ibid. I: XVII—XX.

dige personen zijn medegedeeld", heeft echter het ontbrekende aangevuld. Veel was hem ook bekend uit eigen onderzoek, of doordat hij de gebeurtenissen had bijgewoond. Wie echter die geloofwaardige personen zijn, vindt de lezer nergens vermeld en van de stukken, waarop het werk berust, is geen spoor meer te ontdekken. Enkele gegevens, die den schrijver te laat bereikt hebben, zijn als bijlagen hier en daar geplaatst, o. a. beslaan zij het grootste deel van deel X. Dikwijls zijn die bijlagen echter weer excerpten uit die authentieke stukken en geloofwaardige bescheiden. Zoo ontving hij van „een zeer respectabele hand" een ongemeen rijken voorraad van echte en origineele stukken (resoluties, orders, rapporten, brieven) tot de expeditie in Noord-Holland, waardoor hij in vele punten na confrontatie met zijne bronnen tot eene voorstelling geraakte, afwijkende van die van VONK.¹⁾

Onomwonden spreekt VAN DER AA zijn oordeel uit over gebeurtenissen en theorieën; in zijn overzicht van de vaderlandsche geschiedenis doet hij zich kennen als een Orangist, al keurt hij den aanval van WILLEM II op Amsterdam af. De pogingen tusschen de jaren 1780 en 1787 gedaan, keurt hij goed, daar zij alleen bedoelden ingeslopen misbruiken te hervormen.²⁾ Toch noemt hij VAN DER KEMP „een apostel der miltzucht", terwijl WILLEM V volgens hem „de eerste, doorluchtigste, rijkste en tevens braafste ingeboren burger des geheelen Vaderlands is."³⁾

De revolutie van 1795 wekt zijne heftige verontwaardiging op; inplaats dat toen het werk van 1787 werd voortgezet, stuurde men op eene democratie aan; „onder begunstiging van eene vreemde macht legde men het aan op eene omverwerping van het oude Staatsgebouw." Dit was dan ook de reden, dat „de voornaamste toongevers vóór den intocht der Pruisen in 1795 afkeerig waren om eenig deel aan het bestuur te nemen."⁴⁾ Het ijveren tegen de Unie brandmerkt hij als eene ingewikkelde beleediging, der nagedachtenis onzer brave en wijze voorvaderen zoo onverdiend als ondankbaar aangedaan.⁵⁾ Daar ons

1) Ibid. VIII: VII. — 2) Ibid. I: XIII. — 3) Ibid. IX: 467.

4) Ibid. I: XIII. — 5) Ibid. IV: 141.

land onder de Unie tot den hoogsten trap van geluk en welvaart was gestegen, mocht haar band ook nu niet geslaakt worden, hoe knellend zij mocht wezen. De geschiedenis van den oorlog, volgens den schrijver onafscheidelijk van die der revolutie onzer staatsinstellingen, is eene voortdurende polemiek, zoowel tegen de bewerkers der gebeurtenissen, als tegen de historici, die deze reeds teboek hadden gesteld. De werken van ROGGE en ZILLESSEN neemt hij herhaaldelijk onder handen, evenals het Vervolg van WAGENAAR, waarvan alleen de deelen tot aan 1796 vóór zijn werk verschenen waren. Soms ook heeft hij hunne werken gebruikt: zoo is het verhaal der Amsterdamsche omwenteling aan ZILLESSEN ontleend.¹⁾ In eene noot kritiseert hij KRAYENHOFF's optreden dan breedvoerig. Elders weer verwijst hij naar het Vervolg van WAGENAAR, o. a. voor de aanspraken bij gelegenheid der stedelijke omwenteling gehouden.²⁾ Ook toont hij af en toe aan, dat de toedracht van de eene of andere gebeurtenis door zijne voorgangers niet juist is beschreven. Zoo bestrijdt hij ZILLESSEN's bewering, dat Admiraal DE WINTER in het najaar van 1797 het uitloopen van de vloot zou hebben afgeraden.³⁾ Elders weer komt hij tegen de voorstelling van ROGGE op, als zoude H. H. M. *bij meerderheid* van stemmen tot eene Nationale Vergadering hebben besloten.⁴⁾

Voornamelijk bestrijdt VAN DER AA echter de eenzijdige voorstelling, door de voorstanders der omwenteling van de revolutiejaren gegeven. Hij laat het volle licht op de schaduwzijden van de gebeurtenissen vallen, hij vestigt de aandacht op de verwarring, door de bestuurswijzigingen ontstaan, vooral op het platteland. Hij verhaalt, hoe de toepassing van Vrijheid en Gelijkheid op de Heerlijkheden de aanleiding was tot het plegen van gewelddadigheden en hoe vooral in de dorpen ongeschikte municipaliteitsleden werden gekozen. Ook het afschaffen van de grafelijkheidstollen acht hij schadelijk voor het land, terwijl het mede aanleiding gaf tot allerlei ongeregeldheden. Het relaas van de verwarringen en vergissingen, door nieuwe instellingen veroorzaakt,

¹⁾ Ibid. II: 392. — ²⁾ Ibid. II: 428.

³⁾ Ibid. V: 426. — ⁴⁾ Ibid. IV: 372.

verloopt soms in het anecdotieke: zoo het verhaal van moeilijkheden, ontstaan door het verplicht stellen van passen. ¹⁾ Van de pogingen tot contra-revolutie in het voorjaar van 1795, toen velen op de komst der Pruisen hoopten, en van de hardhandige wijze, waarop ze onderdrukt werden, geeft hij eenige staaltjes, als ook van de willekeur der revolutionnaire rechtspraak. ²⁾

Het vierde deel vult eene lacune aan, ook door den recensent van de Vaderlandsche Bibliotheek in eene andere geschiedenis dier jaren (vermoedelijk is hier het werk van ZILLESSEN bedoeld) aangetoond, n. l. het verhaal van de machinaties der clubs, „een zwart, afschuwelijk register van woelingen, kuiperijen, complotten, kabalen en andere schandelijke bedrijven, alsook van de hatelijke onderlinge twisten der triumpheerende partijen.” ³⁾ Aan ROGGE verwijt VAN DER AA „eene oppervlakkige en gekunstelde schets van de woelingen der Centrale Vergadering te hebben gegeven, met verzwijging van alle de door ons opgegevene schandelijke bedrijven.” ⁴⁾ Ook hier ontbreken weer geen verhalen, hoe totaal ongeschikte personen zich in commissies laten kiezen, dikwijls om in de daggelden eene vergoeding voor hunne verloopene neringen te vinden. Ook geeft de schrijver één staaltje uit vele van de chronique scandaleuse der centrale gedeputeerden. ⁵⁾

Duidelijk straalt de meening van den schrijver door, dat al deze rampen grootendeels aan den Franschen invloed zijn te wijten. Dat hij ook de Fransche Revolutie verafschuwt, spreekt vanzelf: hij kan haar slechts goedkeuren, zoolang het Fransche volk den geregelden weg bewandelde, door den koning zoo welmeenend ingeslagen. ⁶⁾ Het was dan ook „eene misleidde menigte, die de Fransche troepen toejuichte.” ⁷⁾ Toch is hij van meening, dat de uitgewekenen van 1795 een even groot onrecht bedreven als die van 1787, toen ze in het buitenland eene contra-revolutie op touw zetten. ⁸⁾ Hij uit de klacht, „dat het gros der ingezetenen onkundig is van de betrekkingen, waarin het vaderland thans staat met de Fransche Republiek; dat men

¹⁾ Ibid. III: 256—258. — ²⁾ Ibid. III: 329—395. — ³⁾ Ibid. IV: III—IV.

⁴⁾ Ibid. IV: 392. — ⁵⁾ Ibid. IV: 199. — ⁶⁾ Ibid. I: 8.

⁷⁾ Ibid. I: 325. — ⁸⁾ Ibid. III: 125 vlg.

de koorden niet gevoelde of gevoelen wilde, waaraan men zich den 16^{en} Mei 1795 zoo gewillig binden liet." ¹⁾

Voor al in de gebeurtenissen van het jaar 1798 — vanaf December 1797 geeft hij een doorlopende polemiek tegen ROGGE, „dien voorstander van alles, wat op en na 22 Januari 1798 was voorgevallen". ²⁾ — wijst hij overal den Franschen invloed aan. Dat NOËL als gezant door DE LA CROIX, „den grooten patroon van het ondeugend driemanschap," ³⁾ werd vervangen, is volgens hem een der veelvuldige veranderingen, die de revolutie van 4 September 1797 te Parijs had bewerkt. „Dit in het oog houdende, kan men zeer lichtelijk bevatten, dat het weinig moeite aan de saamverbondenen behoefde te kosten, om hun plan door Fransche bajonetten (desnoods) ten uitvoer te brengen." ⁴⁾ De gebeurtenissen van 22 Januari, de besluiten van 17 Maart ⁵⁾ en 4 Mei, — dit alles was bewerkt door DE LA CROIX. Het laatste had hij erdoor gekregen onder voorwendsel in opdracht zijner regeering te handelen. Als deze echter door DAENDELS is ingelicht, wordt DE LA CROIX gedésavouéerd en DAENDELS bewerkt de revolutie van 12 Juni: „een gedrag zoo edel, als stout." ⁶⁾

De hoofdgrief tegen de mannen van 22 Januari was echter niet hun steunen op Fransche macht, maar hun verregaand wanbeheer: het scheppen van lucratieve baantjes, ⁷⁾ de verregaande kuiperijen van het Driemanschap, die mannen als DUCANGE en EYKENBROEK gebruikten om van het Fransche gouvernement voor schatten gelds gedaan te krijgen, dat het gezag van de Fransche regeering hun eene uitgestrekte macht zou verzekeren. ⁸⁾ Omstandiger verhaalt VAN DER AA, hoe VREDE, FIJNJE en VAN LANGEN, VAN EYKENBROEK gebruikten om de openbare kassen te berooven en andere fraudes te plegen. ⁹⁾

Zeer uitvoerig heeft VAN DER AA den veldtocht van 1799 behandeld. Had de binnenlandsche staatkunde na de staatsgrepen van 1798 weinig stof aan de historici verschaft, de gebeurtenissen van het najaar van 1799 hebben aan historische werken

¹⁾ Ibid. III: 436. — ²⁾ Ibid. VI: 118. — ³⁾ Ibid. VI: 184.

⁴⁾ Ibid. V: 437. — ⁵⁾ Ibid. VI: 110—112. — ⁶⁾ Ibid. VI: 288.

⁷⁾ Ibid. VI: 259 vgl. — ⁸⁾ Ibid. VI: 196. — ⁹⁾ Ibid. IX: 172—199.

van gansch anderen aard het aanzijn gegeven. Verschillende tijdgenooten, zoowel Franschen en Engelschen, als Bataven hebben den veldtocht in Noord-Holland beschreven. ¹⁾ Uit het werk van VONK spreekt een heftige partijgeest : geen wonder voorwaar, waar de schrijver van de ultra-revolutionnaire factie van het Vertegenwoordigend Lichaam deel uitmaakte en als zoodanig op 12 Juni 1798 werd gevangen genomen. Zijn werk is niet alleen in anti-orangistischen geest geschreven ; ook de handelingen van Generaal DAENDELS, den hoofdbewerker van 12 Juni, worden in een ongunstig daglicht gesteld. Niet alleen DAENDELS' politieke vijanden, ook het Uitvoerend Bewind en de Fransche Gezant GUIOT ²⁾ waren niet ingenomen met zijn beleid. De eerste geschiedschrijver, die zijn gedrag billijker heeft beoordeeld, is VAN DER AA geweest. Eerst had hij het plan opgevat, dit gedeelte zeer kort te behandelen en verder naar VONK te verwijzen ; maar door de ontvangst „van eene zeer respectabele hand” van „eenen ongemeen rijken voorraad van echte en origineele stukken, tot de Expeditie in Noord-Holland behorende,” waarvan hij „de juiste order, volledigheid en authenticiteit” roemt, werd hij tot andere gedachten gebracht. Hij besloot deze bronnen met het verhaal van VONK te confronteeren. De vrucht hiervan is een heel nieuw, zeer uitvoerig verhaal van dien veldtocht geweest ; waar zijne voorstelling van die van VONK afwijkt, heeft hij dat uit de bronnen gerechtvaardigd. Verschillende rapporten en brieven heeft hij afgedrukt. ³⁾

¹⁾ L. C. VONK: Geschiedenis der landing van het Engelsch-Russische leger in Noord-Holland enz. (Haarlem 1802); Veldtocht van generaal BRUNE enz. beschreven door een officier van zijn état major, uit het Fransch (Haarlem 1802). Zie verder BOSSCHA, Neerlands Heldendaden enz., dl. III, eerste ged. bl. 109 en BILDERDIJK, Vad. Gesch. XII: 338 (Bijvoegselen).

²⁾ Dr. I. MENDELS: H. W. DAENDELS vóór zijne benoeming tot gouverneur-generaal van Oost-Indië, bl. 261 vlg.

³⁾ De voornaamste zijn de rapporten van DAENDELS aan BRUNE over de landing van 27 Augustus (VII: 448), over de gevechten van 10 September (VIII: 49), 19 September (VIII: 191), 1 October (VIII: 264), over zijn retraite op Purmerend (VIII: 276), over het verjagen van de Engelschen tot de Zijpe, de missives van de bevelhebbers van Enkhuizen en Medemblik aan DAENDELS (VIII: 94 en 104), de correspondentie (VII: 436) van DAENDELS en van GUERICKE over het stoppen van het gat van Texel.

De voornaamste punten, waarin VAN DER AA van VONK verschilt, zijn de volgende: DAENDELS' terugtocht uit de Zijpe in Augustus wordt gerechtvaardigd uit de omstandigheden; dezelfde argumenten worden hier aangevoerd, die KRAYENHOFF in 1832 zou gebruiken; ¹⁾ op het gevecht van 10 September is geen groote vlucht gevolgd, zooals ook BRUNE voorbarig had bericht. ²⁾ Het verlaten van Hoorn, Medemblik en Enkhuizen was niet een fout in DAENDELS' beleid, ³⁾ en evenzoo was het terugtrekken van BRUNE in den nacht van 2—3 October door de omstandigheden geboden. ⁴⁾

Terwijl VONK zijn werk besluit met de capitulatie, heeft VAN DER AA er nog een uitvoerig hoofdstuk aan toegevoegd over den aftocht van het Anglo-Russische leger en de gebeurtenissen in de weder ontruimde steden. Ook hiertoe werd hij door de ontvangen verzameling officieele stukken in staat gesteld. Van wien nu was deze verzameling afkomstig? Verschillende omstandigheden wijzen op de waarschijnlijkheid, dat KRAYENHOFF ze aan onzen historicus deed toekomen. Deze ontving ze korten tijd, nadat zijn tweede deel verschenen was, ⁵⁾ dat is in 1803. En KRAYENHOFF deelt in de voorrede zijner „Geschiedkundige Beschouwing van den oorlog van 1799” mede, dat toen hij in 1800 aan dit werk begonnen was, het Uitvoerend Bewind hem den wenk gaf, de uitgave voor onbepaalden tijd uit te stellen. ⁶⁾ Toch bleef hij officieele bescheiden en bouwstoffen verzamelen (aldaar bl. X). De opgave dezer verzameling is afgedrukt achter „Het Leven van Luit. Gen. Baron KRAYENHOFF”, door Prof. H. W. TYDEMAN uitgegeven; alle stukken, door VAN DER AA gebruikt, passen daar volkomen in. In zijne geschie-

¹⁾ V. D. AA, Gesch. VIII: 18—29; KRAYENHOFF, Geschiedkundige beschouwing van den oorlog in 1799, § 13.

²⁾ V. D. AA, Gesch. VIII: 64—65; KRAYENHOFF, Geschiedk. besch. bl. 129.

³⁾ V. D. AA, Gesch. VIII: 106 (noot).

⁴⁾ V. D. AA, Gesch. VIII: 271; KRAYENHOFF, Geschiedk. besch., bl. 188—189.

⁵⁾ V. D. AA, Gesch. VIII: VII.

⁶⁾ Vlg. VONK: Gesch. der Landing, II: 182 (noot gericht tegen den agent van oorlog, die verbood een kaart van de stellingen bij het werk te voegen).

denis van den veldtocht van 1799 verwijst KRAYENHOFF herhaaldelijk naar het werk van VAN DER AA, vooral voor de gebeurtenissen in de West-Friesche steden.¹⁾ Het werk van KRAYENHOFF is eene doorloopende verdediging van DAENDELS' beleid, door VONK en door velen in den lande zoo schromelijk miskend. Ligt nu het vermoeden niet voor de hand, dat KRAYENHOFF VAN DER AA in staat heeft willen stellen een rechtvaardiger oordeel over DAENDELS te vellen, toen hij zelf niet in staat was zijn wapenbroeder te verdedigen?

Op één punt slechts wijkt de voorstelling, door VAN DER AA gegeven, van die van KRAYENHOFF af. VAN DER AA acht het sluiten van de capitulatie gerechtvaardigd door York's bedreiging de dijken te zullen doorsteken. KRAYENHOFF daarentegen toont aan, dat BRUNE *wilde* gedwongen worden en dat men aan de Engelschen gemakkelijk het doorsteken der dijken had kunnen beletten, zoo zij inderdaad hiertoe waren overgegaan.²⁾

De voorstelling van VAN DER AA en die van KRAYENHOFF zijn door de krijgskundige studiën, in de 19de eeuw van dezen veldtocht gemaakt, bevestigd: de studiën van Generaal KNOOP, in den Nieuwen Spectator van 1854 en 1855, en de „Krijgs-geschiedkundige studiën” over de verdediging van de Bataafsche Republiek in 1799 door G. J. W. KOOLEMANS BEYNEN (Militaire Spectator, serie 4, deel 16—20) hebben DAENDELS voor goed van den blaam gezuiverd, gedurende den veldtocht reeds op hem geworpen door het Uitvoerend Bewind.

Blijkbaar heeft de lezing van VAN DER AA invloed geoefend op het verhaal dezer gebeurtenissen in het Vervolg van WAGENAAR. Hoewel LOOSJES voor den veldtocht van 1799 steeds het werk van VONK aanhaalt en in dit gedeelte nergens naar VAN DER AA verwijst, staat toch de wijze, waarop over DAENDELS gehandeld wordt, heimelijk onder diens invloed. Heel kort wordt de geschiedenis van de landing en van de eerste gevechten³⁾ geschetst; maar geen ongunstig woord over DAENDELS wordt

¹⁾ O. a. bl. 45, 52, 62, 93, 96, 100, 133, 168, 191, 215, 223.

²⁾ V. d. AA, Gesch. VIII: 342; KRAYENHOFF, Geschiedk. besch. bl. 227 vlg.

³⁾ Verv. WAGENAAR, LXV: 177 vlg.

hier aangetroffen. Voor zoover de korthed van het verhaal een oordeel toelaat, schijnt de voorstelling van VAN DER AA hier te zijn gevolgd. Duidelijker nog is de overeenkomst bij het verhaal van de vlucht na den slag van 10 September.¹⁾ Ook voor de geschiedenis van de twee volgende jaren heeft LOOSJES zich stelselmatig onthouden, het werk van VAN DER AA aan te halen. Zóó sterk is de partijgeest tot in den Franschen tijd blijven nawerken.

Is VAN DER AA eenmaal toegekomen aan de gunstige wending, die de zaken voor hem met de omwenteling van 1801 genomen hebben, dan bespeurt hij hierin geen spoor meer van den Franschen invloed. Niet de wil van den eersten Consul, maar het sluiten van den vrede van Luneville was volgens hem de aanleiding om de herziening der constitutie aanmerkelijk te vervroegen. Het ontwerp der nieuwe grondwet wordt door de volksvertegenwoordiging verworpen, daar velen geen herstel wenschen van „deszelfs schandelijke gebreken in alle deelen des Bestuurs,” daar zij „belang stelden in de voortdoring der verdeeldheden en partijschappen.”²⁾ Sommigen waren bevreesd, dat de een- en ondeelbaarheid gevaar zou loopen, anderen van oordeel, dat „lieden van geboorte en rang buiten alle Bewind gesteld moesten worden.”³⁾

Met de nieuwe staatregeling, die dan buiten de volksvertegenwoordiging om door het volk is goedgekeurd,⁴⁾ is VAN DER AA hoogst ingenomen; hij stort zelfs vreugdetranen over het optreden van een bestuur, vervreemd van allen staatkundigen gewetensdwang.⁵⁾ Het is „een meer aanzienlijk, minder vervolgziek en over het geheel zeer gematigd denkend Bewind.”⁶⁾ De verwachtingen van beter en gelukkiger tijden vindt VAN DER AA dan ook niet ongegrond,⁷⁾ want niet alleen baant het nieuwe bestuur den weg tot den algemeenen vrede,⁸⁾ het neemt ook gematigde besluiten aangaande de burgerwapening, de Nederlandsch Hervormde Kerk, het geeft satisfactie aan de sinds 1795 onderdrukte en mishandelde hoogschatters van de

1) Ibid. LXV: 214; v. d. AA, Gesch. VIII: 63—64.

2) V. d. AA, Gesch. IX: 223. — 3) Ibid. IX: 234. — 4) Ibid. IX: 285.

5) Ibid. IX: VII. — 6) Ibid. IX: 168—169. — 7) Ibid. IX: 361—362.

8) Ibid. IX: 169.

stadhouderlijke regeerwijze, het herstelt de achtbaarheid in de raadzalen (o. a. wordt te Amsterdam het dragen van zwarte kleederen en een opgetoomden hoed voorgeschreven ¹⁾) en het verbiedt zoowel het venten op Zondag, als het publiceeren van een schendblad als de Politieke Blixem!

Mochten sommigen de staatsregeling van 1801 als een geleidelijken overgang tot het herstel der stadhouderlijke regeering beschouwen, dan wijst VAN DER AA op de groote verschillen en noemt dit een hersenschim. ²⁾ Elders echter noemt hij die staatsregeling eene modificatie van het oude stelsel, schoon onder andere benamingen. ³⁾

VAN DER AA heeft evenmin als zijne omwentelingsgezinde collega's eene ware voorstelling van de revolutiejaren gegeven. Iemand, die „noch van den aanvang, noch van de ontwikkeling en de volvoering van de revolutie iets wezenlijk goeds weet te zeggen,” ⁴⁾ iemand, wiens „éénig doel en oogmerk” is „de onwaardige voorwerpen, welke het vaderland en duizenden van deszelfs goede ingezetenen zooveel onheils berokkend hebben, uit hunne woorden en handelingen te leeren kennen,” ⁵⁾ zoo iemand kan geene waarachtige geschiedenis schrijven, want hij begrijpt het streven dier tijden niet.

Onder den indruk van de noodlottige gebeurtenissen, die elkander na 1801 hebben opgevolgd, is ook de geestdrift van de mannen van 1795 voor hunne omwenteling bekoeld, en bij het nageslacht is hij niet meer ontwaakt.

Onder de regeering van WILLEM I hebben enkele historici de geschiedenis dezer jaren behandeld, daar dit onvermijdelijk was bij het schrijven eener doorloopende Vaderlandsche Geschiedenis. Maar over deze reeks van omwentelingen, die zij zelven hebben beleefd, glijden zij haastig heen of veroordeelen ze zonder gegronde kritiek, al naar dat hunne precedentes dat mogelijk

¹⁾ Ibid. IX : 393. — ²⁾ Ibid. IX : 311—312.

³⁾ Ibid. IV : 146. — ⁴⁾ Ibid. X : XI. — ⁵⁾ Ibid. X : XVII.

maakten. Zoowel G. BRUINING ¹⁾ als Prof. N. G. VAN KAMPEN ²⁾ heeft van deze jaren een kort en kleurloos verhaal gegeven. Beiden hebben ingezien, dat de Franschen ons land in 1795 slechts een schijn van onafhankelijkheid hebben gelaten, en voor den Franschen invloed op de hoofdfacten onzer omwenteling hebben zij een open oog.

Nog korter maakt BILDERDIJK zich van deze jaren af: „Wat er in de zoogenaamde Bataafsche republiek omging, daarmede bemoei ik mij hier niet: want daar was niets in, dan erger dan koortsige ijzhoofdigheid en worsteling om den roof der Natie te deelen.” ³⁾ Slechts twee namen uit de omwentelingsjaren worden genoemd: „de onnoozele PIETER PAULUS en de lamme en kwaadaardige HAHN.” ⁴⁾

Deze tijdgenooten hebben de omwenteling als een lastig aanhangsel aan de roemrijke geschiedenis der Geünieerde Provinciën beschouwd en ook de latere historici hebben het Nederlandsche volk nog steeds op eene met liefde geschreven geschiedenis zijner revolutiejaren (1795—1806) laten wachten.

¹⁾ G. BRUINING, *Geschiedenis der Nederlanden van de vroegste tijden tot op heden*, in 2 dln. 1825. 1795—1806 in dl. II: 226—257.

²⁾ N. G. VAN KAMPEN, *Verkorte Geschiedenis der Nederlanden* in 2 dln., 1827.

³⁾ BILDERDIJK, *Geschiedenis des Vaderlands*, XII: 103.

⁴⁾ *Ibid.* XII: 101.

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

De verwachtingen, die vele Nederlanders in 1795 van eene staatkundige omwenteling koesterden, berustten op een verkeerd inzicht in de economische en de internationale verhoudingen, waarin onze Republiek stond.

II.

Het nauwkeurigste verhaal omtrent de rol van KRAYENHOFF bij de omwenteling te Amsterdam in Januari 1795 is te vinden in de Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden van C. ZILLESSEN (III : 139 vlg.).

III.

Ten onrechte beweert Prof. BLOK (Geschiedenis van het Nederlandsche volk, VI: 551), dat de Amsterdamsche beurs in 1794 de leening heeft doen mislukken, omdat zij geen vertrouwen had in het geluk der wapenen van de coalitie.

IV.

Ten onrechte beweert Prof. BLOK (Gesch. v. h. Ned. Volk, V: 92), dat DE WITT de kettingkogels heeft uitgevonden.

V.

Ten onrechte berichtte VAN LIJNDEN in zijne depeche van 27 April 1787 (zie COLENBRANDER, Patriottentijd I: 86, noot 2), dat Engeland in 1688 nog geen staats-schuld had.

VI.

Ten onrechte is JULIAN SCHMIDT (Geistiges Leben Deutschlands, II: 770) het eens met GOETHE's bewering, dat het nationale element in de Duitsche litteratuur is versterkt door FREDERIK DEN GROOTE en den zeven-jarigen oorlog.

VII.

Ten onrechte beweert Prof. BLOK (Verspreide Studiën, bl. 17—18), dat het begrip geschiedenis alleen in zijne eigenlijke beteekenis wordt opgevat door hem, die vraagt, wat het vroeger leven is geweest.

VIII.

„De tallooze levensvormen der menschelijke maatschappij te leeren kennen is het doel der historische wetenschap.” (BLOK, Verspr. Studiën, blz. 22.) Ten onrechte is hier de lagere kategorie „maatschappij” gesteld voor „staat”.

IX.

Zeer waar is de bewering van HEGEL (IX : 59—60), dat het historische leven der volkeren daar begint, waar zij een aanvang maken met het schrijven van geschiedenis.

X.

De bezwaren door E. BERNHEIM, VON WILAMOWITZ—MÖLLENDORFF, MEHRING, PAUL BARTH tegen HEGEL's Geschichtsphilosophie ingebracht, zijn ontstaan door gebrek aan vertrouwdheid met HEGEL's terminologie.

XI.

Niet RUUSBROEC, maar TAULER is de schrijver van het „Boec vanden vier becoringhen.”

XII.

De invloed van de revolutie van 1302 in Vlaanderen wordt bij de behandeling van de didactici en de moralisten van de 13de en 14de eeuw niet genoeg in rekening gebracht.

XIII.

De opvoering van COSTER's Iphigenia is in 1621 mogelijk geweest, doordat in Januari van dat jaar een libertijn tot Hoofdschout van Amsterdam was verkozen.

XIV.

VONDEL en COSTER hebben Euripides slechts kunnen vertalen en navolgen, omdat zij zijnen geest niet hebben begrepen.

XV.

VONDEL'S Lucifer is geene politieke allegorie.

XVI.

DR. J. TEN BRINK laat in zijne vergelijking van den „Kleinen Johannes” van FR. VAN EEDEN en „Das Fremde Kind” van HOFFMANN (Elsevier's Geïllustr. Maandschr. 2de Jaargang) aan de genialiteit dezer letterkundige ontleening geen recht wedervaren.

XVII.

Didactische en beschrijvende poëzie zijn geen kunst.

XVIII.

De bewijzen door STEINTHAL (Abriss der Sprachwissenschaft, S. 48, ff.) te berde gebracht tegen de identiteit van spreken en denken zijn onhoudbaar.

XIX.

Ten onrechte loochent FRIEDRICH MÜLLER in zijnen Grundriss der Sprachwissenschaft allen samenhang tusschen logica en grammatica.

XX.

De meening, door PAUL (Principien der Sprachgeschichte) verkondigd, dat de tegenstrijdigheden, waarop men bij de behandeling der rededeelen stuit, door de beschouwing van de historische veranderingen, op dit gebied voorgevallen, kunnen worden opgelost, verraadt geene groote vertrouwdheid met de dialektiek der taalkategorieën.

XXI.

CONRAD HERMANN'S bewering (Sprachwissenschaft u. s. w.): „Als ein Hauptmangel der Hegelschen Logik wird immer die vollständige Ignorirung des Zusammenhanges des Denkens mit der Sprache angesehen werden müssen und es scheint nur auf der Seite dieses Zusammenhanges, das Princip und die Basis für eine wahrhaft wissenschaftliche Bearbeitung der Lehre vom Denken erblickt werden zu dürfen”, — is ongegrond.

XXII.

Terecht beweert Prof. E. BERNHEIM (Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie, 1903, S. 42): „Der mächtige Geist jener Philosophie (VON HEGEL) beherrscht unsere Anschauungen auf zahlreichen Gebieten; zum Teil ohne dass wir es wissen.”

XXIII.

HEGEL heeft de drie zoogenaamde denkwetten in hare waarheid ontwikkeld.

XXIV.

De verontreiniging der redeleer door het gebruik van voorbeelden aan de wereld der voorstellingen ontleend, is onwetenschappelijk.

XXV.

De verplaatsing van den „graad” uit de telbaarheid naar de meetbaarheid is eene der belangrijkste ver-

beteringen door Prof. BOLLAND in HEGEL's kategorieënleer aangebracht.

XXVI.

In de „Philosophie Positive” van AUGUSTE COMTE zijn sporen van HEGEL's wijsbegeerte onmiskenbaar.

Dis